

Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

samt en språklig och redaktionell översyn
av 6 kap. föräldrabalken

fakta info direkt

Tel 08-587 671 00. Fax 08-587 671 71.

Box 6430, 113 82 Stockholm.

order@fakrainfo.se www.fakrainfo.se

ISBN 91-7610-844-9
ISSN 0284-6012

Ds 1999:57

Ds 1999:57

REGERINGSKANSLIET

Justitiedepartementet

Förord

I samband med det lagstiftningsärende som ledde till att det den 1 oktober 1998 infördes nya regler om vårdnad, boende och umgänge, blev vissa anslutande frågor aktuella. Den 21 september 1998 fick rådmannen Meit Camving i uppdrag att biträda Justitiedepartementet vid det fortsatta arbetet med dessa frågor. Uppdragets närmare inriktning framgår av det följande.

I arbetet har hovrättsassessorn Maria Widebeck tjänstgjort som sekreterare.

Genom denna promemoria redovisas uppdraget.

Innehållsförteckning

Promemorians huvudsakliga innehåll	7
1 Författningsförslag	9
2 Inledning.....	31
2.1 Bakgrund.....	31
2.2 Uppdraget	33
2.3 Arbetets bedrivande.....	33
3 Automatisk gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra	35
3.1 Bakgrund.....	35
3.1.1 Nuvarande regler om vårdnadshavare.....	35
3.1.2 Tidigare behandling av frågan	37
3.1.3 Statistik.....	40
3.1.4 Ogifta föräldrar lever under olika förhållanden	42
3.1.5 Automatisk gemensam vårdnad i andra länder	43
3.2 Överväganden.....	48
3.2.1 Fördelar med automatisk gemensam vårdnad.....	48
3.2.2 Jämställdhetsaspekter	49
3.2.3 Svårigheter med automatisk gemensam vårdnad	51
3.2.4 Närmare om sambor	56
3.3 Slutsatser och förslag	60
3.3.1 Utgångspunkter.....	60
3.3.2 Automatisk gemensam vårdnad från faderskaps- fastställelsen	61
3.3.3 Automatisk gemensam vårdnad från faderskaps- fastställelsen med vissa undantag	64
3.3.4 Sambor.....	65
3.3.5 Automatisk gemensam vårdnad efter tid för övervägande.....	66
3.4 Internationella förhållanden	71
4 Utövande av gemensam vårdnad.....	73
4.1 Bakgrund.....	73

4.1.1	Nuvarande regler om utövande av vårdnad	73
4.1.2	Tidigare behandling av frågan	74
4.1.3	Bestämmelser i andra länder om utövande av gemensam vårdnad	76
4.2	Överväganden	77
4.2.1	Reformbehovet	77
4.2.2	Omfattningen av vårdnadshavarnas gemensamma beslutanderätt	78
4.2.3	Slutsatser	81
5	En språklig och redaktionell översyn av 6 kap. föräldrabalken	85
5.1	Övergripande redaktionella förslag	85
5.2	Språkliga och redaktionella frågor i anslutning till principen om barnets bästa	86
5.2.1	Reformbehovet	86
5.2.2	Vad är barnets bästa?	88
5.2.3	De olika bedömningsgrunderna i 6 kap. föräldrabalken – slutsatser och förslag	90
5.3	Talerätt	97
6	Kostnader	99
7	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser	101
8	Författningskommentar	103

BILAGOR:

1.	Barn- och ungdomspsykiatriska synpunkter på vårdnad, boende och umgänge, Torgny Gustavsson	121
2.	Utdrag ur FN:s konvention om barnets rättigheter	139
3.	Utdrag ur europeiska konventionen den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grund- läggande friheterna	143

Promemorians huvudsakliga innehåll

I promemorian behandlas vissa frågor angående vårdnad om barn m.m.

Den första frågan gäller huruvida automatisk gemensam vårdnad om barn för föräldrar som inte är gifta med varandra skall införas. Med automatisk gemensam vårdnad avses gemensam vårdnad som uppkommer direkt på grund av lag och inte fordrar någon anmälan eller något myndighetsbeslut. I dag är modern ensam vårdnadshavare från barnets födelse om föräldrarna inte är gifta med varandra.

Jag har funnit att det inte är lämpligt med hänsyn till barnets bästa att införa automatisk gemensam vårdnad för alla ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen. Till följd av svårigheterna att avgöra vilka som verkligen är sambor har jag inte heller funnit att det är lämpligt med automatisk gemensam vårdnad för sammanboende föräldrar; det måste gå att snabbt och säkert konstatera vem som är barnets vårdnadshavare.

Jag föreslår att föräldrar som inte är gifta med varandra när barnet föds skall få gemensam vårdnad när tre månader har förflutit från det att faderskapet har fastställts genom en bekräftelse som har godkänts av socialnämnden, om ingen av föräldrarna inom denna tid till socialnämnden anmäler att han eller hon motsätter sig gemensam vårdnad. Om någon av föräldrarna gör en sådan anmälan skall modern fortsätta att vara ensam vårdnadshavare. En far som har nekats del i vårdnaden skall, liksom i dag, kunna väcka talan om gemensam eller ensam vårdnad vid domstol. Möjligheten att erhålla gemensam vårdnad genom anmälan skall finnas kvar för dem som vill få gemensam vårdnad snabbare.

En annan fråga som behandlas är om vårdnadshavarnas beslutanderätt i frågor om utövandet av gemensam vårdnad bör ändras eller regleras närmare. Jag har inte funnit att så bör ske. Domstols möjlighet att besluta i sådana frågor bör inte heller utökas.

Frågor om umgänge med barn eller barns boende, t.ex. växelvis boende, behandlas inte i denna promemoria.

Slutligen har en språklig och redaktionell översyn av 6 kap. föräldrabalken skett. Jag föreslår att kapitlet delas upp på två kapitel. I det ena, 5 kap., ingår de materiella bestämmelserna om vårdnad, boende och umgänge. I det andra, 6 kap., finns bestämmelser om förfarandet i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge. De olika bedöm-

ningsgrunderna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken om vilken hänsyn som skall tas till barnets bästa vid bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge har samordnats och jag föreslår att en enhetlig terminologi införs.

Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 juli 2001. Den föreslagna bestämmelsen angående automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar föreslås bli tillämplig beträffande barn för vilka faderskapet har fastställts genom en av socialnämnd godkänd bekräftelse efter det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft.

1 Författningsförslag

Förslag till lag om ändring i föräldrabalken

Härigenom föreskrivs i fråga om föräldrabalken
dels att 5 kap. och 6 kap. skall upphöra att gälla,
dels att det i lagen skall införas två nya kapitel, 5 kap. och 6 kap., av
 följande lydelse,
dels att 9 kap. 2 §, 10 kap. 7 §, 20 kap. 11 § och 21 kap. 1 § skall ha
 följande lydelse.

Nuvarande lydelse

6 kap.

Om vårdnad, boende och umgänge

Inledande bestämmelser

1 §¹

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. *Barn* skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

2a §²

Barnets bästa skall komma i främsta rummet *vid avgörande enligt detta kapitel av alla frågor* som rör vårdnad, boende och umgänge.

¹ Senaste lydelse 1983:47.

² Senaste lydelse 1998:319.

Föreslagen lydelse

5 kap.

Om vårdnad, boende och umgänge

Gemensamma bestämmelser

1 §

Ett barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. *Barnet* skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

2 §

Barnets bästa skall komma i främsta rummet *när frågor som rör vårdnad, boende och umgänge avgörs*.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risker för att barnet utsätts för övergrepp, olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas.

2 b §³

Vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

3 §

När frågor som rör vårdnad, boende och umgänge avgörs skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Vårdnad

2 § 1 st.⁴

Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförträtt vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller dessförinnan ingår äktenskap.

4 §

Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförträtt vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Om vårdnadshavare finns bestämmelser i 10–20 §§.

Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller innan dess ingår äktenskap.

2 § 2 och 3 st.⁵

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9–15 kap.

5 §

³ Senaste lydelse 1998:319.

⁴ Senaste lydelse 1994:1433.

⁵ Senaste lydelse 1994:1433.

11 §⁶

6 §

Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

12 §⁷

7 §

Barnet ingår självt avtal om anställning eller annat arbete, men endast om vårdnadshavaren samtycker till avtalet. Barnet får självt säga upp avtalet och, om barnet har fyllt sexton år, utan nytt samtycke avtala om annat arbete av liknande art.

Barnet eller vårdnadshavaren får säga upp avtalet med omedelbar verkan, om det behövs med hänsyn till barnets hälsa, utveckling eller skolgång. Har vårdnadshavaren sagt upp avtalet av detta skäl, får barnet inte därefter träffa nytt avtal utan vårdnadshavarens samtycke.

Om verkan av att barnet ensamt har träffat avtal om arbete utan att ha rätt till det finns bestämmelser i 9 kap. 6 och 7 §§.

13 §⁸

8 §

Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 11 eller 12 § gälla dem tillsammans.

Är en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak förhindrad att ta del i sådana beslut *rörande* vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 6 eller 7 § gälla dem tillsammans.

Om en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak *är* förhindrad att ta del i sådana beslut *om* vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

⁶ Senaste lydelse 1983:47.

⁷ Senaste lydelse 1983:47.

⁸ Senaste lydelse 1983:47.

14 §⁹

Om rätten för barn och vårdnadshavare att få stöd och hjälp hos socialnämnden finns bestämmelser i socialtjänstlagen (1980:620). Socialnämnden förmedlar kontakter med andra rådgivande samhällsorgan.

9 §

*Vårdnadshavare*3 § 1 st.¹⁰

Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. *Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

10 §

Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam.

Är modern ensam vårdnadshavare enligt första stycket, blir vårdnaden dock gemensam när tre månader har förflutit från det att faderskapet har fastställts genom en bekräftelse som har godkänts av socialnämnden, såvida ingen av föräldrarna inom denna tid har anmält till socialnämnden att han eller hon motsätter sig gemensam vårdnad.

Vårdnaden blir gemensam också om föräldrarna ingår äktenskap med varandra. Detta gäller dock inte, om rätten innan dess har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

3 § 2 st.¹¹

Om det döms till äktenskapskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under *båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden*

11 §

Om det döms till äktenskapskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under *gemensam vårdnad, om inte denna upplöses enligt 13, 14*

⁹ Senaste lydelse 1998:319.

¹⁰ Senaste lydelse 1994:1433.

¹¹ Senaste lydelse 1994:1433.

upplöses enligt 5, 7 eller 8 §. Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen *erinra* om att vårdnaden *alltjämt* är gemensam.

6 §¹²

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala att vårdnaden skall vara gemensam eller att en av dem skall ha vårdnaden om barnet. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner *det enligt andra stycket*.

Har föräldrarna avtalat om gemensam vårdnad, skall socialnämnden godkänna avtalet, om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa. Innebär avtalet att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad, skall nämnden godkänna avtalet, om det som har överenskommits är till barnets bästa.

4 § 2 st.¹³

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda

1. *till* socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller

2. *till* skattemyndigheten under förutsättning att *förordnande* om vårdnaden inte har

eller 15 §. Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen *påminna* om att vårdnaden *fortfarande* är gemensam.

12 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala att vårdnaden skall vara gemensam eller att en av dem skall ha vårdnaden om barnet. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner *det*. *Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.*

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda *till*

1. socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller

2. skattemyndigheten under förutsättning att *beslut* om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.

¹² Senaste lydelse 1998:319.

¹³ Senaste lydelse 1991:487.

meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.

5 §¹⁴

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill *någon* av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten efter vad som är bäst för barnet *förordna* att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna.

Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av en av föräldrarna eller båda. I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet åt en av föräldrarna, om gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

4 § 1 st.

Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, skall rätten på talan av dem båda förordna i enlighet med deras begäran, om inte gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa.

13 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill *de eller en* av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten efter vad som är bäst för barnet *besluta* att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna.

Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det.

I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet åt en av föräldrarna, om *det är nödvändigt* för barnets bästa.

¹⁴ Senaste lydelse 1998:319.

7 §¹⁵

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet på det sätt som sägs i första stycket, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad, skall rätten i fall som avses i första stycket flytta över vårdnaden till den andra *föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 5 §.

8 §¹⁶

Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det *uppenbart bäst för barnet* att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, skall rätten utse denne eller dessa att *såsom* särskilt förordnade vårdnadshavare *utöva* vårdnaden om

14 §

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet på det sätt som sägs i första stycket, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad, skall rätten i fall som avses i första stycket flytta över vårdnaden till den andra *föräldern. Vårdnaden skall dock anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare om det är bäst för barnet.*

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 13 §.

15 §

Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det *nödvändigt för barnets bästa* att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller *till* någon av dem, skall rätten *på talan av socialnämnden* utse denne eller dessa att *som* särskilt förordnade vård-

¹⁵ Senaste lydelse 1998:319.

¹⁶ Senaste lydelse 1994:1433.

barnet.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av socialnämnden.

nadshavare *ha* vårdnaden om barnet.

9 §¹⁷

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, skall den andra föräldern ensam *ha* vårdnaden. Om båda föräldrarna dör, skall rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, skall rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra *föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

16 §

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, skall rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra *föräldern. Vårdnaden skall dock anförtros åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare om det är bäst för barnet.*

10 §¹⁸

Står barnet under vårdnad av en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare och vill någon av barnets föräldrar eller båda få vårdnaden överflyttad till sig, skall rätten besluta efter vad som är bäst för barnet. Rätten får inte flytta över vårdnaden till föräldrarna gemensamt, om båda föräldrarna motsätter sig det.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av båda föräldrarna eller en av dem eller på talan av socialnämnden.

17 §

10 a §¹⁹

Om vårdnadshavare skall förordnas särskilt, utses någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran.

18 §

Om *en* vårdnadshavare skall förordnas särskilt, utses någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god

¹⁷ Senaste lydelse 1994:1433.

¹⁸ Senaste lydelse 1998:319.

¹⁹ Senaste lydelse 1994:1433.

Den som är underårig får inte förordnas till vårdnadshavare.

Två personer kan utses att *gemensamt utöva vårdnaden*, om de är gifta med varandra eller bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden.

För syskon skall samma person utses till vårdnadshavare, om inte särskilda skäl talar mot det.

Om vårdnadshavare skall förordnas efter föräldrarnas död och föräldrarna eller en av dem har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, skall denna person förordnas, om det inte är *olämpligt*.

10 b §²⁰

En särskilt förordnad vårdnadshavare har rätt att på begäran bli entledigad från uppdraget.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och *någon* av dem vill att vårdnaden inte längre skall vara gemensam, skall rätten *på talan av en av dem eller båda* anförtro vårdnaden åt en av dem efter vad som är bäst för barnet. Rätten kan också i mål om äktenskapsskillnad mellan vårdnadshavarna utan yrkande *förordna* om vårdnaden enligt vad som nu har sagts, om *gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med* barnets bästa.

fostran. Den som är underårig får inte förordnas till vårdnadshavare.

Två personer kan utses att *ha gemensam vårdnad*, om de är gifta med varandra eller bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden.

Om *en* vårdnadshavare skall förordnas efter föräldrarnas död och föräldrarna eller en av dem har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, skall denna person förordnas, om det inte *strider mot barnets bästa*.

19 §

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och *de eller en* av dem vill att vårdnaden inte längre skall vara gemensam, skall rätten anförtro vårdnaden åt en av dem efter vad som är bäst för barnet. Rätten kan också i mål om äktenskapsskillnad mellan vårdnadshavarna utan yrkande *besluta* om vårdnaden enligt vad som nu har sagts, om *det är nödvändigt för* barnets bästa.

²⁰ Senaste lydelse 1994:1433.

10 c §²¹

En särskilt förordnad vårdnadshavare skall entledigas, om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas eller dör, skall den andra ensam ha vårdnaden. Om båda vårdnadshavarna entledigas eller dör, skall rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas efter ansökan av socialnämnden.

20 §

Barnets boende

14 a § 2 st.

Föräldrarna får avtala om barnets boende. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.

Boende

21 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna, får de avtala om barnets boende. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.

14 a §1 st.

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna, får rätten på talan av en av dem eller båda besluta vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med. Avgörande skall vara vad som är bäst för barnet.

22 §

*Umgänge*15 §²²

Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses. Särskilt förordnade vårdnadshavare har ett motsvarande ansvar.

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses.

23 §

²¹ Senaste lydelse 1994:1433.

²² Senaste lydelse 1998:319.

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och skall umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, skall den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det. Om barnet skall umgås med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära, skall upplysningar enligt första meningen lämnas av vårdnadshavaren.

15 a § 2 st.

24§

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommit är till barnets bästa.

15 a § 1 st.

25 §

Rätten skall besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet. Talan om umgänge får föras av en förälder som vill umgås med sitt barn. Om umgänge begärs av någon annan, får talan föras av socialnämnden.

15 b §

26 §

Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, skall den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som föranleds av barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan jämkas av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om ändring i förhållandena föranleder det.

6 kap.

*Förfarandet i mål och ärenden
om vårdnad m.m.*

***Förfarandet i mål och ärenden
om vårdnad, boende och
umgänge***

1 §

*En anmälan enligt 5 kap.
10 § andra stycket av en för-
älder som motsätter sig gemen-
sam vårdnad görs skriftligen hos
den socialnämnd som enligt 2*

kap. 1–3 §§ har att se till att faderskapet fastställs. Socialnämnden skall pröva om anmälan har kommit in i rätt tid.

Socialnämndens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

16 §²³

Anmälan enligt 4 § andra stycket om gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra prövas av skattemyndigheten i den region där barnet är folkbokfört. Anmälan skall göras skriftligen av båda föräldrarna.

Anmälan enligt 4 § andra stycket 2 görs hos valfri skattemyndighet eller allmän försäkringskassa.

Beslut av skattemyndigheten får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Riksskatteverket får från skattemyndigheten ta över uppgiften att föra det allmännas talan i länsrätt och kammarrätt. Riksskatteverket för det allmännas talan i Regeringsrätten.

17 a §

Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrarna enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § andra stycket skall

2 §

En anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket om gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra prövas av skattemyndigheten i den region där barnet är folkbokfört. Anmälan skall göras skriftligen.

En anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket 2 görs hos valfri skattemyndighet eller allmän försäkringskassa.

Skattemyndighetens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

3 §

Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge samt genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i sådana frågor.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrarna

²³ Senaste lydelse 1998:713.

godkännas.

enligt 5 kap. 12 § första stycket,
21 eller 24 § skall godkännas.

Vid sin prövning av föräldrarnas avtal skall socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Utan hinder av sekretess enligt 7 kap. 4 § första stycket sekretesslagen (1980:100) är en annan socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den socialnämnd som skall pröva avtalet.

Socialnämndens beslut enligt andra stycket får inte överklagas.

18 § 1 st.²⁴

Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

17 b §²⁵

4 §

Har en socialnämnd godkänt ett avtal om vårdnad, skall ett meddelande om avtalets innehåll sändas samma dag till

1. skattemyndigheten i den region där barnet är eller senast har varit folkbokfört,

2. om avtalet gäller ett barn som har fyllt 15 år: *Centrala studiestödsnämnden,*

2. *Centrala studiestödsnämnden,* om avtalet gäller ett barn som har fyllt 15 år,

3. den allmänna försäkringskassa där vårdnadshavaren är inskriven eller skulle ha varit inskriven om vårdnadshavaren hade uppfyllt åldersvillkoret i 1 kap. 4 § lagen (1962:381) om allmän försäkring. Innebär avtalet att föräldrarna skall ha gemensam vårdnad om barnet, skall meddelandet sändas till den försäkringskassa där modern är eller skulle ha varit inskriven.

17 §²⁶

5 §

Frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp av rätten i den ort där barnet har sitt hemvist. Sådana frågor kan tas upp även i samband med äktenskapsmål. Om det inte finns någon behörig domstol, tas frågorna upp av Stockholms tingsrätt.

²⁴ Senaste lydelse 1998:319.

²⁵ Senaste lydelse 1998:713.

²⁶ Senaste lydelse 1998:319.

Frågor om vårdnad som avses i 4, 5, 7, 8 och 10 §§ samt 10 b § *andra stycket* samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 15 b § skall anses som en del av frågan om umgänge. Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och är föräldrarna överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan.

Övriga frågor om vårdnad handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden.

I mål om vårdnad och boende kan underhållsbidrag för barnet yrkas utan stämning.

Dom i mål om vårdnad, boende eller umgänge får meddelas utan huvudförhandling, om parterna är överens i saken.

18 § 2 och 3 st.²⁷

I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

Om rätten lämnar uppdrag enligt *andra stycket*, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

19 §

Rätten skall se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda.

Innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har

Frågor om vårdnad som avses i 5 kap. 13, 14, 15 och 17 §§ samt 19 § *andra stycket* samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 5 kap. 26 § skall anses som en del av frågan om umgänge. Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och är föräldrarna överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan.

6 §

Om rätten lämnar uppdrag enligt *första stycket*, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

7 §

²⁷ Senaste lydelse 1998:319.

nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna rätten sådana upplysningar.

Om det behövs utredning utöver vad som sägs i andra stycket, får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa den. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen skall vara slutförd. Om det behövs, får rätten förlänga denna tid. Rätten skall se till att utredningen bedrivs skyndsamt.

Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

20 §

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har vunnit laga kraft eller föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och avtalet har godkänts av socialnämnden. Rätten skall besluta efter vad som är bäst för barnet.

Beslut enligt första stycket får meddelas utan huvudförhandling. Innan beslutet meddelas skall motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan. Har rätten meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet skall avgöras, skall rätten ompröva beslutet.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har vunnit laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

21 §²⁸

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge kan rätten, i samband med att den meddelar dom eller beslut i saken och om det finns särskilda skäl, på yrkande av en part förelägga mot-

8 §

Ett beslut enligt första stycket får meddelas utan huvudförhandling. Innan beslutet meddelas skall motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan. Har rätten meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet skall avgöras, skall rätten ompröva beslutet.

9 §

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge kan rätten, i samband med att den meddelar dom eller beslut i saken och om det finns särskilda skäl, på yrkande av en part förelägga mot-

²⁸ Senaste lydelse 1998:319.

parten vid vite att lämna ifrån sig barnet. Har vite förelagts i samband med beslut som avses i 20 § första stycket, kan rätten förordna att föreläggandet skall gälla omedelbart.

Beslut om föreläggande enligt första stycket får överklagas endast i samband med överklagande av domen eller beslutet om vårdnad, boende eller umgänge.

Frågor om utdömande av förelagt vite prövas av länsrätten på ansökan av den part som har begärt föreläggandet.

parten vid vite att lämna ifrån sig barnet. Har vite förelagts i samband med *ett* beslut som avses i 8 § första stycket, kan rätten *besluta* att föreläggandet skall gälla omedelbart.

Ett beslut om föreläggande enligt första stycket får överklagas endast i samband med överklagande av domen eller beslutet om vårdnad, boende eller umgänge.

22 §²⁹

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge gäller i fråga om rättegångskostnader andra och tredje styckena i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Vardera parten skall bära sin rättegångskostnad. En part kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta motparten dennes rättegångskostnad, om *han eller hon* har förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om det annars finns särskilda skäl.

Skall en part enligt andra stycket helt eller delvis ersätta motpartens rättegångskostnad och har partens ställföreträdare, ombud eller biträde förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken och därigenom vållat kostnaden helt eller delvis, kan han eller hon förpliktas att tillsammans med parten ersätta kostnaden. Rätten kan besluta om detta även om *någon part inte yrkar det*.

10 §

Vardera parten skall bära sin rättegångskostnad. En part kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta motparten dennes rättegångskostnad, om *parten* har förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om det annars finns särskilda skäl.

Skall en part enligt andra stycket helt eller delvis ersätta motpartens rättegångskostnad och har partens ställföreträdare, ombud eller biträde förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken och därigenom vållat kostnaden helt eller delvis, kan han eller hon förpliktas att tillsammans med parten ersätta kostnaden. Rätten kan besluta om detta även om *ingen av parterna yrkar det*.

²⁹ Senaste lydelse 1998:319.

Denna paragraf tillämpas också när målet eller ärendet handläggs i högre rätt.

9 kap. Om underårigs omyndighet

2 §³⁰

Om rätt för underårig att själv taga tjänst eller annat arbete stadgas i 6 kap.

Om rätt för underårig att själv taga tjänst eller annat arbete stadgas i 5 kap.

10 kap. Om förmyndare

7 §³¹

Skall efter föräldrarnas död förmyndare förordnas för en underårig och har föräldrarna eller en av dem gett till känna vem de önskar till förmyndare, skall denna person förordnas om det inte är *olämpligt*.

Skall efter föräldrarnas död förmyndare förordnas för en underårig och har föräldrarna eller en av dem gett till känna vem de önskar till förmyndare, skall denna person förordnas om det inte *strider mot barnets bästa*.

20 kap. Vissa gemensamma bestämmelser om rättegången

11 §³²

Beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången i frågor som avses i 6 kap. 20 §, 7 kap. 15 §, 10 kap. 16 eller 17 § eller 11 kap. 18 § eller 23 § tredje stycket skall överklagas särskilt.

Beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången i frågor som avses i 6 kap. 8 §, 7 kap. 15 §, 10 kap. 16 eller 17 § eller 11 kap. 18 § eller 23 § tredje stycket skall överklagas särskilt.

³⁰ Senaste lydelse 1974:236.

³¹ Senaste lydelse 1994:1433.

³² Senaste lydelse 1995:1362.

21 kap. Om verkställighet av domar, beslut eller avtal om vårdnad, boende eller umgänge m.m.**1 §³³**

Vid verkställighet skall barnets bästa komma i främsta rummet.

Verkställighet av vad allmän domstol har bestämt i dom eller beslut om vårdnad, boende, umgänge eller överlämnande av barn söks hos länsrätten. Har domen eller beslutet inte vunnit laga kraft och är det inte särskilt medgivet att verkställighet ändå får ske, får länsrätten inte vidta åtgärder enligt 2-4 §§.

Verkställighet av avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § andra stycket söks hos länsrätten. Vad som i detta kapitel föreskrivs om verkställighet av dom eller beslut som vunnit laga kraft gäller även ett sådant avtal.

Verkställighet av avtal enligt 5 kap. 12 § första stycket, 21 och 24 §§ söks hos länsrätten. Vad som i detta kapitel föreskrivs om verkställighet av dom eller beslut som vunnit laga kraft gäller även ett sådant avtal.

1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2001.

2. Bestämmelserna i 5 kap. 10 § andra stycket och 6 kap. 1 § skall tillämpas beträffande barn för vilka faderskapet har fastställts efter ikraftträdandet genom en av socialnämnden godkänd bekräftelse.

³³ Senaste lydelse 1998:319.

Förslag till lag om ändring i lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 2 § lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap. Rättsverkningar av registrerat partnerskap

2 §³⁴

Registrerade partner får varken gemensamt eller var för sig anta adoptivbarn enligt 4 kap. föräldrabalken. Inte heller får registrerade partner enligt 6 kap. 10 a § föräldrabalken utses att gemensamt utöva vårdnaden om en underårig.

Registrerade partner får varken gemensamt eller var för sig anta adoptivbarn enligt 4 kap. föräldrabalken. Inte heller får registrerade partner enligt 5 kap. 18 § föräldrabalken utses att gemensamt utöva vårdnaden om en underårig.

Lagen (1984:1140) om insemination och lagen (1988:711) om befruktning utanför kroppen gäller inte för registrerade partner.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2001.

³⁴ Senaste lydelse 1995:1245.

Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:620)

Härigenom föreskrivs att 12 a och 48 §§ socialtjänstlagen (1980:620) skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

12 a §³⁵

Kommunen skall sörja för

1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad, boende och umgänge (samarbetssamtal) samt

2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § andra stycket föräldrabalken.

2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt föräldrabalken. 5 kap. 12 § första stycket, 21 och 24 §§ föräldrabalken.

Kommunen skall sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som bedrivs av det allmänna eller yrkesmässigt av enskild och som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

48 §³⁶

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller föräldrabalken avse endast uppgifter som anges i följande lagrum

1 kap. 4 § föräldrabalken,

2 kap. 1, 4-6, 8 och 9 §§ föräldrabalken, dock inte befogenhet enligt 9 § att besluta att inte påbörja utredning eller att lägga ned en påbörjad utredning,

3 kap. 5, 6 och 8 §§ föräldrabalken,

6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § andra stycket föräldrabalken,

6 kap. 19 § föräldrabalken beträffande beslut att utse utredare i mål och ärenden om vårdnad, boende eller umgänge,

5 kap. 12 § första stycket, 21 och 24 §§ föräldrabalken,

6 kap. 7 § föräldrabalken beträffande beslut att utse utredare i mål och ärenden om vårdnad, boende eller umgänge,

³⁵ Senaste lydelse 1998:323.

³⁶ Senaste lydelse 1998:323.

7 kap. 7 § föräldrabalken beträffande godkännande av avtal om att underhållsbidrag skall betalas för längre perioder än tre månader,

11 kap. 16 § andra stycket föräldrabalken.

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får inte heller omfatta befogenhet att meddela beslut i frågor som avses i 27 § denna lag eller att fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt 5 § lagen (1947:529) om allmänna barnbidrag eller 17 § lagen (1996:1030) om underhållsstöd.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2001.

2 Inledning

2.1 Bakgrund

Den 1 oktober 1998 trädde nya bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge i kraft (prop. 1997/98:7, bet. 1997/98:LU12, rskr. 1997/98:229). De nya bestämmelserna syftade till att betona vikten av samförståndslösningar och underlätta för föräldrar att i så stor utsträckning som möjligt komma överens om hur frågor om vårdnad och umgänge m.m. skall lösas. Ett annat syfte var att bana väg för ökad användning av gemensam vårdnad om barn. I denna promemoria redovisas det fortsatta arbetet med vissa frågor som var eller blev aktuella i anslutning till nyssnämnda lagstiftningsärendet.

En sådan fråga var om *automatisk gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra* skall införas. Med automatisk gemensam vårdnad avses gemensam vårdnad som uppkommer direkt på grund av lag och inte fordrar någon anmälan eller något myndighetsbeslut.

Frågan om att införa automatisk gemensam vårdnad även för ogifta föräldrar har övervägts av Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79) och av regeringens s.k. Pappagrupp (Ds 1995:2).

Vårdnadstvistutredningen stannade för att den nuvarande ordningen bör behållas, dvs. att modern är ensam vårdnadshavare om inte föräldrarna kommer överens om gemensam vårdnad eller domstol förordnar om gemensam vårdnad.

Pappagruppen föreslog att endast gemensam vårdnad skall finnas som juridiskt vårdnadsbegrepp och att gemensam vårdnad skall gälla automatiskt från det att faderskapet fastställts.

Såväl Vårdnadstvistutredningens betänkande som Pappagruppens slutrapport remissbehandlades. De flesta remissinstanser instämde i Vårdnadstvistutredningens bedömning. Många remissinstanser ansåg emellertid att en bestämmelse om automatisk gemensam vårdnad borde införas för ogifta föräldrar. Till dem hörde Eksjö tingsrätt, Svenska kommunförbundet och Föreningen Söndagsbarn. Kammarrätten i Göteborg och Socialstyrelsen ansåg att det fanns anledning att närmare undersöka möjligheterna att införa en sådan bestämmelse. Ett par remissinstanser, bl.a. Barnombudsmannen, förordade en bestämmelse

om automatisk gemensam vårdnad för ogifta sammanboende föräldrar.

Regeringen uttalade som sin mening att ett gemensamt rättsligt ansvar för barnet är den naturliga utgångspunkten även när det gäller ogifta föräldrar och gjorde bedömningen att frågan borde övervägas ytterligare (prop. 1997/98:7 s. 52 f). Lagutskottet instämde i regeringens bedömning (bet. 1997/98:LU12 s. 33, se även bet. 1998/99:LU18 s. 16 f).

Frågor om hur *utövandet av gemensam vårdnad* skall ske när föräldrarna inte bor tillsammans var också aktuella. Den 1 oktober 1998 infördes möjlighet för domstol att vid gemensam vårdnad besluta om boende och umgänge när föräldrarna inte är ense. Regeringen (prop. 1997/98:7 s. 51 f) liksom Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79 s. 83) ansåg att någon möjlighet för domstol att i övrigt besluta om uppdelning av vårdnadshavarnas uppgifter mellan föräldrarna inte borde införas. Till skillnad mot Vårdnadstvistutredningen ansåg regeringen att det inte borde införas någon uttrycklig bestämmelse om att den vårdnadshavare som barnet bor tillsammans med får besluta ensam i frågor som gäller den dagliga omsorgen om barnet. Regeringen framhöll dock att det kommande arbetet angående gemensam vårdnad för ogifta föräldrar skulle kunna ge anledning för regeringen att på nytt ta upp dessa frågor samt att det i det sammanhanget kunde finnas anledning att överväga om beslutanderätten för den förälder som barnet bor hos bör vidgas (prop. 1997/98:7 s. 53 f).

Bestämmelserna i 6 kap. *föräldrabalken* har ändrats ett antal gånger och kapitlet är numera ganska svåröverskådligt. Justitiedepartementet har funnit att kapitlet behöver ses över *språkligt och redaktionellt*.

För att betona principen om barnets bästa infördes den 1 oktober 1998 i 6 kap. 2 a § *föräldrabalken* en övergripande bestämmelse om att *barnets bästa* skall komma i främsta rummet vid avgörande av alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. De särskilda bestämmelser i kapitlet som talar om att barnets bästa skall vara avgörande för bedömningen (t.ex. 5, 10 och 10 b §§) liksom de bestämmelser som innehåller delvis andra bedömningsgrunder (t.ex. 7, 8, 9 och 10 a §§) behölls oförändrade vid sidan av den övergripande bestämmelsen. I sitt yttrande pekade Lagrådet (prop. 1997/98:7 s. 197 f) på att den valda lagstiftningstekniken kunde ge upphov till *samordningsproblem*. Regeringen instämde i att bestämmelserna borde ses över och angav att detta borde ske i samband med den språkliga och redaktionella översyn av 6 kap. *föräldrabalken* som Justitiedepartementet hade för avsikt att göra (prop. 1997/98:7 s. 47).

Kritiska synpunkter på samordningen av olika regler om hänsynstagande till barnet kom fram också vid en av lagutskottet anordnad offentlig utfrågning, bl.a. från Barnombudsmannen (se bet.

1997/98:LU12 s. 66 och 180). I bet. 1998/99:LU18 s. 21 f har också denna fråga behandlats.

2.2 Uppdraget

Uppdraget att överväga ovannämnda frågor har beskrivits i en inom Justitiedepartementet upprättad promemoria den 5 juni 1998 och kan uppdelas i två huvuddelar. Den första delen är frågan om automatisk gemensam vårdnad för föräldrar som inte är eller har varit gifta med varandra samt vårdnadens utövande. Den andra delen omfattar dels en språklig och redaktionell översyn av 6 kap. föräldrabalken, dels en översyn av de olika bedömningsgrunder i kapitlet som anknyter till hänsynen till barnets bästa.

Enligt promemorian bör inriktningen på arbetet med frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar vara att en reform skall omfatta ogifta föräldrar oavsett om de är sammanboende eller inte. Skulle det visa sig att det inte är möjligt eller lämpligt att införa regler om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar som inte är sammanboende bör det prövas om sådana regler kan införas i vart fall för ogifta sammanboende föräldrar. Utredaren bör sätta sig in i och lämna en redovisning av gällande rätt och pågående lagstiftningsarbete i Norden. Utredaren bör också undersöka om det finns förutsättningar att få till stånd likartade lagregler på området i Norden. Vidare bör utredaren orientera sig om och redovisa gällande rätt och pågående lagstiftningsarbete i övriga länder inom EU. Det bör även redovisas vilka effekter de förslag som läggs fram får för den nordiska rättslikheten och vad förslagen innebär för nordiska medborgare vid flyttning från ett nordiskt land till ett annat. Utredaren bör även analysera och redovisa förslagen ur ett jämställdhetsperspektiv.

2.3 Arbetets bedrivande

I syfte att få främst frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar belyst har jag sammanträffat med samt fått synpunkter och förslag från Barnombudsmannen, Barnens Rätt i Samhället (BRIS), Rädda Barnen, Föreningen Söndagsbarn, UmgängesrättsFöräldrarnas Riksförening (UFR), Ensamstående Mammors Rättigheter i Samhället (EMRIS), Riksorganisationen för Kvinnojourer i Sverige (ROKS), Sveriges Mansjourers Riksorganisation och Riksorganisationen Sveriges Makalösa Föräldrar. De sistnämnda sex organisationerna deltog vid ett möte den 19 februari 1999 som jag bjöd in till. Sveriges Kvinnojourers

Riksförbund har inkommit med synpunkter.

Jag har även samrått med Socialstyrelsen och Samboendekommittén (Ju 1997:07, SOU 1999:104) samt haft underhandskontakter med advokater, domare, familjerådgivare, företrädare för PBU, socialsekreterare m.fl.

För att få ett barnpsykiatriskt perspektiv lämnades i uppdrag åt överläkaren i barn- och ungdomspsykiatri Torgny Gustavsson att belysa vissa frågor. Det yttrande, innehållande hans synpunkter, som han har lämnat finns i *bilaga 1* till promemorian.

Justitieombudsmannen har överlämnat två beslut som rör frågan om utövandet av vårdnaden (beslut den 2 oktober 1998, dnr 2680-1997 och 2851-1997).

Arbetet med automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar har rört frågor som många har åsikter om och jag har fått ett flertal synpunkter från enskilda personer och från personer som i sin yrkesutövning kommer i kontakt med frågor om vårdnad m.m.

3 Automatisk gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra

3.1 Bakgrund

3.1.1 Nuvarande regler om vårdnadshavare

De grundläggande reglerna om vårdnad finns i 6 kap. föräldrabalken. Utgångspunkten är i dag att man skiljer mellan barn vars föräldrar är gifta med varandra när barnet föds och barn vars föräldrar är ogifta när barnet föds. Bestämmelserna innebär i huvudsak följande.

Föräldrarna är gifta med varandra när barnet föds

Är föräldrarna gifta med varandra har de gemensam vårdnad från barnets födelse. Döms det till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna, står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses (6 kap. 3 § föräldrabalken).

Föräldrarna är inte gifta med varandra när barnet föds

Om föräldrarna inte är gifta med varandra är modern ensam vårdnadshavare. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra får de automatiskt gemensam vårdnad om barnet, om inte domstolen dessförinnan anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 3 § första stycket föräldrabalken).

En förutsättning för att en far skall kunna få vårdnad om sitt barn är att faderskapet är fastställt. I dag sker detta antingen genom att fadern undertecknar en faderskapsbekaftelse eller genom dom (1 kap. 3 § föräldrabalken).

Ändring i vårdnaden

Om en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare och föräldrarna vill utöva vårdnaden gemensamt, kan de tillsammans ge in en ansökan till domstolen. Domstolen skall då besluta om gemensam vårdnad, om sådan vårdnad inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa. Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda, antingen till socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna faderskapsbekräftelsen, eller till skattemyndigheten under förutsättning att beslut om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare (6 kap. 4 § föräldrabalken).

Föräldrarna kan också avtala att vårdnaden skall vara gemensam eller att en av dem skall ha ensam vårdnad om barnet. Avtalet skall, för att gälla, vara skriftligt och godkännas av socialnämnden (6 kap. 6 § föräldrabalken). Ett sådant avtal kan verkställas på samma sätt som ett domstolsavgörande (21 kap. 1 § andra stycket föräldrabalken).

Står barnet under vårdnad av en av föräldrarna eller båda och vill någon av dem få ändring i vårdnaden, får föräldern ansöka hos domstol, som då skall besluta att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna efter vad som är bäst för barnet. Domstolen kan vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden respektive besluta om gemensam vårdnad även om en av föräldrarna motsätter sig det. Domstolen får emellertid inte besluta om gemensam vårdnad om båda föräldrarna motsätter sig det (6 kap. 5 § första och andra styckena föräldrabalken).

I ett mål om äktenskapsskillnad får domstolen utan yrkande anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna, om gemensam vårdnad är uppenbart oförenlig med barnets bästa (6 kap. 5 § tredje stycket föräldrabalken).

Domstolen kan, om föräldrarna har gemensam vårdnad, besluta om vem av föräldrarna barnet skall bo hos och om umgänge med den förälder barnet inte bor hos. Föräldrarna kan också träffa avtal, som kan verkställas, om dessa frågor (6 kap. 14 a och 15 a §§ samt 21 kap. 1 § andra stycket föräldrabalken).

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall domstolen besluta att frånta den försumliga föräldern vårdnaden. Har föräldrarna gemensam vårdnad får den andra föräldern vårdnaden ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet skall vårdnaden anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Har en förälder ensam vårdnad skall rätten flytta över vårdnaden till den andra

föräldern eller, om det är lämpligare, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 7 § föräldrabalken).

I händelse av den ene förälderns död gäller, för det fall föräldrarna hade gemensam vårdnad, att den efterlevande föräldern ensam skall ha vårdnaden. Om endast en av föräldrarna hade vårdnaden och denne dör, skall domstolen på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Om båda föräldrarna dör skall rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 9 § föräldrabalken).

3.1.2 Tidigare behandling av frågan

Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Gemensam vårdnad har varit ett viktigt inslag i den utveckling som har skett mot en betoning av barnets intressen i lagstiftning som rör vårdnadsfrågor. Möjligheterna för föräldrar att ha gemensam vårdnad om sina barn har således successivt utvidgats.

Före år 1977 var det inte möjligt för ogifta föräldrar att ha gemensam vårdnad om sina barn. Detta gällde såväl för frånskilda som för de som aldrig hade varit gifta. Under 1970-talet utvecklades i stor utsträckning den särreglering som gällde för barn till ogifta föräldrar. År 1976 utmönstrades begreppen "barn i äktenskap" och "barn utom äktenskap". Den 1 januari 1977 infördes en möjlighet för föräldrar som inte är gifta med varandra eller som har skilt sig att få gemensam vårdnad om sina barn efter prövning av domstol (prop. 1975/76:170, bet. 1975/76:LU33, rskr. 1975/76:397).

År 1983 infördes möjligheten för ogifta föräldrar att få gemensam vårdnad genom en anmälan till pastorsämbetet (numera till skattemyndigheten). Det blev då också möjligt för makar att utan domstolsbeslut efter en skilsmässa gemensamt utöva vårdnaden om barnen (prop. 1981/82:168, bet. 1982/83:LU17, rskr. 1982/83:131).

För föräldrar som är ogifta när barnet föds blev det år 1991 dessutom möjligt att på blanketten för faderskapsbekräftelse göra en anmälan om gemensam vårdnad till socialnämnden (prop. 1990/91:8, bet. 1990/91:LU13, rskr. 1990/91:53).

Sedan den 1 oktober 1998 kan domstol besluta om respektive vägra att upplösa gemensam vårdnad mot en förälders vilja (prop. 1997/98:7, bet. 1997/98:LU12, rskr. 1997/98:229). Målet med denna reform var att föräldrar skall ha gemensam vårdnad i samtliga fall då den vårdnadsformen är bäst för barnet. Exempelvis kan en ogift mor inte längre

hindra att fadern får gemensam vårdnad, om gemensam vårdnad är bäst för barnet.

Syftet med bestämmelserna om gemensam vårdnad är framför allt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna. Det brukar antas att ett gemensamt rättsligt ansvar många gånger skall kunna bidra till detta. Betoningen på gemensam vårdnad innebär i sig en uppmaning till samarbete.

Lagstiftningen om vårdnad kan numera sägas förutsätta att gemensam vårdnad normalt är till barnets bästa. Vid en domstolsprövning skall vårdnaden anförtros en av föräldrarna ensam endast om det framkommer särskilda omständigheter som talar mot gemensam vårdnad, eller om båda föräldrarna motsätter sig den vårdnadsformen (se Högsta domstolens dom den 17 juni 1999 i mål T 5206-98).

I prop. 1997/98:7 s. 49 ges exempel på några situationer när det kan vara bäst för barnet att en av föräldrarna ensam har vårdnaden. Det kan vara fråga om fall då en förälder är olämplig som vårdnadshavare, kanske på grund av att föräldern gjort sig skyldig till våld mot barnet eller mot den andra föräldern. Det kan också vara så att föräldrarna har en konflikt som är så svår och djup att de inte kan samarbeta i frågor som rör barnet. Vidare anförs att det är viktigt att komma ihåg att man inte kan förlita sig blint på en viss modell. För de flesta barn är det viktigaste att ha en bra kontakt med både sin mor och sin far och att slippa konflikter mellan föräldrarna. Angående de närmare förutsättningarna för gemensam vårdnad mot en förälders vilja, se avsnitt 3.2.3.

Som en nödvändig konsekvens av reformen infördes det en möjlighet för domstol att besluta om barnets boende och om umgänge även när föräldrarna har gemensam vårdnad. Domstolens beslut i fråga om boendet kan innebära att barnet skall bo hos en av föräldrarna eller att barnet skall bo växelvis hos var och en av dem (prop. 1997/98:7 s. 55 f och 112 f).

Regeringen angav i prop. 1997/98:7 s. 103 att en utvärdering av reformen om gemensam vårdnad mot en förälders vilja skall göras när reglerna varit i kraft en tid.

Tänkbara följder av att gemensam vårdnad blir vanligare är att barn i ökad utsträckning kommer att bo växelvis hos föräldrarna eller att kraven på ett utökat umgänge blir större. Riksdagen har gett regeringen till känna att studier bör genomföras beträffande hur små barn påverkas vid växelvis boende. Enligt tillkännagivandet bör också utredas hur föräldrar bäst kan informeras och stödjas så att barnens behov får styra hur boendet och umgänget utformas (bet. 1998/98:SoU6, rskr. 1998/99:171). Torgny Gustavsson har i sitt bifogade yttrande (se bilaga 1) uttalat sig bl.a. om växelvis boende och om umgänge sett ur barnets perspektiv.

I denna promemoria behandlas emellertid inte frågor om umgänge med barn eller barns boende, t.ex. växelvis boende, eftersom detta är komplexa frågor som ligger utanför ramen för promemorian.

Automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Frågan om att införa en bestämmelse som innebär att föräldrar automatiskt får gemensam vårdnad från barnets födelse eller faderskapsfastställelsen har diskuterats under lång tid, se bl.a. SOU 1979:63 s. 68 f, prop. 1981/82:168 s. 28 f och 31, Ds 1989:52 s. 52, prop. 1990/91:8 s. 34 f, bet. 1990/91:LU13 s. 18 f, bet. 1992/93:LU22 s. 38 f, Ds 1995:2 s. 113 f och SOU 1995:79 s. 76 f. Det har sagts bl.a. att gemensam vårdnad i det helt övervägande antalet fall är att föredra framför ensam vårdnad och att en utgångspunkt alltid måste vara att båda föräldrarna till ett barn skall känna lika stort ansvar för barnet vare sig de är gifta eller fränskilda eller aldrig varit gifta med varandra. Utredningen om barnens rätt, SOU 1979:63, lade fram ett alternativt förslag som innebar att alla föräldrar automatiskt skulle få gemensam vårdnad om sina barn vid barnets födelse respektive fastställandet av faderskapet. Vidare föreslog den s.k. "Pappagruppen" (Ds 1995:2) att endast gemensam vårdnad skulle finnas som juridiskt vårdnadsbegrepp. Slutsatsen har trots detta ständigt blivit att automatisk gemensam vårdnad för ogifta inte bör införas.

I diskussionen har man ofta gjort skillnad mellan sammanboende och särboende ogifta föräldrar. För ogifta sammanboende föräldrar har antagits att gemensam vårdnad kan passa lika bra som för gifta föräldrar. Att sambor ändå inte har givits automatisk gemensam vårdnad beror på de praktiska svårigheter en sådan regel stöter på; det finns inte, som vid äktenskap, någon entydig och för alla synlig markering av att ett samboförhållande föreligger. Folkbokföringen är inte tillräcklig i detta avseende. Föräldrar som har ett samboförhållande behöver inte vara folkbokförda på samma fastighet. Föräldrar kan också vara folkbokförda på samma fastighet utan att vara sambor; de kan t.ex. bo i olika lägenheter. Reglerna måste möjliggöra att det vid varje tidpunkt snabbt och säkert går att konstatera vem som är vårdnadshavare (se vidare avsnitt 3.2.4).

Det var Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79) som senast övervägde frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta. Utredningen anförde bl.a. följande beträffande ogifta föräldrar som inte bor tillsammans (s. 78 f).

För ogifta föräldrar som inte bor tillsammans skulle en huvudprincip med gemensam vårdnad vara värdefull som en betoning av det grundläggande

gemensamma ansvar som alla föräldrar har för sina barn. Förhållandena för ogifta föräldrar som inte bor tillsammans kan emellertid vara av skiftande slag. Det går inte att bortse från att dessa föräldrar inte alltid står i en sådan relation till varandra att det är självklart att de kan samarbeta på ett sätt som är nödvändigt för att gemensam vårdnad skall kunna fungera. För dessa föräldrar saknas de förutsättningar som fordras för att gemensam vårdnad skall inträda automatiskt.

Vårdnadstvistutredningen fann ytterligare omständigheter vilka talade mot en regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar som inte bor tillsammans:

- ◇ En förälder kan vara olämplig som vårdnadshavare.
- ◇ Det finns andra situationer där gemensam vårdnad inte är förenlig med barnets bästa, t.ex. om föräldrarnas konflikt är så svår och djup att de över huvud taget inte förmår tala med varandra, än mindre samarbeta i frågor som rör barnet.
- ◇ Det finns en risk att modern inte medverkar till att faderskapet blir fastställt.
- ◇ Gemensam vårdnad skulle uppkomma även beträffande barn som avlats vid en våldtäkt eller något annat sexualbrott.
- ◇ Även barn som avlats vid en tillfällig förbindelse skulle omfattas, vilket i vissa fall skulle kunna vara olämpligt.
- ◇ Om modern skulle dö är fadern redan vårdnadshavare för barnet, vilket skulle leda till att även fäder utan tidigare kontakt med barnet skulle ensamma få ansvar för barnet.

Regeringen ansåg att ett gemensamt rättsligt ansvar för barnet är den naturliga utgångspunkten även när det gäller ogifta föräldrar. Emellertid ansåg regeringen att frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar borde övervägas ytterligare (prop. 1997/98:7 s. 52).

3.1.3 Statistik

Mer än hälften av alla barn (54 %) som föds i Sverige har föräldrar som inte är gifta med varandra. Av ogifta sammanboende föräldrar anmäler i dag 95 % gemensam vårdnad i samband med faderskapsbekaftelsen. När det gäller ogifta icke sammanboende föräldrar är motsvarande siffra 50 % (Socialstyrelsens officiella statistik för socialtjänsten 1999:4).

Varje år berörs ett stort antal barn av att deras föräldrar separerar. Under år 1997 splittrades 25 000 barnfamiljer genom att föräldrarna flyttade isär (Statistiska centralbyrån, Demografiska rapporter 1999:1) År 1991 hade sambor med barn ca tre gånger högre separationsfrekvens

än gifta med barn (Barns familjeförhållanden år 1990, Be 13 SM 9401, SCB 1994). Enligt en undersökning som avser förhållandena år 1997 var separationsrisken då nästan dubbelt så stor i sambofamiljen som bland gifta föräldrar (SCB, Demografiska rapporter 1999:1).

Efter föräldrarnas separation bor de flesta av barnen med endast en av föräldrarna. Av ensamstående föräldrar var vid utgången av år 1996 84 % kvinnor och 16 % män (SCB, Demografiska rapporter 1999:1). I början av 1990-talet var det mellan 15 000 och 20 000 barn, eller ca 4 %, som bodde ungefär lika mycket hos båda föräldrarna (Rapport 89 i serien Levnadsförhållanden, SCB, SOS. 1995).

Sedan februari 1997 kan underhållsstöd i form av utfyllnadsbidrag utgå vid växelvis boende. Tidigare utgick inte något stöd från staten vid växelvis boende. Riksförsäkringsverket konstaterade i sin utvärdering av det nya underhållsstödet (RFV Anser 1998:3) att antalet barn, för vilka utfyllnadsbidrag på grund av växelvis boende utgick, ökat kraftigt. I maj 1999 var det 12 248 barn för vilka utfyllnadsbidrag hade sökts (Ds 1999:30 s. 51). Utfyllnadsbidrag söks emellertid inte för alla barn som bor växelvis hos föräldrarna. Det finns därför sannolikt fler barn med växelvis boende än vad som framgår av dessa siffror. Socialdepartementet har lagt fram ett förslag till ändrade bestämmelser för hur underhållsstöd vid växelvis boende skall beräknas och fördelas mellan föräldrarna (Ds 1999:30).

Det finns inte någon aktuell statistik som visar hur gemensam vårdnad påverkar ett barns kontakter med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Av SCB:s jämförelser framgår att barn år 1992-93 hade mer kontakt än tidigare (1984-85) med den förälder de inte bodde med. Andelen barn som inte hade någon kontakt alls med den andra föräldern hade minskat från ca 28 % till ca 16 % (ca 65 000 barn). I något mer än 50 % av fallen berodde avsaknaden av kontakt på att föräldern var död eller fadern okänd. Barn, vars föräldrar hade gemensam vårdnad, hade tätare kontakt med den förälder barnet inte bodde med än barn vars föräldrar inte hade gemensam vårdnad. Jämfört med mitten av 1980-talet var emellertid denna effekt av gemensam vårdnad inte lika markant (Rapport 89 i serien Levnadsförhållanden, SCB, SOS. 1995).

För ytterligare statistiska uppgifter om separationer/skilsmässor och domstolsavgöranden om vårdnad, se t.ex. Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79 s. 54).

3.1.4 Ogifta föräldrar lever under olika förhållanden

Ungefär 90 % av de föräldrar som är ogifta när barnet föds bor tillsammans. Andra lever i ett fast förhållande men har av någon anledning valt att bo på olika ställen. Det finns vidare de som har haft ett fast förhållande, men som har separerat, och de som har haft endast ett tillfälligt förhållande.

För föräldrar som bor tillsammans är det rimligt att anta att gemensam vårdnad passar lika bra oavsett om de är gifta eller ogifta. Detta bekräftas av att 95 % av ogifta sammanboende föräldrar i dag anmäler gemensam vårdnad i samband med faderskapsbekräftelsen.

Av ogifta föräldrar som inte bor tillsammans anmäler i dag hälften, 50 %, gemensam vårdnad i samband med faderskapsbekräftelsen. En automatiskt verkande regel skulle komma att omfatta också de föräldrar som med gällande ordning inte väljer att anmäla gemensam vårdnad.

Det finns inte någon utredning som enbart tar sikte på ogifta särboende föräldrars levnadsförhållanden och i vilken utsträckning gemensam vårdnad kan vara den bästa vårdnadsformen för deras barn.

Socialstyrelsen gjorde år 1997 en studie i serien Familjerätt i besparingstider (nr 1997-84-11) där en av de frågor som skulle besvaras var vad det fanns för anledningar till att vissa föräldrar inte anmäler gemensam vårdnad för barnen i samband med faderskapsbekräftelsen. Det framkom därvid att en huvudanledning är den s.k. pappamånaden som år 1995 infördes i föräldraförsäkringen. Har föräldrarna gemensam vårdnad kan de i princip fritt fördela dagarna med föräldrapenning mellan sig med undantag av en tid om 30 dagar som är förbehållna var och en av föräldrarna. Är modern ensam vårdnadshavare, kan hon uppbära hela föräldrapenningen ensam. Av detta skäl avstår en del föräldrar från att anmäla gemensam vårdnad till dess hela föräldrapenningen har betalats ut. Det finns risk för att föräldrarna sedan glömmer bort eller inte kommer sig för att anmäla gemensam vårdnad när föräldraledigheten är slut. En konsekvens kan bli att barn i en syskongrupp kan få olika förhållanden med avseende på vem som är vårdnadshavare.

Av de icke sammanboende föräldrapar som ingick i studien, sammanlagt 138 par, hade ca hälften en stadig relation med varandra. Drygt en tredjedel hade haft en stadig relation medan ca 14 procent hade haft en tillfällig förbindelse. Socialstyrelsen fann inte något i studien som tydde på att automatisk gemensam vårdnad även för ogifta föräldrar skulle strida mot barnets bästa.

En annan vanlig anledning till att ogifta föräldrar inte anmäler gemensam vårdnad är att modern inte vill att fadern skall ha del i vårdnaden (se Socialstyrelsen, Familjerätt i besparingstider, nr 1998-85-13).

Andra anledningar är att föräldrarna saknar information om hur gemensam vårdnad uppnås och om vad den innebär eller att fadern inte vill ha del i vårdnaden. När modern och fadern har haft ett tillfälligt förhållande kan det vara så att möjligheten till gemensam vårdnad i många fall inte ens övervägs.

Det kan också finnas praktiska problem för föräldrarna att ha gemensam vårdnad. Så kan det vara om en förälder bor i ett annat land.

3.1.5 Automatisk gemensam vårdnad i andra länder

För en fyllig redogörelse för vårdnadsreglerna i de nordiska länderna samt i England och Wales se Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79) bilagorna 3–7, samt beträffande de nordiska länderna det av Svend Danielsen upprättade arbetsunderlaget för gruppdiskussion, Faelles foraeldremyndighed, inför det 35:e nordiska juristmötet i Oslo.

Norden

Bestämmelser om vårdnad om barn m.m. finns i Norge i Lov 8 april 1981 nr 7 om barn og foreldre (barnelova), i Danmark i Lov om foraeldremyndighed og samvaer, i Finland i Lag angående vårdnad om barn och umgängesrätt och i Island i Borneloven.

När föräldrarna är gifta vid barnets födelse får de gemensam vårdnad om barnet i samtliga nordiska länder. Enligt dansk rätt blir emellertid fadern inte automatiskt vårdnadshavare om föräldrarna har separerat när barnet föds; återupptar de samlivet blir vårdnaden dock gemensam.

Är föräldrarna ogifta när barnet föds är modern enligt huvudreglerna i de nordiska länderna ensam vårdnadshavare. Gifter de sig med varandra blir vårdnaden gemensam.

Island har en regel som innebär automatisk gemensam vårdnad för ogifta sammanboende föräldrar. Det avgörande är där om föräldrarna när barnet föds är sammanboende enligt registrering i faellesregistret eller annat otvetydigt bevismaterial. (Att bevisning om samboende kan få betydelse beror på att vårdnadsförhållandet inte registreras. Råder oenighet om vem som är vårdnadshavare t.ex. i en vårdnadstvist får frågan om vem som är legal vårdnadshavare avgöras av domstolen.) Om den förälder som är vårdnadshavare och ogift inleder ett samboförhållande eller gifter sig, blir även sambon eller styvfadern/styvmodern vårdnadshavare trots att den personen inte är förälder till barnet.

I Danmark har föreslagits (Betænkning om børns retsstillning nr 1350, 1997) en regel som innebär att föräldrar som sammanbor skall kunna avge en förklaring att de lever tillsammans, att det är deras

gemensamma barn och att de tillsammans vill ta hand om och ansvara för barnet. Förklaringen avges i samband med att barnets födelse registreras. När de har avgivit denna förklaring räknas mannen som barnets far och föräldrarna får gemensam vårdnad. Förslaget bearbetas för närvarande i Justitsministeriet.

I Norge har diskuterats en motsvarande regel (Ot prp nr 56, 1996-97). Enligt ett förslag skulle ogifta sammanboende föräldrar kunna avge en skriftlig förklaring, i samband med att deras barn föds, att de är sambor. Mannen i samboförhållandet skulle då presumeras vara far till barnet och föräldrarna få automatiskt gemensam vårdnad. Förslaget stötte på motstånd vid remissbehandlingen och man valde att i stället införa en bestämmelse om att ogifta föräldrar i samband med att faderskapet bekräftas skall ta ställning till vilken vårdnadsform de vill ha. Kan de inte komma överens blir modern ensam vårdnadshavare. Invändningarna mot det ursprungliga förslaget gick ut på att det skapade ett andra klassens äktenskap med en urholkning av äktenskapet som institution, att det vore bättre att likställa alla föräldrar på så sätt att faderskapspresumtionen för en gift man togs bort samt att de föreslagna reglerna var komplicerade och skapade förvirring.

I Norge har därefter Samboerutvalget föreslagit (NOU 1999:25, Samboerne og samfunnet) en regel som innebär att sambor, som väntar eller har fått barn, skriftligen kan bekräfta att det är deras gemensamma barn och att de är sambor. Denna bekräftelse medför automatiskt att faderskapet och moderskapet anses fastställt och att föräldrarna får gemensam vårdnad om barnet.

England

Regler om vårdnad m.m. finns i barnlagen (the Children Act 1989).

I England har båda föräldrarna vårdnad om barnet (parental responsibility) om de är gifta med varandra när barnet föds. Är de inte gifta med varandra har modern ensam vårdnad. En far som inte är gift med barnets mor kan få gemensam vårdnad genom att föräldrarna träffar ett avtal som skall bevittnas och registreras av domstol. Om föräldrarna inte kan komma överens, kan fadern ansöka vid domstol om att få gemensam vårdnad (parental responsibility order). Ett avtal eller ett domstolsbeslut om att fadern skall ha del i vårdnaden kan upphävas. Vårdnad som en mor eller en gift far har erhållit på grund av lag kan inte upphävas, men möjligheten att utöva vårdnaden kan inskränkas genom domstolsbeslut.

När det gäller utövandet av vårdnaden kan vårdnadshavarna i princip agera oberoende av varandra förutom i några fall, t.ex. beträffande

adoption, då samtycke krävs av samtliga vårdnadshavare. Att ha vårdnad innebär inte en generell rätt att vara med och besluta i frågor som har med utövandet av vårdnaden att göra. Enligt engelsk rätt är det oklart i vilken utsträckning en förälder är skyldig att samråda med den andra föräldern. Om föräldrarna är särboende är det normalt den förälder som bor tillsammans med barnet som har huvudansvaret för den dagliga omsorgen. Om föräldrarna inte kan komma överens, kan domstol fatta ett eller flera beslut som reglerar utövandet av vårdnaden (section 8 orders). Det kan gälla boende, kontakt/umgänge, förbud att vidta en åtgärd vid utövandet av vårdnaden eller en specifik fråga t.ex. barnets utbildning.

För närvarande finns ett förslag att utöka en ogift faders möjligheter att erhålla vårdnad för det fall han har registrerat barnets födelse gemensamt med mamman. De möjligheter som finns i dag att erhålla vårdnad genom avtal eller domstolsbeslut har inte utnyttjats i någon större utsträckning. År 1996 registrerades 649 485 födda barn i England och Wales. Av dessa hade 35,8 % föräldrar som inte var gifta med varandra. Därav hade 135 282 eller 58 % föräldrar som uppgav att de bodde på samma adress. Samma år utfärdade domstol i 5 587 fall parental responsibility orders och antalet registrerade avtal var ca 3 000.

Frankrike

Föräldrar som är gifta med varandra har automatisk gemensam vårdnad. Om föräldrarna är ogifta och endast en förälder har erkänt barnet, har den föräldern vårdnaden.

Föräldrar som inte är gifta med varandra kan få gemensam vårdnad på följande sätt. Om barnet är fött efter den 8 januari 1993 blir vårdnaden gemensam genom att båda föräldrarna erkänner barnet inom ett år från barnets födelse och de vid tidpunkten för det gemensamma erkännandet eller det sist gjorda erkännandet bor tillsammans. Föräldrarna kan också anmäla att de vill ha gemensam vårdnad. I övriga fall har modern ensam vårdnad.

För närvarande pågår en översyn av bestämmelserna om gemensam vårdnad för ogifta föräldrar.

Grekland

Regler om vårdnad m.m. finns i civillagen.

En far och en mor har båda juridisk vårdnad om sitt barn. Lagen skiljer mellan den juridiska vårdnaden och utövandet av vårdnaden. I regel har och utövar gifta föräldrar vårdnaden tillsammans. Om för-

äldrarna inte är gifta med varandra när barnet föds utövar modern i regel vårdnaden ensam.

Domstol kan frånta en förälder rätten att utöva vårdnaden. Så kan ske t.ex. efter en skilsmässa. Rätten att utöva vårdnaden kan senare återfås. Om en förälder har förlorat vårdnaden helt, t.ex. på grund av att föräldern dömts för att ha begått ett övergrepp mot barnet, kan vårdnaden emellertid inte återfås.

Om föräldrarna har och utövar vårdnaden tillsammans måste alla beslut som rör vårdnaden om barnet fattas gemensamt. Vardagliga beslut kan föräldrarna fatta var och en för sig. Om föräldrarna är oense i en fråga som rör utövandet av vårdnaden kan de vända sig till domstol som fattar beslut om det är nödvändigt för att skydda barnets intressen.

Nederländerna

Bestämmelserna om vårdnad m.m. finns i civillagen (Zivilgesetzbuch). Reglerna har varit föremål för översyn år 1995 och 1998.

I Nederländerna har föräldrarna gemensam vårdnad om de är gifta med varandra när barnet föds. Är de inte gifta med varandra har modern ensam vårdnad. Ogifta föräldrar kan få gemensam vårdnad genom registrering efter en gemensam ansökan. Det är också möjligt att vid domstol ansöka om att få utöva vårdnaden gemensamt med en sambo förutsatt att det finns en nära relation mellan barnet och sambon.

Efter en skilsmässa fortsätter föräldrarna att ha gemensam vårdnad om inte domstol har beslutat att en av föräldrarna skall ha vårdnaden ensam.

Enligt lag skall alla beslut som rör vårdnaden om barnet fattas av föräldrarna gemensamt. Om föräldrarna inte bor tillsammans beslutar i praktiken den förälder som barnet bor tillsammans med i vardagliga frågor. Domstol kan, på ansökan av en av föräldrarna eller båda, besluta i enskilda frågor om utövandet av vårdnaden. I första hand försöker emellertid domstolen få parterna att komma överens i den aktuella frågan.

I Nederländerna registreras sambor sedan den 1 januari 1998. För närvarande övervägs en regel om automatisk gemensam vårdnad för föräldrar som är registrerade sambor.

Spanien

Vårdnad och umgängesrätt regleras i den spanska civillagen (Código Civil), artikel 154 och framåt.

I Spanien har båda föräldrarna juridisk vårdnad, patria potestad, om sitt barn oavsett om de är gifta med varandra eller inte. Det går inte att

avsäga sig vårdnadsansvaret. Detta upphör först om föräldrarna eller barnet dör eller dödförklaras, när barnet blir myndigt eller om barnet adopteras av någon annan. En domstol kan emellertid frånta en förälder vårdnaden om föräldern har visat sig olämplig som vårdnadshavare.

Vårdnaden utövas av föräldrarna gemensamt eller, om föräldrarna är uttryckligt eller underförstått överens om det, av en av föräldrarna ensam.

Om föräldrarna inte bor tillsammans, utövas vårdnaden av den förälder som bor tillsammans med barnet. Domstol kan besluta vem av föräldrarna som barnet skall bo tillsammans med. Domstol kan, på ansökan av den förälder som barnet inte bor tillsammans med, besluta att vårdnaden skall utövas av föräldrarna gemensamt eller dela upp de olika uppgifter som följer av vårdnadsansvaret mellan föräldrarna.

Om föräldrarna inte kan komma överens om hur vårdnaden skall utövas i något avseende, kan domstol avgöra vem av föräldrarna som skall ha beslutanderätten. Även gifta föräldrar har alltså möjlighet att låta rätten avgöra enskilda frågor som rör utövandet av vårdnaden. Rättens beslut kan som längst avse en tid av två år.

Tyskland

Regler om vårdnad m.m. finns i Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 1626 – 1698 b §§. Reglerna har nyligen reformerats genom Kindschaftsrechtsreformgesetz den 1 juli 1998 (Bundesgesetzblatt 1997 I s. 2942).

I Tyskland har föräldrarna gemensam vårdnad om de är gifta med varandra när barnet föds. Är föräldrarna inte gifta med varandra har modern ensam vårdnad. Ogifta föräldrar kan erhålla gemensam vårdnad genom att avge en förklaring att de vill utöva vårdnaden gemensamt. Vårdnaden blir också gemensam om föräldrarna gifter sig.

Om föräldrarna skiljer sig kvarstår den gemensamma vårdnaden om inte domstol beslutar att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad. Domstolen kan mot föräldrarnas vilja vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden.

Föräldrarna utövar den beslutanderätt som följer av vårdnaden gemensamt. När föräldrarna inte bor tillsammans beslutar emellertid den förälder som barnet bor tillsammans med i frågor som rör den dagliga omsorgen. Om föräldrarna inte kan komma överens i en fråga som är av större betydelse för barnet kan domstol överflytta beslutanderätten till en av föräldrarna.

Det övervägs inte att införa en bestämmelse om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar.

3.2 Överväganden

3.2.1 Fördelar med automatisk gemensam vårdnad

Det är numera självklart att barnets bästa skall stå i centrum i de lagregler som nära berör barn.

Ett barn har behov av nära och goda relationer till båda sina föräldrar oavsett om föräldrarna bor tillsammans eller inte. Föräldrabalkens regler bygger på den uppfattningen. För barnets skull är det viktigt att båda föräldrarna är delaktiga i barnets förhållanden och tar ansvar för barnet. Denna grundprincip kommer till uttryck i FN:s konvention om barnens rättigheter från år 1989 (barnkonventionen). Där sägs bl.a. (i artikel 18) att konventionsstaterna skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Enligt Barnkommittén, som haft regeringens uppdrag att göra en översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till Barnkonventionen, är kontinuiteten i barnets relation till föräldrarna ett av barns allra mest grundläggande behov (SOU 1997:116 s. 136).

Gemensam vårdnad brukar antas kunna bidra till att båda föräldrarna tar ansvar för barnet – och tillåts ta detta ansvar – samt är delaktiga i barnets uppfostran och omvårdnad; de flesta torde i dag vara ense om att en väl fungerande gemensam vårdnad är till barnets bästa.

De ökade möjligheterna att få gemensam vårdnad har inneburit att de flesta föräldrar redan med nuvarande regler har gemensam vårdnad om sina barn. Vid barnets födelse får således föräldrar som är gifta med varandra automatiskt gemensam vårdnad på grund av lag. Föräldrar som inte är gifta med varandra kan anmäla – och anmäler i stor utsträckning – gemensam vårdnad. I de fall de inte gör det och annat inte har avtalats eller beslutats, har modern ensam vårdnad.

Regeringen har i prop. 1997/98:7 s. 53 anfört följande skäl för bedömningen att frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar bör övervägas ytterligare.

Även när det gäller ogifta föräldrar är ett gemensamt rättsligt ansvar för barnet den naturliga utgångspunkten.

Med en ordning där alla föräldrar automatiskt har gemensam vårdnad om sina barn skulle barnets behov av båda föräldrar och föräldrarnas gemensamma ansvar för sitt barn markeras tydligare än i dag. Att ogifta föräldrars gemensamma ansvar betonas är av vikt mot bakgrund av att den allmänna bilden av barns familjesituation i Sverige har förändrats avsevärt. De flesta föräldrar (54 procent) är i dag ogifta vid barnets födelse och separationsfrekvensen är ungefär tre gånger högre bland ogifta sammanboende föräldrar än bland gifta föräldrar.

Det finns mot den bakgrunden goda skäl att överväga om det är möjligt att göra automatisk gemensam vårdnad till huvudprincip även för ogifta föräldrar och hur en sådan reglering i så fall skulle kunna utformas.

Flera av de myndigheter och organisationer jag haft kontakt med har framhållit att barn behöver två engagerade föräldrar och att gemensam vårdnad kan bidra till att uppnå detta. Pappor kan känna sig bortstötta om de inte har gemensam vårdnad om sina barn. Vissa har sagt att det inte finns skäl att ur vårdnadshänseende särbehandla barn till ogifta föräldrar utan att samma regler bör gälla som för dem som har gifta föräldrar. Även jämställdhetsaspekter har framförts. Ett annat argument som har framförts är att lagregler bör utgå från den majoritet av fall där gemensam vårdnad är det bästa och att undantag bör göras för de fall (minoriteten) där det inte är det, men att lagstiftningen för närvarande har motsatt utgångspunkt. Det har påpekats att automatisk gemensam vårdnad skulle kunna vara ett stöd för pappor gentemot sina arbetsgivare i frågor angående föräldraledighet. Slutligen har det sagts att gemensam vårdnad även kan ha en ekonomisk sida med tanke på de olika bidrag m.m. som utgår från samhället.

Enligt Torgny Gustavsson får barn genom generell gemensam vårdnad många viktiga signaler som att samhället förväntar sig gemensamt föräldrautövande, att bägge föräldrarna är likställda, delaktiga och lika viktiga samt att barnet kan vända sig till och använda sig av bägge sina föräldrar. Den viktigaste effekten av, men samtidigt den viktigaste förutsättningen för ett gott utfall av gemensam vårdnad är emellertid, enligt honom, föräldrarnas samarbetsförmåga och förmåga att prioritera barnet, och inte vem som formellt är vårdnadshavare (se vidare bilaga 1).

3.2.2 Jämställdhetsaspekter

Europadomstolen har funnit att en bestämmelse, som innebär att ett barn fött utom äktenskapet som huvudregel står under moderns vårdnad, inte torde strida mot förbudet mot diskriminering på grund av kön i artikel 14 i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna från år 1950 (Europa-konventionen), förutsatt att fadern kan få vårdnaden överförd på sig när omständigheterna är sådana att han är den lämpligaste vårdnadshavaren (se Hans Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, 1997 s. 309).

Som jag tidigare framhållit är det numera självklart att barnets bästa skall vara avgörande när det gäller lagstiftning som rör barn. Barnets

bästa är i regel att ha två ansvarstagande föräldrar som respekterar varandra och som kan samarbeta i de frågor som har med vårdnaden om barnet att göra. Barn har behov av sin mamma och sin pappa bl.a. som förebilder.

Det har framförts kritik mot bestämmelserna om och användningen av gemensam vårdnad. När det gäller särboende föräldrar har det således sagts (se prop. 1997/98:7 s. 49) att gemensam vårdnad ger fäderna makt, rättigheter och möjligheter utan att samtidigt ålägga dem ett ansvar för den dagliga omsorgen om barnet. (I det alldeles övervägande antalet fall bor nämligen barnen hos mödrarna, som därmed har ansvaret för den dagliga omsorgen.) Det har vidare anförts att orsaken till ett bristande ansvarstagande kan vara att lagen inte betraktar ogifta fäder som föräldrar fullt ut. Pappgruppen (Ds 1995:2 s. 98) anförde under rubriken ”Den diskriminerade mannen”:

Vi tolkar den nuvarande lagstiftningen på familjerättsområdet som en motsättning till den strävan som numera finns i samhället och som går ut på att man vill öka männens ansvar för barnen. När det gäller ogifta fäders rätt till sina barn och omvänt dessa barns rätt till sina fäder har de inte automatiskt rätt till varandra på samma självklara sätt som barn och mor alltid har. --- De nuvarande reglerna kring den gemensamma vårdnaden kan mycket väl uppfattas som en signal om att samhället i grund och botten betraktar modern som den mest betydelsefulla föräldern. Lagar har en normgivande och opinionsbildande effekt och så länge inte samhället via dessa visar att man betraktar fäderna som fullvärdiga föräldrar i såväl biologisk, social som juridisk bemärkelse, kommer kanske inte heller papporna att ta ett större praktiskt ansvar för sina barn.

Ibland sägs att mödrarna utestänger fäderna från delaktigheten i omsorgen om barnen. I andra fall hävdas det att fäderna drar sig undan, trots att mödrarna inget hellre vill än att de skall dela ansvaret och arbetet med barnen. Utvecklingen i samhället går dock mot en mer aktiv papparoll. Detta bidrar till förändrade könsroller och en ökad jämställdhet.

Det torde visserligen vara alltför optimistiskt att hysa förhoppningen att lagstiftning om gemensam vårdnad i ett slag kan förändra fädernas ansvarstagande – och att de skall tillåtas ta ett sådant ansvar – när det gäller den faktiska vårdnaden. Men det är oomtvistligt att de signaler som statsmakterna genom lagstiftningen om vårdnad ger föräldrar och andra på lång sikt kan påverka inställningen i samhället till hur vårdnaden bör vara utformad och därmed föräldrarnas aktiva ansvarstagande för barnen. En utökad möjlighet till gemensam vårdnad kan på detta sätt antas bidra till en ökad jämställdhet mellan föräldrarna. En sådan möjlighet skulle vidare bidra till att barn med ogifta föräldrar blir mer

likställda barn med gifta föräldrar. I Danmark har i Betænkning om børns retstillning nr 1350, 1997, s. 182, angivits att artikel 8 (angående skyddet för familjelivet) och artikel 14 (angående förbudet mot diskriminering på grund av börd) i Europakonventionen ger uttryck för att staten skall sträva efter att uppnå sådan likställdhet.

3.2.3 Svårigheter med automatisk gemensam vårdnad

Som anförts tidigare (avsnitt 3.1.2) finns det fall där gemensam vårdnad inte är förenlig med barnets bästa. En av föräldrarna kanske är olämplig som vårdnadshavare. Det kan också vara så att det råder en konflikt mellan föräldrarna som är så svår och djup att de inte kan samarbeta i frågor som rör barnet.

Den 1 oktober 1998 öppnades möjligheten för domstol att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja. En ogift far har därmed möjlighet att få del i vårdnaden i de fall modern motsätter sig gemensam vårdnad utan vägande skäl. I förarbetena till lagändringen (prop. 1997/98:7 s. 48 f) konstaterade regeringen att gemensam vårdnad inte alltid är till barnets bästa och anförde att lagändringen inte får innebära att det mer eller mindre schablonmässigt beslutas om gemensam vårdnad även mot den ena förälderns önskemål och att möjligheten skall användas med stor försiktighet och lyhördhet; om den som motsätter sig gemensam vårdnad anför vägande skäl för sin ståndpunkt, är det ofta lämpligast att inte gå emot den personens vilja. Regeringen betonade att avgörandet alltid skall ske utifrån vad som är bäst för barnet.

Motståndet mot gemensam vårdnad kan bero på en strävan hos föräldern att skydda barnet mot att fara illa. Regeringen angav att barnets möjligheter till en trygg uppväxtmiljö uppenbarligen påverkades av förhållandena mellan föräldrarna samt att det också har betydelse hur den förälder, som barnet bor hos, upplever sitt och barnets förhållande till den andra föräldern. En förälder som misshandlats eller utsatts för andra övergrepp av den andra föräldern och som lever i ett tillstånd av oro eller till och med skräck för den andra föräldern kan vid gemensam vårdnad vara dåligt rustad att tillgodose sitt barns behov av trygghet och omsorg (se prop. 1997/98:7 s. 107). Lagutskottet framhöll att i de fall den ena föräldern utsätter en familjemedlem för våld, trakasserier eller annan kränkande behandling, bör gemensam vårdnad mot en förälders vilja vara utesluten (se bet. 1997/98:LU12 s. 30 f).

Regeringen anförde att det emellertid inte är självklart att gemensam vårdnad inte är bäst för barnet bara för att en förälder motsätter sig det. Det är således barnets bästa som skall tillgodoses när föräldrarna tvistar

om vårdnaden. Detta ställer stora krav på den som fattar beslut i frågan. Ett typexempel på fall som avses med lagändringen är då en moder, som har ensam vårdnad om barnet, utan godtagbart skäl motsätter sig att fadern får del i vårdnaden (se prop. 1997/98:7 s. 51 och 108).

Det krävs i dag en aktiv handling för att en far skall få del i vårdnaden om barnet då föräldrarna är ogifta när barnet föds. Ett argument för den ordningen är att det ger modern möjlighet att förhindra att gemensam vårdnad uppkommer utan domstolsprövning när hon anser att föräldrarna inte kan samarbeta kring barnet, exempelvis beroende på att fadern begått övergrepp mot henne.

Pappagruppen (Ds 1995:2 s. 98) anförde:

Regeln om att inte automatiskt ge gemensam vårdnad till den man som bekräftat faderskapet verkar således grunda sig på att man har erfarenheter av att pappor i vissa fall är dåliga pappor. Detta verkar vara ett märkligt motiv för en lagregel, att så att säga bygga upp den på undantagsfallen. Det finns ju som bekant både dåliga mammor och dåliga pappor. Det är dessutom fullt rimligt att hävda att samhället inte borde underlätta för fäderna att smita undan sina förpliktelser gentemot barnen.

En regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen innebär att dessa föräldrar – på samma sätt som gifta föräldrar – schablonmässigt får gemensam vårdnad oavsett om de vill det eller inte och utan att en domstol prövat om det är till barnets bästa i det enskilda fallet.

Även bland gifta föräldrar kan det förekomma att en förälder är olämplig. Exempelvis utövas våld, som riktar sig mot kvinnor och barn, ofta i hemmet av en äkta man eller sambo. Bland de ogifta föräldrar som valt att inte bo tillsammans finns de som har kommit i *konflikt* med varandra, ibland på grund av att det förekommit våld. I många av dessa fall ställs barnets behov av att ha en nära och god kontakt med båda sina föräldrar mot barnets behov av trygghet och anspråk på att få slippa utsättas för föräldrarnas konflikt. Har föräldrarna en djup konflikt, kan kontakterna i och med en gemensam vårdnad göra att konflikten förstärks och förlängs och att barnet – som befinner sig i centrum för föräldrarnas strid – tar skada. När en misshandlad kvinna har tagit steget att flytta ifrån förövaren, kanske i syfte att skydda ett väntat gemensamt barn, är en automatisk regel om gemensam vårdnad inte alls lämplig.

Det skydd dagens regler ger en mor som utsatts för våld blir särskilt tydligt i de fall barnet är avlat vid en våldtäkt eller något annat sexualbrott. Det är visserligen mycket ovanligt att en kvinna väljer att föda ett barn som är tillkommet under sådana omständigheter, men det förekommer. T.ex. har det uppgetts från Rikskvinnocentrum i Uppsala,

som tar emot våldtagna och misshandlade kvinnor, att man på centret inte har varit med om mer än något enstaka fall sedan år 1995 då verksamheten började.

En kvinna som utsatts för sexualbrott befinner sig ofta i en särskilt besvärlig situation (jfr Brottsoffren i rättsprocessen, En undersökning genomförd av Magnus Lindgren, 1999). För en sådan kvinna kan det många gånger vara mycket påfrestande att ta initiativ till en polisutredning av brottet genom att anmäla det. Det är fråga om ett brott som djupt kränkt hennes personliga integritet och det kan därför vara mycket svårt att behöva konfronteras med brottet och gärningsmannen på nytt. Att lägga ytterligare en påfrestning på en kvinna som utsatts för ett sexuellt övergrepp genom att sätta henne i en situation där hon är hänvisad till att väcka talan mot förövaren för att få ensam vårdnad är knappast rimligt.

Torgny Gustavsson har anfört att gemensam vårdnad generellt är att föredra ur barnets synpunkt, men att det finns situationer då gemensam vårdnad inte automatiskt bör bli aktuellt. Som exempel har han nämnt fall då en förälder utsatt barn för fara eller skadat barnet som vid sexuella övergrepp eller misshandel, eller då skadan varit indirekt som när den andre föräldern blivit misshandlad eller allvarligt hotad. Enligt honom är de nödvändiga förutsättningarna för samarbete då knappast för handen och risken är stor att barnet uppfattar den misshandlande föräldern som ett hot och en fara, vilket innebär att den gemensamma vårdnaden blir en stark otrygghetsfaktor för barnet. Enligt Torgny Gustavsson bör gemensam vårdnad inte heller förekomma då mot-sättningarna mellan föräldrarna är så stora att de inte förmår samverka om barnet utan använder diskussionerna om barnets vårdnad och om dess väl och ve för att bekämpa, kränka och såra varandra. Gemensam vårdnad skulle i dessa fall innebära att man gjorde barnet till föräldrarnas slagfält och vapen, vilket skulle riskera dess psykiska hälsa och utveckling (se vidare bilaga 1).

Vid mina kontakter med olika myndigheter och organisationer har det framhållits, att man kan försvåra konflikter mellan föräldrar om gemensam vårdnad för ogifta uppkommer automatiskt. Det har framhållits att det är viktigt för barn att slippa konflikter mellan föräldrarna. Det har vidare sagts att automatisk gemensam vårdnad skulle kunna utnyttjas av vissa fäder för att kontrollera mödrarna i stället för att bry sig om barnen. Några har påpekat att föräldrarna kanske har valt att inte gifta sig eftersom de är osäkra på sitt förhållande, varför de då själva borde få välja vårdnadsform för barnen. Det har framhållits att gemensam vårdnad inte är en fråga om rättvisa mellan föräldrar utan att barnets bästa skall vara det avgörande.

Ett argument som har framförts mot automatisk gemensam vårdnad, bl.a. av Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79), är att en sådan regel också skulle omfatta barn som avlats vid ett *tillfälligt förhållande*. Även dessa barn har emellertid, som andra barn, behov av båda sina föräldrar.

Det finns naturligtvis också bland dessa barn fall där det är bättre för barnet om en förälder är ensam vårdnadshavare. Det är emellertid svårt att se varför den omständigheten, att ett barn avlats vid ett tillfälligt förhållande, generellt sett skulle påverka vårdnaden. Kanske kan det till och med någon gång vara lättare för föräldrar att skapa ett fungerande samarbete om de inte har en brusten relation bakom sig. Om föräldrarna inte har eller har haft mer än ett tillfälligt förhållande kan tanken på att ta initiativ till gemensam vårdnad om barnet ligga långt borta. Modern kan uppleva faderns del i vårdnaden som en ovälkommen inblandning i sitt liv. Fadern å sin sida kanske inte känner någon större delaktighet i eller ansvar för barnet. Många barn får aldrig träffa och lära känna sin far. För dessa barns skull framstår det därför som ännu viktigare att betona ogifta föräldrars gemensamma ansvar och förstärka deras möjligheter till gemensam vårdnad. Å andra sidan kan det invändas att en man som blivit far under dessa förhållanden och som känner ett ringa intresse för barnet kanske inte utövar vårdnaden med barnets bästa för ögonen.

Det har också sagts att en regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta innebär en *risk för att ogifta mödrar inte vill medverka till att faderskapet blir fastställt*.

Samma invändning framställdes mot förslaget om att ge domstol möjlighet att besluta om gemensam vårdnad mot en förälders vilja. Regeringen ansåg att det inte fanns någon allvarlig risk för bristande medverkan och anförde i prop. 1997/98:7 s. 50:

Barnets intresse av att få vetskap om sina föräldrar är naturligtvis av mycket stor betydelse. Regeringen delar emellertid inte farhågorna för att mödrar i ökad omfattning skulle vägra att medverka till att faderskapet blir fastställt. De allra flesta mödrar är eller blir genom socialnämndens försorg väl medvetna om vikten av att barnet har kunskap om sitt ursprung och kontakt med sin far. Man bör alltså kunna räkna med att modern av hänsyn till barnet normalt inte förtiger faderskapet. En ökad möjlighet till gemensam vårdnad kan emellertid komma att ställa högre krav på socialnämnderna i faderskapsärenden.

Det finns också ett ekonomiskt incitament för modern att medverka till att faderskapet fastställs. Om hon uppenbarligen utan giltigt skäl låter bli att vidta eller medverka till åtgärder för att få faderskapet fastställt, har barnet inte rätt till underhållsstöd (4 § 1 lagen om underhållsstöd). Som giltigt skäl har dock tidigare, i praxis som gällde bidragsförskott,

godtagits moderns rädsla att den presumptive fadern skulle utsätta henne eller barnet för hotelser eller trakasserier (FÖD 1986:56, FÖD 1987:39 och FÖD 1992:9).

Risken för att modern skall vägra medverka till att faderskapet fastställs finns naturligtvis om det införs en regel om automatisk gemensam vårdnad för alla från faderskapsfastställelsen. Detta har också framhållits vid de kontakter med myndigheter och organisationer som jag har haft. Även om modern inser vikten av att barnet får kunskap om sitt ursprung kan hon välja att berätta detta för barnet men hålla faderskapet hemligt för myndigheterna.

Det kan möjligen också finnas en ökad risk för att kvinnor väljer att abortera sitt barn, om de ställs inför utsikten att få gemensam vårdnad med en man som de fruktar.

Dessa farhågor måste tas på allvar men bör inte överdrivas. Med en reglering av vårdnadsfrågan som tar hänsyn till de skilda förhållanden som gäller för ogifta föräldrar behöver risken inte bli större än den är med nuvarande ordning.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad blir den efterlevande föräldern ensam vårdnadshavare om den andra *föräldern dör* (se 6 kap. 9 § föräldrabalken). Vårdnadstvistutredningen pekade på att denna regel innebär att – om automatisk gemensam vårdnad för ogifta införs – också fäder utan tidigare kontakt med barnet ensamma får ansvar för barnet när modern dör. Detta kan leda till olämpliga resultat, i synnerhet om fadern bor utomlands och kanske inte ens talar samma språk som barnet.

Samma problem kan uppkomma också om modern *fråntas vårdnaden på grund av olämplighet*. Har föräldrarna gemensam vårdnad blir ju då den andre föräldern ensam vårdnadshavare (se 6 kap. 7 § föräldrabalken).

Motsvarande situationer kan uppkomma även i de fall där föräldrarna – gifta eller ogifta – har sammanbott och haft gemensam vårdnad, varefter de med bibehållen gemensam vårdnad har separerat. I dessa fall har det emellertid funnits en tidigare kontakt mellan barnet och den andra föräldern även om den därefter har upphört. Dessa situationer synes i praktiken inte ha orsakat några större problem. I vissa fall löses de genom att vårdnadshavaren medverkar till att den faktiska vårdnaden utövas av någon annan, barnet närstående, person.

Det är i dag ovanligt att en förälder har del i den juridiska vårdnaden utan att ha någon kontakt med barnet. Om vårdnaden automatiskt blir gemensam för föräldrar som aldrig har varit gifta med varandra eller har bott tillsammans finns det en ökad risk för att den faktiska vårdnaden aldrig har utövats gemensamt och att fadern aldrig har haft någon kontakt med barnet, när modern dör eller fråntas vårdnaden. Många gånger kan det i en sådan situation finnas en annan person än barnets far

som barnet har en nära relation till, kanske en mormor, moster eller en man som modern och barnet har bott tillsammans med. Det kan då vara bäst för barnet att den personen anförtros vårdnaden.

Med nuvarande bestämmelser kan domstol på talan av socialnämnden flytta vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, om föräldern/föräldrarna som är vårdnadshavare brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, t.ex. i missbrukssituationer (6 kap. 7 § föräldrabalken). Så kan också ske om barnet bott länge i ett fosterhem och fått en sådan anknytning till detta att det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå (6 kap. 8 § föräldrabalken). Dessa bestämmelser torde normalt inte bli tillämpliga i den aktuella situationen. Om en förälder som är vårdnadshavare inte har visat något intresse för sitt barn på många år är det dock möjligt att en domstol med stöd av 6 kap. 7 § föräldrabalken skulle finna att föräldern har brustit i omsorgen om barnet på ett sådant sätt att vårdnaden skall överflyttas till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (se Walin, Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, 1996 s. 197 not 30 och s. 199 not 35 samt NJA 1929 s. 468).

3.2.4 Närmare om sambor

Gemensam vårdnad

Som tidigare har sagts (se avsnitt 3.1.4) torde gemensam vårdnad vara den naturliga vårdnadsformen för föräldrar som bor tillsammans oavsett om föräldrarna är gifta med varandra eller inte.

Ibland hörs dock invändningen att ett samboförhållande inte är lika stabilt som ett äktenskap – det är tre gånger vanligare att ogifta föräldrar som sammanbor separerar än att gifta föräldrar gör det – och att automatisk gemensam vårdnad därför inte passar lika bra för sambor som för gifta. Det förhållandet att många sambor separerar kan emellertid tvärtom anföras som ett skäl för att sambor bör ha automatisk gemensam vårdnad (se prop. 1997/98:7 s. 53). Så länge föräldrarna sammanbor bör för övrigt inte risken för en eventuell framtida separation ha någon avgörande betydelse för vilken vårdnadsform föräldrarna skall ha under den tid de lever tillsammans.

Svårigheterna med att införa automatisk gemensam vårdnad för endast sambor ligger i att det saknas en klar och tydlig markering av att ett samboförhållande föreligger.

Folkbokföringen utvisar inte huruvida ett samboförhållande föreligger. Det finns föräldrar som lever i ett samboförhållande men som ändå, av olika skäl, är folkbokförda på olika fastigheter. Vidare kan

föräldrar vara folkbokförda på samma fastighet fast de inte bor tillsammans; de kan t.ex. bo i olika lägenheter. På ett par ställen i landet (Gävle kommun och Högalids församling i Stockholms kommun) har visserligen införts ett lägenhetsregister, så att personer som bor i flerbostadshus kan och skall folkbokföras på en viss lägenhet (6 § andra stycket folkbokföringslagen). Det finns dock inte för närvarande några planer på att utvidga detta förfarande.

Vid tillämpning av lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem får frågan om ett samboförhållande har förelegat eller inte ytterst prövas av domstol.

Det har nyligen gjorts en utvärdering och översyn av sambo-lagstiftningen. Samboendekommittén presenterade sitt betänkande Nya samboregler (SOU 1999:104) den 7 oktober 1999. Kommittén har inte funnit lämpligt att föreslå något registreringsförfarande och har inte heller föreslagit någon annan reform som skulle göra en automatisk vårdnadsregel med denna utgångspunkt möjlig. Fördelen med en registrering skulle i och för sig vara att förutsebarheten och överskådligheten främjas. Nackdelen är dock att det kan bli svårt att beakta omständigheterna i varje enskilt fall. Stötande resultat skulle kunna uppstå om parterna inte registrerat sin samlevnad men ändå var sambor eller om en registrering skett trots att parterna bodde isär. En registrering skulle vidare kunna upplevas som ett sorts äktenskap av lägre dignitet. I Norge har Samboerutvalget övervägt frågan om registrering av sambor, men denna möjlighet har förkastats (NOU 1999:25).

Det finns alltså inte någon registrering eller någon definition av samboförhållanden som gör att det – om förekomsten av samboförhållande skulle vara avgörande för vårdnadsfrågan – snabbt och säkert skulle gå att konstatera vem som är barnets vårdnadshavare.

Faderskapspresumtion för sambor

Om modern är gift då barnet föds, skall enligt 1 kap. 1 § föräldrabalken mannen i äktenskapet anses som barnets far, dvs. en faderskapspresumtion föreligger. När föräldrarna inte är gifta med varandra då barnet föds, fastställs faderskapet genom bekräftelse eller dom (1 kap. 3 § föräldrabalken). En faderskapsbekräftelse skall vara skriftlig och bevitnas av två personer. Den skall godkännas av socialnämnden och av modern eller av en särskilt förordnad vårdnadshavare för barnet. Om barnet är myndigt eller har ingått äktenskap och därför inte står under någons vårdnad, skall bekräftelsen i stället godkännas av barnet självt. Socialnämnden får godkänna bekräftelsen endast om det kan antas att mannen är far till barnet. Faderskapsbekräftelse kan ske även innan barnet är fött (1 kap. 4 § föräldrabalken). Socialnämnden har en

skyldighet att försöka utreda vem som är far till barnet och se till att faderskapet fastställs, om barnet har hemvist i Sverige (2 kap. 1 § föräldrabalken). Socialnämnden skall föra protokoll över vad som förekommer vid faderskapsutredningen (1 kap. 8 § föräldrabalken).

När parterna i ett samboförhållande har sammanbott under hela konceptionstiden eller haft stadigvarande förbindelse under denna tid och därefter bor tillsammans används ett förenklat utredningsförfarande, ett s.k. S-protokoll. Om samborna är övertygade om att barnet är deras gemensamma är deras uppgifter som regel tillräckliga för att utredaren skall anta att mannen är far till barnet. Detta förutsätter dock att det inte har framkommit några omständigheter som kan sätta faderskapet i fråga. Har utredaren anledning att känna sig osäker, måste en mera fullständig utredning göras, ett s.k. MF-protokoll.

En fråga som ofta tas upp i samband med frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta sammanboende föräldrar är den om införande av en faderskapspresumtion för sambor (se bet. 1988/89:LU33, bet. 1990/91:LU13, bet. 1992/93:LU22 och bet. 1995/96:LU18). Systemet med faderskapsbekräftelse upplevs av många sammanboende som både krångligt och förnedrande. Lagutskottet har avstyrkt bifall till motioner angående införande av faderskapspresumtion för sambor och som skäl anfört att hänsynen till barnets bästa kräver att i de aktuella fallen faderskapet fastställs under medverkan av socialnämnden. Utskottet har dock pekat på vikten av att faderskapsärenden handläggs på ett så enkelt sätt som möjligt med hänsyn till barnets intressen och under former som inte behöver uppfattas som integritetskränkande.

Lagutskottet har vidare framhållit (bet. 1992/93:LU22) att den nuvarande ordningen för fastställande av faderskap erbjuder betryggande garantier för att det verkligen är den biologiske fadern och inte någon annan som fastställs som fader. Enligt utskottet föreligger också praktiska hinder för en faderskapspresumtion för sambor, eftersom det inte finns någon helt entydig och för alla synlig markering att ett samboförhållande föreligger (jfr föregående avsnitt). Utskottet har ansett att det inte kan komma i fråga med ett regelsystem för faderskapspresumtion vid samboförhållanden som innebär att det inte med säkerhet går att vid varje givet tillfälle enkelt avgöra om någon verkligen är far till barnet.

I bet. 1995/96:LU18 s. 4 anförde Lagutskottet att det fanns skäl att överväga förenklade regler för fastställande av faderskap i samboförhållanden. Utskottet utgick från att det i direktiven till den då aviserade utvärderingen av lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem skulle komma att tas upp frågan om förenklade rutiner för fastställande av faderskap. Några sådana direktiv har dock Samboendekommittén (Ju 1997:07) inte fått.

I Island förs ett register över samboförhållanden. När en ogift mor föder ett barn presumeras den man, hon uppger som far till barnet och som hon är sammanboende med enligt registrering i fællesregistret eller annat otvetydigt bevismaterial, vara far till barnet och de får automatiskt gemensam vårdnad om barnet.

Danmark och Norge saknar, precis som Sverige, en tydlig markering av att ett samboförhållande föreligger. Där har diskuterats en presumtion som i stället utgår från föräldrarnas egen uppfattning om sitt förhållande (se avsnitt 3.1.5).

I Danmark har således föreslagits (Betænkning om børns retsstilling nr 1350, 1997) en regel som innebär att föräldrar som sammanbor skall kunna avge en förklaring att de lever tillsammans, att det är deras gemensamma barn och att de tillsammans vill ta hand om och ansvara för barnet. Förklaringen avges i samband med att barnets födelse registreras. När de har avgivit denna förklaring räknas mannen som barnets far och föräldrarna får gemensam vårdnad.

Som skäl för det danska förslaget har anförts att reglerna för ogifta sammanboende föräldrar så långt det är möjligt bör stå i överensstämmelse med dem för gifta (se Betænkning om børns retsstilling nr 1350, 1997, s. 34 f och s. 209 f). Vidare har det sagts att det kan vara kränkande för en man i ett samboförhållande att han, till skillnad mot en gift man, måste erkänna att han är far till barnet. Det kan också vara kränkande för en ogift sammanboende kvinna att hon, till skillnad mot en gift kvinna, i samband med faderskapsutredningen måste lämna upplysningar om sina sexuella förhållanden när hon blev gravid. Kravet på att det måste vara en positiv bekräftelse på faderskapet i stället för en automatisk verkande regel kan uppfattas som en nedvärdering av eller i vart fall ett ifrågasättande av karaktären av parternas förhållande. En svårighet med faderskapspresumtion för sambor har dock ansetts vara att konstatera att det verkligen är fråga om ett samboförhållande, eftersom någon offentlig registrering inte förekommer. Enligt det danska förslaget tillmäts emellertid parternas egen uppfattning om huruvida ett samboförhållande föreligger avgörande betydelse. Förklaringen lämnas i samband med att barnets födelse registreras, vilket skall ske inom två vardagar efter födelsen. Föräldrarna blir dock inte omedelbart rättsligt bundna av förklaringen, utan de kan inom sex månader från barnets födelse väcka faderskapstalan. Förfarandet kan inte tillämpas om modern inom tio månader före barnets födelse varit gift eller sambo med en annan man.

I Norge har föreslagits (NOU 1999:25, Samboerne og samfunnet) en regel som innebär att sambor, som väntar eller har fått barn, skriftligen kan bekräfta att det är deras gemensamma barn och att de är sambor.

Denna bekräftelse medför automatiskt att faderskapet och moderskapet anses fastställt och att föräldrarna får gemensam vårdnad om barnet.

Även i Norge har som ett skäl för förslaget anförts att större rättslikhet bör skapas mellan barn till sambor och barn till gifta (se NOU 1999:25 s. 139 f). Genom den föreslagna regeln undviks problemet med att utifrån kunna konstatera att det verkligen är fråga om ett samboförhållande, eftersom det är parterna som själva uppger att de är sambor och de borde veta detta bäst. Något krav på att samboförhållandet skall ha varat viss tid uppställs inte.

De danska och norska förslagen innebär således en faderskaps-presumtion för de sambor som avger en särskild förklaring/bekräftelse samt att samborna då får automatisk gemensam vårdnad om barnet.

I Finland pågår inget motsvarande lagstiftningsarbete.

3.3 Slutsatser och förslag

3.3.1 Utgångspunkter

Det kan ifrågasättas om det längre finns något vägande skäl för att generellt särbehandla barn till ogifta föräldrar när det gäller den legala vårdnaden. De senaste decennierna har den typiska familjen och familjebildningen genomgått stora förändringar. Drygt hälften av alla barn som nu föds i Sverige har ogifta föräldrar. Den faktiska situationen för barn till föräldrar som bor tillsammans är i allmänhet densamma oavsett om föräldrarna är gifta eller inte. Gemensam vårdnad är således oftast den naturliga lösningen för ogifta samboende föräldrar. Ett barn har emellertid behov av båda sina föräldrar – och föräldrarna har ett ansvar för sitt barn – även om föräldrarna inte bor tillsammans. Gemensam vårdnad torde i de flesta fall vara den bästa lösningen även när föräldrarna inte bor tillsammans. Det är för övrigt inte ovanligt att föräldrar, gifta såväl som ogifta, bor på olika ställen fast de räknar sig som en familj. Reglerna om gemensam vårdnad bör därför så långt det är lämpligt vara desamma för barn till föräldrar som är ogifta och för barn till föräldrar som är gifta med varandra. Detta gäller oavsett om föräldrarna bor tillsammans eller inte. Det förhållandet att olika ogifta föräldrar har skilda förutsättningar att få gemensam vårdnad att fungera som vårdnadsform till barnets bästa ställer emellertid krav på att regleringen görs flexibel.

3.3.2 Automatisk gemensam vårdnad från faderskapsfastställelsen

Bedömning: Någon regel om automatisk gemensam vårdnad för alla ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen bör inte införas.

En regel som ger ogifta föräldrar automatisk gemensam vårdnad från faderskapsfastställelsen likställer alla barn vad gäller rätten till sina föräldrar och alla föräldrar vad gäller rätten till sina barn.

En sådan bestämmelse skulle emellertid schablonmässigt ge alla föräldrar gemensam vårdnad om barnet, utan att hänsyn tas till om det i det enskilda fallet är till barnets bästa. När det gäller sammanboende föräldrar torde det endast i undantagsfall inte vara bäst för barnet med gemensam vårdnad. I fråga om ogifta föräldrar som inte bor tillsammans är det dock inte självklart att föräldrarna har en sådan relation att de kan få gemensam vårdnad att fungera till barnets bästa.

Gemensam vårdnad är, om den skall fungera som det är tänkt, en krävande vårdnadsform. Föräldrarna måste kunna samarbeta och kompromissa. De måste ha relativt täta kontakter utan att hamna i konflikter, som går ut över barnet. Av naturliga skäl kan detta vara svårare när föräldrarna inte bor tillsammans.

En förälder kan vidare vara olämplig som vårdnadshavare, föräldrarna kan ha en vuxenkonflikt som gör att de inte kan tala med varandra utan att gräla, förälder A kan vara rädd för förälder B på grund av att förälder B utsatt förälder A för någon form av övergrepp eller det kan helt enkelt vara praktiskt omöjligt med gemensam vårdnad eftersom föräldrarna bor för långt ifrån varandra. Är föräldrarna överens om hur vårdnadsfrågan skall lösas är problemet hanterligt. De kan då träffa ett avtal som godkänns av socialnämnden eller gemensamt vända sig till domstol. Det är när föräldrarna inte är överens som lösningar måste tillhandahållas.

Konflikter förekommer naturligtvis också vid skilsmässor. Efter en skilsmässa har föräldrarna gemensam vårdnad, om inte annat har överenskommits eller beslutats. Dessa föräldrar har normalt utövat gemensam vårdnad under äktenskapet och samarbetat kring barnet. Äktenskapsskillnaden skall beslutas av domstol och är det då en tvist i vårdnadsfrågan har domstolen att ta ställning i frågan. Domstolen kan även ta upp vårdnadsfrågan utan yrkande av part om gemensam vårdnad skulle vara uppenbart oförenlig med barnets bästa. De föräldrar som är ogifta då barnet föds befinner sig i en annan situation eftersom de just skall börja bygga upp ett samarbete kring barnet. Om de har en djup konflikt, kan kontakterna vid en gemensam vårdnad leda till att

konflikten förstärks och förlängs samt att barnet tar skada. För att även föräldrar som är i djup konflikt skall kunna ha gemensam vårdnad skulle det erfordras att en möjlighet till konfliktlösning införs, t.ex. genom att beslutanderätten för den förälder barnet bor hos vidgades. Detta skulle emellertid leda till att många av de fördelar som gemensam vårdnad har ur barnets perspektiv skulle gå förlorade.

Med en regel om automatisk gemensam vårdnad för alla från faderskapsfastställelsen skulle sannolikt antalet vårdnadstvister inför domstol öka genom att ett antal mödrar skulle komma att väcka talan om ensam vårdnad. En domstolstvist tenderar ofta att förstärka och fördjupa konflikten mellan föräldrarna. De senaste ändringarna av bestämmelserna om vårdnad, boende och umgänge har syftat till bl.a. att främja möjligheterna för föräldrar att själva komma överens om hur vårdnadsfrågan bör lösas. Det är med detta perspektiv mindre lämpligt med en ordning med automatisk gemensam vårdnad för föräldrar, vilka kan vara i konflikt redan när barnet föds, och som hänvisar dem att därefter tvista i domstol för att få en förändring i fråga om vårdnaden.

I vissa fall är det direkt olämpligt att gemensam vårdnad inträder automatiskt, t.ex. vid sexualbrott eller när modern har utsatts för miss-handel, hot eller trakasserier från barnets far. Modern, som kanske redan är i en känslomässigt och socialt utsatt situation, måste i sådana fall föra talan vid domstol för att få den gemensamma vårdnaden upplöst, vilket skulle kunna skapa svåra problem för henne. Det finns en uppenbar risk att hon, ställd inför detta, vägrar att medverka till att faderskapet fastställs. Införs en regel om automatisk gemensam vårdnad för alla, måste det av hänsyn till såväl modern som barnet skapas en specialreglering för dessa fall.

Det finns redan i dag vissa möjligheter för kvinnor som utsatts för övergrepp att få stöd och hjälp. En huvuduppgift för socialtjänsten är att lämna enskilda personer den hjälp och det stöd som han eller hon behöver och som inte kan tillgodoses på annat sätt. Kvinnor som utsätts eller har utsatts för våld omfattas av socialtjänstens ansvar. Den 1 juli 1998 infördes en bestämmelse i 8 a § socialtjänstlagen i syfte att tydliggöra detta ansvar. Enligt bestämmelsen skall socialnämnden verka för att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp i hemmet får stöd och hjälp för att förändra sin situation. Det kan vara fråga om t.ex. ekonomiskt bistånd eller hjälp att söka en ny bostad.

Det åligger alltså socialnämnden att i vissa fall lämna mödrar stöd och annat bistånd i de situationer som är aktuella här. Om modern begär det eller samtycker till det kan socialnämnden utse en s.k. kontaktperson med uppgift att hjälpa modern. Kontaktpersonens uppgifter bestäms av den enskildes behov och kontaktpersonen bör således kunna fungera som stödperson även i samband med en rättegång. Vidare kan enligt

bestämmelserna i rättshjälpslagen (1996:1619) en mor som behöver juridisk hjälp med att föra talan om ensam vårdnad få juridisk rådgivning eller, under vissa förutsättningar, rättshjälp.

Trots stöd kan det bli en alltför tung börda för en mor som utsatts för ett allvarligt övergrepp att driva en vårdnadstvist i domstol mot förövaren/barnets far för att få ensam vårdnad. En möjlighet att befria henne från den bördan vore att ge socialnämnden en självständig möjlighet att föra talan om att vårdnaden skall anförtros en av föräldrarna ensam. (Det finns redan i dag en möjlighet för socialnämnden att föra talan om att en förälder som är olämplig som vårdnadshavare skall fråntas vårdnaden enligt 6 kap. 7 § föräldrabalken.) I målet skulle emellertid föräldrarna behöva höras. Det är därför sannolikt att de negativa effekterna av en vårdnadstvist i dessa fall ändå inte skulle undvikas.

Det skulle också som en logisk konsekvens få övervägas om socialnämnden skall ha en sådan talerätt när föräldrarna har gemensam vårdnad t.ex. på grund av äktenskap eller efter anmälan.

Det är vidare svårt att dra en gräns för vilka fall som skulle omfattas av socialnämndens talerätt. Svårigheterna blir i stort sett desamma som med att förse en regel om automatisk gemensam vårdnad med undantag (se avsnitt 3.3.3).

På grund av vad som nu anförts anser jag att det inte vore lämpligt att införa en regel om automatisk gemensam vårdnad för alla ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen.

Ett alternativ vore att införa automatisk gemensam vårdnad för de ogifta föräldrar, som medverkar till att faderskapet till barnet fastställs genom en faderskapsbekräftelse. Emellertid skulle det då, av skäl som nämnts ovan, finnas en beaktansvärd risk för att mödrar inte kommer att medverka till att faderskapet fastställs på detta sätt. Faderskapet kanske i sådana fall inte alls skulle gå att fastställa eller i vart fall få fastställas genom dom. Detta kan inte vara lämpligt. Även om modern skulle medverka till en faderskapsbekräftelse, behöver detta inte innebära att det finns förutsättningar för föräldrarna att samarbeta kring barnet så att automatisk gemensam vårdnad är till barnets bästa i alla dessa fall. Jag anser därför att det skisserade alternativet inte är en framkomlig väg.

3.3.3 Automatisk gemensam vårdnad från faderskapsfastställelsen med vissa undantag

Bedömning: Någon regel om automatisk gemensam vårdnad, med vissa undantag, för ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen bör inte införas.

De flesta ogifta föräldrar har i dag gemensam vårdnad om sina barn. Gemensam vårdnad är också i de flesta fall till barnets bästa. Som anförts i föregående avsnitt anser jag emellertid att det inte vore lämpligt att införa en regel om automatisk gemensam vårdnad för alla ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen.

Det kan emellertid synas vara en naturlig lösning att förse en automatisk regel om gemensam vårdnad med undantag för exempelvis barn som avlats vid ett sexualbrott. En sådan konstruktion skulle emellertid vålla problem, både praktiskt och lagtekniskt. Att i en lagbestämmelse ange de fall, och endast de fall, där gemensam vårdnad inte bör komma i fråga, är förenat med svårigheter vid gränsdragningen. Härtill kommer att frågan om exempelvis ett sexualbrott har begåtts eller inte ytterst är beroende av en domstolsprövning. Denna prövning kanske inte ens har inletts när faderskapet fastställs. Än svårare skulle det bli om andra övergrepps- eller konfliktsituationer skulle undantas. Det kan inte komma i fråga med en ordning som innebär att det inte är möjligt att vid varje tillfälle slå fast vem som är barnets vårdnadshavare. En regel om automatisk gemensam vårdnad, med vissa undantag, för ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen synes därför inte vara en framkomlig väg.

3.3.4 Sambor

Bedömning: Någon regel om automatisk gemensam vårdnad för enbart ogifta sammanboende föräldrar bör inte införas.

När föräldrar bor tillsammans torde gemensam vårdnad passa lika bra oavsett om föräldrarna är gifta med varandra eller inte. En möjlighet vore därför att skapa en regel om automatisk gemensam vårdnad som enbart omfattar ogifta samboende föräldrar.

Det finns emellertid inte någon registrering eller någon definition av samboförhållanden som gör att det snabbt och säkert går att konstatera vem som är barnets vårdnadshavare om förekomsten av samboför-

hållande skall vara avgörande för vårdnadsfrågan. Samboendekommittén (SOU 1999:104) har inte föreslagit någon registrering och inte heller jag anser att detta vore lämpligt. Folkbokföringen kan inte läggas till grund för en sådan regel om automatisk gemensam vårdnad eftersom den inte med någon säkerhet utvisar huruvida föräldrarna sammanbor.

Ett alternativ som framförts vore att införa en bestämmelse som innebär att ogifta föräldrar som varit folkbokförda på samma fastighet de senaste tio månaderna före barnets födelse skulle få gemensam vårdnad i och med faderskapsfastställelsen (se Socialstyrelsens remissyttrande intaget i prop. 1990/91:8 s. 180 och bet. 1995/96:LU18 s. 2 f, som behandlar ett förslag om ett förenklat förfarande för att fastställa faderskapet i de fall föräldrarna bor tillsammans). Med en sådan regel skulle det alltså inte vara avgörande om föräldrarna verkligen är sambor. Ogifta sammanboende föräldrar som av någon anledning inte är folkbokförda på samma fastighet skulle inte automatiskt få gemensam vårdnad. Inte heller de ogifta föräldrar som flyttar ihop och folkbokför sig på samma fastighet först när de väntar barn tillsammans skulle automatiskt få gemensam vårdnad. Däremot skulle det kunna inträffa att ogifta föräldrar som inte sammanbor får gemensam vårdnad automatiskt t.ex. om de bor i var sin lägenhet i ett flerbostadshus.

Enligt min uppfattning har de nu skisserade reglerna sådana brister att de inte är lämpliga.

Som nämnts i avsnitt 3.2.4 tas frågan om införande av en faderskapspresumtion för sambor ofta upp i samband med att frågan om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar diskuteras. Som framgår av de utredningar som gjorts i Danmark och Norge inför de förslag som lagts fram där finns åtskilliga frågor som behöver övervägas närmare. Lagutskottet har också behandlat frågan flera gånger med anledning av motioner. Frågan om införande av faderskapspresumtion ligger utanför ramen för denna promemoria. Innan ett eventuellt förslag om faderskapspresumtion för sambor läggs fram måste frågan övervägas närmare.

En möjlighet att införa automatisk gemensam vårdnad för sambor vore att de i samband med faderskapsbekaftelsen också skulle kunna bekräfta att de var sambor. Om en sådan bekräftelse lämnades skulle detta automatiskt kunna medföra att de fick gemensam vårdnad om barnet. I dag har de möjlighet att på blanketten för faderskapsbekaftelsen anmäla gemensam vårdnad om barnet. Några större fördelar skulle därmed inte uppnås med den nu skisserade regleringen. Risken är i stället att det skulle skapa förvirring. Behovet av information skulle vidare öka. Jag anser därför att detta inte är en lämplig väg till automatisk gemensam vårdnad för sambor.

3.3.5 Automatisk gemensam vårdnad efter tid för övervägande

Förslag: Föräldrar som inte är gifta med varandra när barnet föds skall få gemensam vårdnad när tre månader har förflutit från det att faderskapet har fastställts genom en bekräftelse som har godkänts av socialnämnden, om ingen av föräldrarna inom denna tid till socialnämnden anmäler att han eller hon motsätter sig gemensam vårdnad. Om någon av föräldrarna gör en sådan anmälan skall modern fortsätta att vara ensam vårdnadshavare. En far som har nekats del i vårdnaden skall, liksom i dag, kunna väcka talan om gemensam eller ensam vårdnad vid domstol. Möjligheten att erhålla gemensam vårdnad genom anmälan skall finnas kvar för dem som vill få gemensam vårdnad snabbare.

I dag har de flesta ogifta föräldrar – till följd av anmälan, avtal eller dom – gemensam vårdnad om sina barn. En ordning bör införas som innebär att även lagstiftningen utgår från att gemensam vårdnad är huvudprincip för ogifta föräldrar. Denna vårdnadsform bör emellertid inte automatiskt tvingas på föräldrarna mot deras vilja. Regleringen måste därför vara flexibel. Genom att gemensam vårdnad görs till huvudprincip markeras den betydelse som ett gemensamt föräldraansvar har från allmän synpunkt. Vidare betonas den betydelse fadern har som vårdnadshavare och hans ansvar för barnet.

Regleringen bör, som nämnts, vara flexibel. Detta kan uppnås genom att automatisk gemensam vårdnad för båda föräldrar uppkommer, om inte någon av föräldrarna inom tre månader från det faderskapet har fastställts genom en faderskapsbekräftelse som har godkänts av socialnämnden anmäler till socialnämnden att han eller hon motsätter sig gemensam vårdnad. Om någon av föräldrarna gör en sådan anmälan fortsätter modern att vara ensam vårdnadshavare. Den som vill få gemensam vårdnad snabbare kan anmäla detta enligt de regler som gäller idag. Dessa bör således finnas kvar. Om modern anmäler till socialnämnden att hon motsätter sig gemensam vårdnad kan fadern, precis som i dag, väcka talan om gemensam eller ensam vårdnad vid domstol.

En liknande regel finns i 1 § tredje stycket namnlagen (1982:670) beträffande barns förvärv av efternamn vid födelsen.

Förslaget omfattar de föräldrar som i dag bereds möjlighet att anmäla gemensam vårdnad i samband med faderskapsbekräftelsen efter utredning enligt 2 kap. 1-3 §§ föräldrabalken. En förutsättning är således att barnet har hemvist i Sverige.

De flesta faderskap fastställs genom bekräftelse. Bekräftelsen undertecknas vanligtvis av såväl fadern som modern vid personligt besök på socialnämndens kontor. Sambor som redan har barn tillsammans kan ibland få blanketten för bekräftelse hemsänd för undertecknande när ett nytt syskon föds. Information om gemensam vårdnad lämnas dels skriftligt till modern när faderskapsutredningen inleds, dels muntligt till båda när föräldrarna skall underteckna faderskapsbekräftelsen.

I samband med att faderskapet bekräftas finns alltså goda möjligheter att informera föräldrarna om att vårdnaden blir gemensam när tre månader har gått från det att socialnämnden godkänt bekräftelsen, om inte någon av föräldrarna inom den tiden anmäler till socialnämnden att han eller hon inte vill ha gemensam vårdnad. Går tiden utan att någon anmälan inkommer, skall socialnämnden sända ett meddelande till skattemyndigheten och föräldrarna om att vårdnaden är gemensam. Inkommer en anmälan skall föräldrarna underrättas om att modern även fortsättningsvis har ensam vårdnad.

I de få fall (199 fall år 1998) där faderskapet fastställs genom dom talar såväl praktiska som sakliga skäl mot att gemensam vårdnad inträder automatiskt. Detsamma gäller de fall då faderskapet fastställs utomlands. Det blir i dessa fall inte lika lätt att få fram information till föräldrarna. Det tar lång tid innan en lagakraftäggande dom föreligger. En man som är bosatt utomlands skulle – om de nämnda fallen omfattades – kunna bli vårdnadshavare innan han fått kännedom om sin möjlighet att göra den anmälan som avses i föregående stycke. Företräds han i faderskapsmålet av en god man enligt 20 kap. 2 § föräldrabalken kanske han inte ens får reda på att han blivit far innan tremånadersfristen har löpt ut. Det finns i dessa fall inte heller samma förutsättningar för att anta att gemensam vårdnad i regel är till barnets bästa. Fadern kanske inte ens är intresserad av barnet, än mindre av gemensam vårdnad.

De flesta ogifta föräldrar anmäler redan i dag gemensam vårdnad. Det kommer de inte att behöva göra längre; de får gemensam vårdnad automatiskt. Möjligheten till anmälan bör dock, som nämnts, kvarstå för dem som vill få gemensam vårdnad snabbare.

En positiv konsekvens av den föreslagna ordningen är att föräldrarna i första hand skall vända sig till socialnämnden om de inte anser att gemensam vårdnad är ett bra alternativ för deras barn. Detta ger socialnämnden en möjlighet att erbjuda föräldrarna stöd i form av samarbetssamtal. Sådana samtal har störst utsikter att leda till en överenskommelse om samtalen kommer till stånd innan ett domstolsförfarande inleds (se Vårdnadstvistutredningen SOU 1995:79 s. 109). När föräldrarna väl befinner sig i domstolen kan tvisten lätt bli mer konfliktfylld än den annars skulle vara. Förhoppningsvis kan förslaget

leda till att fler föräldrar hittar fram till en samförståndslösning i någon form.

När föräldrarna inte har förutsättningar att själva komma överens i vårdnadsfrågan är det enligt min uppfattning en bättre lösning för barnet med en ordning som innebär att fadern skall väcka talan för att få gemensam vårdnad än att modern skall väcka talan för att ta ifrån honom den. Antalet processer blir troligen färre med den föreslagna ordningen.

I de fall när modern utsatts för allvarliga övergrepp erbjuder bestämmelsen ett enkelt och smidigt sätt för henne att få ensam vårdnad.

Föräldrarna kan också vara ense om att inte ha gemensam vårdnad, utan att vårdnaden skall tillkomma modern ensam. Genom en enkel anmälan till socialnämnden uppnår de detta. Om de vill att fadern skall ha ensam vårdnad kan de träffa avtal därom, som godkänns av socialnämnden.

En far som av någon anledning inte vill ha vårdnadsansvar – han kanske är gift med någon annan än barnets mor – kan även med detta förslag undandra sig sitt föräldraansvar mot barnet genom en anmälan till socialnämnden. Det får emellertid i regel antas att det inte är förenligt med barnets bästa att en far blir vårdnadshavare mot sin vilja; det krävs engagemang och vilja till ansvarstagande för barnet om vårdnaden skall utövas gemensamt till barnets bästa.

Förslaget kommer att innebära – till skillnad mot nuvarande ordning – att det krävs ett aktivt ställningstagande från någon av föräldrarna för att fadern inte skall få del i vårdnaden. En far som har nekats del i vårdnaden kan – liksom i dag – vända sig till domstol för att få gemensam eller ensam vårdnad. På så sätt kan gemensam vårdnad uppnås i det fall modern nekar fadern del i vårdnaden utan något godtagbart skäl. När en av föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad kan det vara bäst för barnet att en förälder får ensam vårdnad. Men det kan också vara så att det är bäst för barnet att den förälder som motsätter sig gemensam vårdnad inte får sin vilja fram. Detta måste emellertid avgöras av domstol utifrån vad som är till barnets bästa i varje enskilt fall.

I och med att gemensam vårdnad inte kan uppkomma mot moderns vilja utan domstolsprövning, bör bestämmelsen inte medföra att mödrar i större utsträckning än i dag vägrar att medverka till att faderskapet fastställs. Socialnämnden har ett stort ansvar att informera och stödja kvinnor i dessa situationer. Effekterna på mödrars vilja att medverka i detta hänseende bör emellertid noga följas upp.

En farhåga som har förts fram bl.a. från advokathåll är att pressen på vissa kvinnor att acceptera gemensam vårdnad skall bli alltför stor med den föreslagna ordningen; vissa män, som nekas gemensam vårdnad

trots att de till följd av den föreslagna ordningen har en förstärkt förväntan om motsatsen, kan reagera med ilska och i värsta fall våldsamhet.

Även med gällande ordning finns en risk att fadern till barnet genom våld eller hot utövar påtryckningar på modern så att hon inte vågar säga nej till att anmäla gemensam vårdnad. Kvinnor som utsätts för våld i hemmet är en grupp som socialtjänsten har svårt att nå fram till med stöd och hjälp (se Kvinnovaldskommisionens betänkande SOU 1995:60 s. 117 f, jfr prop. 1997/98:55 s. 35 f). Det är viktigt att de som handlägger faderskapsärenden är medvetna om problemet och är uppmärksamma på om det finns något behov av hjälpåtgärder för de kvinnor som de möter. Med en ökad medvetenhet kan kontakterna i samband med faderskapsfastställelsen öppna en möjlighet att nå fram till och hjälpa kvinnor som är eller har varit utsatta för våld i hemmet.

I vissa fall kanske gemensam vårdnad inte är det bästa för barnet. Som exempel har jag nämnt (se avsnitt 3.3.2) att en förälder är olämplig som vårdnadshavare, att föräldrarna har en vuxenkonflikt som gör att de inte kan tala med varandra utan att gräla, att förälder A är rädd för förälder B på grund av att förälder B utsatt förälder A för någon form av övergrepp eller att det helt enkelt är praktiskt omöjligt med gemensam vårdnad eftersom föräldrarna bor för långt ifrån varandra. I den information som lämnas till föräldrarna av socialnämnden bör detta uppmärksammas så att föräldrarna väljer gemensam vårdnad i de fall detta är lämpligt, men väljer en annan lösning när det är bättre för barnet.

Upptäcker föräldrarna först senare att den gemensamma vårdnaden inte fungerar, kan den upplösas antingen genom att föräldrarna träffar avtal om vårdnaden som godkänns av socialnämnden, genom att föräldrarna lämnar in en gemensam ansökan till domstol eller genom att en av dem väcker talan om ensam vårdnad.

I avsnitt 3.2.3 har konstaterats att – vid gemensam vårdnad – det fallet kan inträffa att en av föräldrarna inte har haft någon kontakt med barnet men ändå blir ensam vårdnadshavare, när den förälder som barnet bor hos dör eller förlorar vårdnaden på grund av olämplighet. Detta kan inträffa redan i dag men synes i praktiken inte ha vållat några större problem. Den föreslagna regeln innebär sannolikt en viss utvidgning av användningen av gemensam vårdnad. Det kan emellertid inte antas att regeln ändrar förhållandena i sådan mån att hanteringen av nu avsedda fall kräver ändrade regler.

För att säkerställa att gemensam vårdnad inte uppkommer om detta inte är förenligt med barnets bästa har jag övervägt om socialnämnden bör, liksom föräldrarna, få en möjlighet att motsätta sig att gemensam vårdnad uppkommer. Socialnämndens prövning skulle motsvara den som

görs när socialnämnden skall godkänna föräldrars avtal om gemensam vårdnad (6 kap. 6 § andra stycket föräldrabalken). Införs en prövning av om gemensam vårdnad är förenlig med barnets bästa skulle det emellertid bli en naturlig följd att införa en motsvarande prövning när föräldrar anmäler gemensam vårdnad enligt 6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken. Detta talar enligt min uppfattning mot att socialnämnden skall ha en sådan prövningsrätt. Om gemensam vårdnad görs till huvudprincip också för ogifta föräldrar, bör gemensam vårdnad inte förutsätta en prövning i varje enskilt fall. Är föräldrarna överens om att de vill ha gemensam vårdnad bör de, liksom hittills, kunna erhålla denna genom ett förenklat förfarande. Skulle en förälder eller båda ha så allvarliga brister i förmågan att sörja för barnets person att han eller hon inte bör vara vårdnadshavare för barnet, kan han eller hon fråntas vårdnaden enligt bestämmelsen i 6 kap. 7 § föräldrabalken.

I och med att det blir enkelt för den förälder som inte vill ha gemensam vårdnad att förhindra att denna uppkommer automatiskt kan det ifrågasättas om regeln skulle leda till att många fler än i dag får gemensam vårdnad om sina barn. Att gemensam vårdnad blir huvudregel har emellertid ett värde i sig genom den attitydpåverkan det kan antas få. Eftersom regeln ställer krav på föräldrarna att agera aktivt om någon av dem skall få ensam vårdnad kommer troligen ett betydande antal ytterligare föräldrar att ha gemensam vårdnad. Det händer att föräldrar i dag låter bli att anmäla gemensam vårdnad utan något egentligt skäl – utom möjligen bristande information. Kravet på aktivt handlande kan även få föräldrar att tveka när det gäller val av ensam vårdnad som medel att försäkringsplanera. En ökad användning av gemensam vårdnad kan bidra till en ökad jämställdhet mellan föräldrarna och till att fler barn har två föräldrar som båda tar ansvar för barnet och är delaktiga i barnets förhållanden.

3.4 Internationella förhållanden

Frågan om vem som är vårdnadshavare för ett barn direkt med stöd av lag torde enligt svenska internationellt privaträttsliga regler bestämmas av lagen i det land där barnet hade hemvist när det föddes, där äktenskapet ingicks eller där någon annan omständighet inträffade som var avgörande för vårdnadsfrågan.

Tillämpningen av den föreslagna regeln om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar avses vara begränsad till sådana fall där en svensk socialnämnd skall godkänna en faderskapsbekräftelse efter utredning enligt 2 kap. 1-3 §§ föräldrabalken. Det är således fråga om

fall då barnet har hemvist i Sverige (jfr 3 § lagen [1985:367] om internationella faderskapsfrågor).

Den föreslagna regeln är avsedd att tillämpas när ett barn har hemvist i Sverige under den tremånadersfrist som föräldrarna har på sig att anmäla till socialnämnden om de motsätter sig gemensam vårdnad. Flyttar barnet under den perioden från Sverige och får hemvist i något annat land torde den föreslagna regeln inte bli tillämplig. Enbart den omständigheten att ett barn är folkbokfört i Sverige innebär inte att barnet har hemvist här enligt en internationellt privaträttslig bedömning. Om något barn flyttar till Sverige och får hemvist här inom tre månader från en faderskapsbekräftelse som skett utomlands blir den föreslagna regeln inte tillämplig.

En regel som den föreslagna får således inte genomslag beträffande alla barn med anknytning till Sverige. För t.ex. ett barn som är svensk medborgare men som vid den relevanta tidpunkten har hemvist i ett annat land kommer normalt sett vårdnadsfrågan att bedömas enligt lagen i det landet. Å andra sidan blir regeln tillämplig beträffande ett barn med utländskt medborgarskap, som har hemvist i Sverige, under förutsättning att faderskapet bekräftas här.

4 Utövande av gemensam vårdnad

4.1 Bakgrund

4.1.1 Nuvarande regler om utövande av vårdnad

Den som har vårdnaden om ett barn har ett rättsligt ansvar för barnets person och skall se till att barnet får omvårdnad, trygghet och en god fostran. Vårdnadshavaren skall se till att barnet får tillfredställande försörjning och utbildning. I vårdnaden ingår också att ha uppsikt över barnet så att det inte skadar sig självt eller orsakar skada för annan (6 kap. 2 § andra stycket föräldrabalken).

Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. I takt med barnets stigande ålder och utveckling skall vårdnadshavaren ta allt mer hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § föräldrabalken). Vårdnaden består till dess barnet fyller 18 år eller innan dess gifter sig (6 kap. 2 § första stycket föräldrabalken).

Den som har den rättsliga vårdnaden utövar oftast också den faktiska vårdnaden (den dagliga omsorgen om barnet), men vårdnadshavaren kan anförtro den faktiska vårdnaden åt andra.

Har barnet två vårdnadshavare skall dessa i princip utöva sina rättigheter och skyldigheter gemensamt. Är en av dem till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid får emellertid inte fattas av den ene vårdnadshavaren ensam, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det (6 kap. 13 § föräldrabalken). Detta skall inte tolkas så att föräldrarna, om ingen är direkt förhindrad, alltid måste delta i alla vardagliga avgöranden som har med vårdnaden att göra. Det ligger i sakens natur att bestämmanderätten utövas av än den ene och än den andre föräldern beroende på vilken av dem som för tillfället finns till hands eller på hur föräldrarna har organiserat utövandet av vårdnaden. Någon rättslig påföljd drabbar inte den förälder som driver igenom sin vilja i strid mot den andres.

För att gemensam vårdnad skall fungera i praktiken även när föräldrarna inte bor tillsammans, är det nödvändigt att den förälder som barnet bor tillsammans med ensam kan besluta i frågor som rör den dagliga omsorgen om barnet, utan hörande och samtycke av den andra föräldern. Trots att det inte framgår av någon lagregel, är detta också innehållet i gällande rätt. Bestämmanderätten utövas av än den ene och än den andre föräldern och den förälder som oftast finns till hands träffar också de flesta vardagliga besluten.

Tidigare var det en förutsättning för gemensam vårdnad att vårdnadshavarna kunde enas i alla de frågor rörande barnet som inte avsåg den dagliga omsorgen. Det fanns inte möjlighet till tvistlösning vid domstol i någon enskild fråga. Detta ändrades i och med att det den 1 oktober 1998 infördes en möjlighet för domstol att besluta om vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med och om umgänge även när föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet. Det finns ingenting som hindrar att domstolen beslutar att barnet skall bo växelvis hos föräldrarna om detta är bäst för barnet (prop. 1997/98:7 s. 112).

4.1.2 Tidigare behandling av frågan

Vårdnadshavarnas beslutanderätt

När föräldrar som inte bor tillsammans har gemensam vårdnad har, som jag nyss redogjort för, den förälder som bor med barnet med praktisk nödvändighet en något större beslutanderätt än den andra föräldern eftersom han eller hon måste fatta de flesta vardagliga besluten när det gäller vårdnaden om barnet.

I förarbetena till de senaste lagändringarna i 6 kap. föräldrabalken diskuterades omfattningen av särlevande föräldrars beslutanderätt vid gemensam vårdnad.

Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79 s. 85 f) föreslog att det skulle införas en uttrycklig bestämmelse om att den vårdnadshavare som barnet bor tillsammans med får besluta ensam i frågor som gäller den dagliga omsorgen. Till den dagliga omsorgen var enligt utredningen att hänföra t.ex. beslut om barnets mat och kläder, sovtider och hur barnet skall tillbringa sin fritid.

Pappagruppen (Ds 1995:2 s. 113 f) föreslog att den gemensamma vårdnaden ytterligare skulle stärkas så att beslut som allvarligt inverkar på barnets nära och vardagliga kontakt med båda föräldrarna måste tas i uttryckligt samförstånd av dessa.

Ett klart övervägande antal remissinstanser tillstyrkte Vårdnadstvistutredningens förslag eller lämnade det utan invändning. Några remissinstanser påpekade att det inte är helt lätt att i alla lägen avgöra vad som

är att hänföra till den dagliga omsorgen. Socialstyrelsen t.ex. hade en delvis annan uppfattning än Vårdnadstvistutredningen och anförde att beslut huruvida barnet skall få delta i en farofylld fritidsaktivitet eller en längre ferievistelse som inte avser vårdnadshavarens eget umgänge med barnet, inte är att hänföra till den dagliga omsorgen.

I prop. 1997/98:7 (s. 55) gjorde regeringen bedömningen att någon uttrycklig bestämmelse inte borde införas och anförde bl.a. följande.

Om föräldrarna inte sammanbor måste den som har barnet hos sig till stor del ensam fatta de vardagliga besluten i fråga om vårdnaden. Det har inte framkommit att dessa fall i praktiken skulle vålla några sådana konflikter mellan föräldrarna att det funnits behov av en lagregel. --- Inte heller bör det komma ifråga att i lagen försöka precisera vad som hör till den dagliga omsorgen. En sådan bestämmelse torde lika ofta komma att skapa eller förstärka tvister som att lösa dem. Det kommande arbetet angående gemensam vårdnad för ogifta föräldrar kan ge anledning för regeringen att på nytt ta upp de frågor som nu har behandlats. I det sammanhanget kan det också finnas anledning att överväga om beslutanderätten för den förälder som barnet bor hos bör vidgas.

Regeringen anförde vidare att huvudregeln vid gemensam vårdnad är att föräldrarna skall utöva sina rättigheter och skyldigheter gemensamt och att Pappagruppens förslag därför inte föranledde någon åtgärd.

Lagutskottet (bet. 1997/98:LU12 s. 36 f) instämde i regeringens bedömning att det inte fanns något behov av en uttrycklig lagreglering i fråga om utövandet av gemensam vårdnad. Utskottet förutsatte emellertid att regeringen följer frågan och – om det finns anledning till det – återkommer till riksdagen med förslag på området.

Tvistlösning i domstol

När möjligheten öppnades för domstol att besluta om barnets boende och om umgängesrätt även vid gemensam vårdnad, ansågs detta nödvändigt bl.a. till följd av att domstol också fick möjlighet att besluta om respektive vägra upplösa gemensam vårdnad mot en förälders vilja (prop. 1997/98:7 s. 51). Dittills hade det varit en förutsättning för gemensam vårdnad att föräldrarna var överens.

Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79 s. 83) diskuterade att ge domstol möjlighet att göra en uppdelning av vårdnadshavarnas uppgifter mellan föräldrarna även i fråga om annat än barnets boende och om umgänge. Sådana system finns i många andra länder, bl.a. i Finland (se nedan).

Vårdnadstvistutredningen avvisade det alternativet eftersom en sådan lösning inte skulle stå i samklang med önskemålet att föräldrar så långt

som möjligt skall komma överens i frågor om barnet; en sådan reglering skulle innebära att man kunde återkomma till domstolen med yrkande om uppdelning av vårdnadshavarnas uppgifter i en mängd olika sammanhang. Regeringen, liksom det alldeles övervägande antalet remissinstanser, instämde i bedömningen (prop. 1997/98:7 s. 51 f).

4.1.3 Bestämmelser i andra länder om utövande av gemensam vårdnad

I Danmark och Island förutsätter gemensam vårdnad att föräldrarna är överens i alla frågor som rör vårdnaden om barnet. I Danmark får den vårdnadshavare som har barnet boende hos sig besluta i frågor som rör den dagliga omsorgen; liksom i Sverige anses detta gälla även om det inte framgår av någon lagregel. I frågor som är av mer ingripande karaktär måste föräldrarna komma överens. Domstol kan dock besluta om umgänge också när föräldrarna har gemensam vårdnad. I Island finns inte möjlighet för domstol att besluta i någon enskild fråga som rör utövandet av vårdnaden.

I Norge – där det är möjligt att besluta om gemensam vårdnad även mot en förälders vilja – har man reglerat särlevande föräldrars beslutanderätt genom att det till de olika begreppen vårdnad, barnets boende och den dagliga samvaron med barnet är knutet beslutanderätt i olika frågor (se Ot. prp. nr 56, 1996-97). Frågor av avgörande betydelse för barnet fattas av den som har vårdnaden om barnet. Dit hör beslut om utbildning, medicinsk behandling, flyttning utomlands, namnval, samtycke till adoption o.d. Har föräldrarna gemensam vårdnad skall denna typ av beslut alltså fattas gemensamt. Den förälder som barnet bor hos har rätt att fatta beslut i frågor som är av stor betydelse i det dagliga livet, t.ex. var barnet skall gå i förskola och om barnet skall flytta inom landet. Har föräldrarna delad faktisk vårdnad och barnet bor halva tiden hos var och en av dem, beslutar de tillsammans i dessa frågor. Den förälder som barnet för tillfället vistas hos har rätt att fatta vardagliga avgöranden om t.ex. sovtider, kläder, mat o.d. Det finns i Norge möjlighet till domstolsprövning beträffande frågor om barnets boende, umgänge samt om barnet skall få resa utomlands; om en av föräldrarna motsätter sig att barnet reser utomlands med den andra föräldern och det finns en risk att barnet inte skall föras tillbaka till Norge, kan domstolen meddela utreseförbud.

I länder där gemensam vårdnad inte förutsätter enighet mellan föräldrarna finns ofta möjlighet för domstol att göra en uppdelning av vårdnadshavarnas uppgifter mellan föräldrarna.

Av de nordiska länderna är det endast Finland som har en sådan ordning. Där kan domstol vid behov ge föreskrifter om vårdnadshavarens uppgifter, rättigheter och skyldigheter. Har barnet två eller flera vårdnadshavare kan domstolen besluta om uppgiftsfördelningen mellan dem.

I England är det normalt den förälder som bor tillsammans med barnet som har huvudansvaret för den dagliga omsorgen. Enligt engelsk rätt är det oklart i vilken utsträckning en förälder/vårdnadshavare är skyldig att samråda med den andra föräldern/vårdnadshavaren, men att ha vårdnad innebär inte en generell rätt att vara med och besluta i frågor som har med utövandet av vårdnaden att göra. Vårdnadshavarna kan i princip agera oberoende av varandra, förutom i några fall – t.ex. beträffande adoption – då samtycke krävs av samtliga vårdnadshavare. Föräldrarna kan, om de är oense, vända sig till domstol som har möjlighet att fatta ett eller flera beslut som reglerar utövandet av vårdnaden (section 8 orders). Det kan gälla boende, umgänge eller annan kontakt, förbud att vidta en åtgärd vid utövandet av vårdnaden eller en specifik fråga t.ex. barnets utbildning.

Liknande möjligheter för domstol att reglera enskilda frågor som har med utövandet av vårdnaden att göra finns i t.ex. Frankrike, Grekland, Nederländerna, Spanien och Tyskland. I Grekland och Spanien, där båda föräldrarna automatiskt får ett vårdnadsansvar för barnet som de inte kan avsäga sig, görs skillnad mellan att ha rättslig vårdnad och att utöva den (se avsnitt 3.1.5).

4.2 Överväganden

4.2.1 Reformbehovet

Nu gällande regler om vårdnad syftar till att gemensam vårdnad skall komma till stånd endast i fall när föräldrarna kan utöva vårdnaden tillsammans; föräldrar i djup konflikt skall inte ha gemensam vårdnad. Om en generellt verkande regel om automatisk gemensam vårdnad för alla ogifta föräldrar från faderskapsfastställelsen infördes, skulle detta innebära en radikal förändring; också föräldrar i djup konflikt skulle få gemensam vårdnad, vilket skulle ställa helt nya krav på metoder för konfliktlösning inom ramen för den gemensamma vårdnaden.

Den regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar som jag har föreslagit (se avsnitt 3.3.5) medför inte denna radikala förändring. Avsikten är inte att automatisk gemensam vårdnad skall komma till stånd mot en eller båda föräldrarnas vilja. Det får förutsättas att en förälder som motsätter sig gemensam vårdnad anmäler detta till social-

nämnden och att gemensam vårdnad därför i regel uppkommer endast i de fall då antingen föräldrarna kan tänka sig att samarbeta om vårdnaden eller domstol har funnit att gemensam vårdnad är till barnets bästa i det enskilda fallet.

Förslaget är dock avsett att få till följd att de flesta föräldrar, även särlevande föräldrar, har ett gemensamt rättsligt ansvar för sitt barn. Detta gör att det ändå finns anledning att överväga om regelsystemet bör ändras i syfte att underlätta för särlevande föräldrar att ha gemensam vårdnad. Så kan ske t.ex. genom att lagreglera och kanske utvidga beslutanderätten för den vårdnadshavare som barnet bor hos. För att en sådan ordning skall införas bör dock krävas att det finns ett reellt behov av en lagreglering och att den kan göras så klar och tydlig att den löser de gränsdragningsproblem som finns (se prop. 1997/98:7 s. 54 f).

Ett annat alternativ är att utöka möjligheten till tvistlösning i domstol av frågor som är att hänföra till vårdnaden. Detta alternativ har, som tidigare nämnts, nyligen avisats eftersom förutsättningarna för föräldrarnas möjligheter att samarbeta i frågor som rör barnet blir bättre om föräldrarna själva kan komma överens; återkommande tvister i domstol skulle säkerligen förstärka en konflikt mellan föräldrarna.

4.2.2 Omfattningen av vårdnadshavarnas gemensamma beslutanderätt

Vad innebär det att ha gemensam vårdnad?

Gemensam vårdnad bygger fortfarande på utgångspunkten att föräldrarna skall kunna enas i frågor som rör barnet, låt vara att denna utgångspunkt har modifierats genom att domstol givits möjlighet att besluta i frågor om barnets boende och umgänge.

Vid gemensam vårdnad skall särlevande vårdnadshavare således i princip utöva sina rättigheter och skyldigheter tillsammans. Av praktiska skäl är det så att den förälder som barnet bor tillsammans med ensam får besluta i frågor som rör den dagliga omsorgen om barnet; den förälder som oftast finns till hands fattar också de flesta vardagliga besluten. Gränserna för föräldrarnas beslutanderätt varierar emellertid beroende på hur de har organiserat utövandet av vårdnaden. När barnet t.ex. bor växelvis hos båda föräldrarna är det i regel så att också många vardagliga avgöranden måste fattas gemensamt för att barnets dagliga liv skall fungera rent praktiskt.

Vilka beslut hör till den dagliga omsorgen?

I förarbetena till den nu gällande lagstiftningen (prop. 1975/76:170 s. 178) uttalades bl.a. att till den dagliga omsorgen hör frågor om t.ex. barnets mat och kläder, sovtider och hur barnet skall tillbringa sin fritid.

När det gäller sådana beslut som av praktiska skäl måste fattas av den förälder som finns till hands, t.ex. vad barnet skall äta till middag, är det självklart något som ingår i den dagliga omsorgen. När barnet är hos en förälder som utövar umgänge, får den föräldern fatta denna typ av beslut i samband med umgänget.

I andra fall kan det emellertid vara svårt att avgöra vad som faller inom den dagliga omsorgen.

Justitieombudsmannen efterlyste i beslut den 2 oktober 1998 dnr 2680-1997 och 2851-1997, som rörde val av förskola, ett klargörande i frågan om vad som skall anses höra till den dagliga omsorgen. Justitieombudsmannen gjorde bedömningen att frågan om var barnet skall gå i förskola i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen, men konstaterade att rättsläget inte är klart.

För den förälder som ensam bor med och har hand om den dagliga omsorgen om sitt barn är frågan om hur barnomsorgen skall ordnas viktig för att få det dagliga livet – vardagen – att fungera. Det är därför normalt sett redan i dag en sådan fråga som bör anses ingå i den dagliga omsorgen. När det gäller val av barnomsorg med någon särskild – t.ex. religiös eller pedagogisk – inriktning är det mer tveksamt (se Mats Sjösten, Vårdnad, boende och umgänge, 1998, s. 104)

Beslut om hur barnet skall tillbringa sin fritid räknas i regel till den dagliga omsorgen. Som jag tidigare nämnt ansåg emellertid Socialstyrelsen i sitt remissyttrande över Vårdnadstvistutredningens betänkande att beslut huruvida barnet skall få delta i en farofylld fritidsaktivitet eller en längre ferievistelse inte är att hänföra till den dagliga omsorgen (prop. 1997/98:7 s. 54).

Även om en viss typ av beslut i normalfallet fattas av den förälder som barnet bor hos, kan således omständigheterna ibland göra att frågan faller utanför vad som skall anses vara ett vardagligt beslut.

Vilka beslut skall vårdnadshavarna fatta gemensamt ?

När det gäller beslut av mer ingripande betydelse för barnets framtid, t.ex. frågor som rör barnets skolgång och bosättning, måste som huvudregel båda föräldrarna delta (prop. 1975/76:170 s. 178; nuvarande ordning har kritiserats av Johanna Schiratzki, se t.ex. Juridisk tidskrift 1998-99 nr 4, s. 1049 f). Andra frågor som i princip kräver båda

föräldrarnas medverkan är t.ex. ansökan om pass och namnval. Tillstånd till adoption måste lämnas av båda föräldrarna vid gemensam vårdnad.

När föräldrarna har gemensam vårdnad får alltså den förälder som barnet bor hos se sin handlingsfrihet starkt beskuren när det gäller val av bosättning. Föräldern blir kanske tvungen att säga nej till ett erbjudande om arbete därför att det innebär en flytt som den andra föräldern inte går med på.

För att främja umgänget med den förälder som inte är vårdnadshavare övervägde Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79 s. 102) möjligheten att införa en bestämmelse som begränsade en ensam vårdnadshavares möjligheter att flytta inom Sverige. Tanken avvisades redan av det skälet att en sådan bestämmelse skulle kunna ses som en form av "kommunarrest". Samma argument skulle kunna anföras beträffande den förälder barnet bor hos vid gemensam vårdnad, särskilt om den gemensamma vårdnaden har uppkommit mot föräldrarnas vilja.

Ett skäl för att kräva samförstånd mellan föräldrarna i denna fråga är att en flytt inom landet många gånger kan leda till att barnets behov av ett frekvent umgänge med den förälder barnet inte bor hos inte kan tillgodoses. Häremot kan dock anföras att det inte finns något som hindrar att sistnämnda förälder flyttar och på så sätt försvårar umgänget.

Om den förälder som barnet bor hos flyttar med barnet inom landet mot den andra föräldrarnas vilja, finns inte någon rättslig påföljd. Om föräldrarna inte kan komma överens och om något avtal eller domstolsbeslut om barnets boende inte finns, kan någon av föräldrarna väcka talan om att domstolen skall förordna vem barnet skall bo tillsammans med. Den yttersta konsekvensen, om föräldrarna inte kan komma överens, kan dock bli att en av föräldrarna väcker talan om ensam vårdnad. En flytt utomlands mot en vårdnadshavares vilja kan innebära att den vårdnadshavare som flyttar med barnet gör sig skyldig till brott, nämligen egenmäktighet med barn (7 kap. 4 § brottsbalken).

En fråga som är förknippad med den om barnets byte av bostadsort är barnets folkbokföring. En flyttningsanmälan kräver i princip medverkan av båda vårdnadshavarna och ett beslut om barnets folkbokföring kan överklagas endast av vårdnadshavarna gemensamt (30 § folkbokföringslagen [1991:481], RÅ 1995 ref. 74). Skattemyndigheten kan emellertid självmant ta upp frågan när det finns skäl för det (34 § folkbokföringslagen). Om vårdnadshavarna inte kan komma överens i frågan, får vardera föräldern förse skattemyndigheten med den information som han eller hon anser vara av betydelse för prövningen.

Frågor om barnets skolgång blir på grund av skolplikten aktuella främst om vårdnadshavarna eller en av dem har tänkt sig en annan skola eller typ av undervisning än den som barnet erbjuds av kommunen där

barnet bor. Om någon av dem vill att barnet skall gå i en annan skola krävs det att vårdnadshavarna blir ense härom.

4.2.3 Slutsatser

Bedömning: Nuvarande bestämmelser om vårdnadshavarnas beslutanderätt i frågor om utövandet av vårdnaden bör inte ändras. Domstols möjlighet att besluta i sådana frågor bör inte utökas.

Så sent som år 1998 instämde riksdagen i regeringens bedömning att det inte fanns något behov av en uttrycklig lagreglering i fråga om utövandet av gemensam vårdnad (se avsnitt 4.1.2). Eftersom mitt förslag om automatisk gemensam vårdnad (se avsnitt 3.3.5) inte innebär att denna vårdnadsform uppkommer för föräldrar som inte anser sig kunna samarbeta, torde behovet av lagreglering i fråga om utövandet av den gemensamma vårdnaden inte öka.

En ordning som ger beslutanderätt i vissa frågor till en av vårdnadshavarna, om dessa inte kan komma överens, erbjuder i och för sig en metod att lösa konflikter som säkert i många fall kan motverka samarbetssvårigheter mellan särlevande föräldrar vid utövandet av vårdnaden. Ju mer uttömmande och tydligt lagen reglerar beslutanderätten, desto mer konfliktdämpande kan effekten bli. Å andra sidan finns det en risk för att en sådan bestämmelse innebär en onödig begränsning av föräldrarnas samarbete.

Merparten av alla föräldrar har i dag gemensam vårdnad. För de föräldrar som kan utöva vårdnaden om sitt barn i samförstånd är en uppdelning av beslutanderätten mellan vårdnadshavarna självfallet onödig och kan till och med vara konfliktskapande. En lagreglering av boföräldrarnas rätt att besluta i frågor som rör den dagliga omsorgen, som den Vårdnadstvistutredningen föreslog, löser inte de gränsdragningsproblem som finns; svårigheterna att avgöra t.ex. vad som faller inom den dagliga omsorgen är desamma. En mer detaljerad bestämmelse skulle inte heller den kunna innehålla någon fullständig katalog över t.ex. de beslut som boföräldern ensam kan fatta. Det finns därför risk för att en sådan bestämmelse i stället många gånger skulle komma att skapa eller förstärka tvister (jfr prop. 1997/98:7 s. 55).

Det kan vidare vara svårt att avgöra vem av föräldrarna barnet skall anses bo tillsammans med och dra en gräns mellan situationer när barnet bor växelvis hos båda föräldrarna och då barnet bor hos en förälder och har ett omfattande umgänge med den andra föräldern. När den frågan uppkommer i samband med frågor om underhållsskyldighet och under-

hållsstöd, bedöms den med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall (NJA 1998 s. 267, prop. 1995/96:208, Ds 1999:30). En ökad beslutanderätt för den av föräldrarna som barnet bor tillsammans med förutsätter att det inte råder något tvivel om vem som är boförälder och har denna utökade beslutanderätt. Annars kan den frågan i sig bli en källa till konflikt mellan föräldrarna.

Barn till ogifta särboende föräldrar bor i dag oftast med sin mor. Ett starkt önskemål bakom tanken på automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar är att öka fädernas ansvarstagande för och engagemang i sina barn, samt att de skall tillåtas detta. Det gynnar inte fädernas ansvarstagande att, i de fall de inte bor tillsammans med sina barn, minska deras möjligheter att vara delaktiga i besluten som rör barnen. Tillspetsat uttryckt skulle man skapa ett A- och ett B-lag bland vårdnadshavarna, vilket skulle kunna inverka negativt på viljan hos den förälder som barnet inte bor hos att engagera sig i sitt barn.

Ett syfte med att tillskapa möjligheten för domstol att besluta om barns boende när föräldrarna har gemensam vårdnad var att det skulle bereda vägen för en ökad användning av gemensam vårdnad. I förarbetena (prop. 1997/98:7 s. 57) anfördes bl.a. att det många gånger kan vara lättare för en förälder att acceptera att barnet bor hos den andra föräldern än att den föräldern får ensam vårdnad. Det är inte givet att det skulle vara lika lätt att acceptera att barnet bor hos den andra föräldern om beslutet om boendet medför att den föräldern då har en avsevärt mer omfattande beslutanderätt i frågor som rör barnet.

En annan nackdel med att knyta beslutanderätt till barnets boende är att en förälder, som vill delta i beslutsfattandet men i och för sig kan acceptera att barnet bor hos den andra föräldern, kan känna sig tvungen att ställa krav på att barnet skall bo växelvis hos föräldrarna.

Härtill kommer att det, när det gäller frågor som är av mer avgörande betydelse för barnets framtid, inte är säkert att en ökad beslutanderätt för boföräldern skulle lösa tvister i någon större utsträckning. När föräldrar blir oense i en fråga angående utövandet av vårdnaden, t.ex. om barnet skall flytta eller om barnets utbildning, har de i regel olika uppfattning om vilken lösning som är till barnets bästa. En sådan oenighet kommer sannolikt i många fall att leda till en tvist vid domstol med yrkanden om ändrat boende eller ensam vårdnad, oavsett vad lagen säger om boföräldrarnas beslutanderätt.

Gemensam vårdnad bygger i dag på att föräldrarna tillsammans skall organisera utövandet av vårdnaden och samarbeta till barnets bästa. Detta samarbete låter sig inte detaljregleras och det främjas inte av att en förälder får större inflytande på den andra föräldrarnas bekostnad.

I likhet med Vårdnadstvistutredningen anser jag inte heller att domstol bör ha möjlighet att göra en uppdelning av uppgifter mellan

vårdnadshavarna. En sådan ordning skulle gå stick i stäv mot de senaste årens lagstiftningsambitioner att främja samförståndslösningar mellan föräldrar; antalet tvister mellan föräldrar inför domstol skulle sannolikt öka.

Huvudregeln bör därför även fortsättningsvis vara att också särlevande vårdnadshavare skall utöva sina rättigheter och skyldigheter avseende vårdnaden gemensamt. Det kan erinras om att det finns möjlighet för föräldrar att få stöd och hjälp i form av samarbetssamtal i syfte att nå enighet i frågor som rör utövandet av vårdnaden (12 a § socialtjänstlagen).

5 En språklig och redaktionell översyn av 6 kap. föräldrabalken

5.1 Övergripande redaktionella förslag

Förslag: Bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken delas upp på två kapitel. Dispositionen av de materiella bestämmelserna ändras; bl.a. placeras de bestämmelser som behandlar möjligheten till samförståndslösningar före de bestämmelser som reglerar en prövning i domstol.

Bestämmelserna om vårdnad m.m. i 6 kap. föräldrabalken har ändrats vid ett flertal tillfällen de senaste tre decennierna. Detta har medfört att kapitlet är svåröverskådligt och att det finns ett behov av att se över lagtexten vad gäller den redaktionella och språkliga utformningen.

För att göra kapitlet mindre omfattande och därmed mer överskådligt föreslår jag att de materiella bestämmelserna om vårdnad, boende och umgänge flyttas till 5 kap. som är ledigt. Det innehöll tidigare regler om barnets namn, vilka nu finns i namnlagen (1982:670). De bestämmelser som avser förfarandet i mål och ärenden om vårdnad m.m. skulle därmed utgöra hela innehållet i 6 kap. Systematiken att ha förfaranderegler i ett särskilt kapitel används redan i föräldrabalken i fråga om faderskap; se 3 kap. föräldrabalken.

Det föreslagna 5 kap. får den rubrik som 6 kap. nu har: "Om vårdnad, boende och umgänge". Den översiktliga dispositionen i kapitlet bör följa rubriken. Mellanrubrikerna anpassas till det. Reglerna om vårdnad och vårdnadshavare bör alltså följas av reglerna om boende och umgänge. Kapitlet bör emellertid inledas med de bestämmelser som har karaktären av portalparagrafer, dvs. nuvarande 1 § om barnets grundläggande behov och rättigheter samt paragraferna om barnets bästa (2 a §) och om hänsynstagandet till barnets vilja (2 b §). På så sätt framhålls betydelsen av dessa bestämmelser, som är gemensamma för reglerna om vårdnad, boende och umgänge. Det föreslagna 6 kap. bör få rubriken "Förfarandet i mål och ärenden om vårdnad, boende och

umgänge”. Detta kapitel innehåller, till skillnad från 3 kap. föräldrabalken, regler som inte avser rättegång, varför rubriken till 6 kap. bör få en annan utformning.

Dagens regler om vårdnad m.m. är inriktade på att föräldrar i största möjliga utsträckning skall komma överens om hur frågor om vårdnad, boende och umgänge skall lösas. För att också redaktionellt markera inriktningen på överenskommelser mellan föräldrarna, föreslår jag att de bestämmelser som behandlar möjligheten till samförståndslösningar placeras före de bestämmelser som reglerar en prövning i domstol. Denna ändring berör såväl 5 kap. om vårdnad, boende och umgänge som 6 kap. med förfaranderegler.

5.2 Språkliga och redaktionella frågor i anslutning till principen om barnets bästa

5.2.1 Reformbehovet

Den 1 oktober 1998 infördes i 6 kap. 2 a § första stycket föräldrabalken en inledande, allmänt hållen regel – en portalparagraf – om barnets bästa. I bestämmelsen slås fast att barnets bästa skall komma i främsta rummet när frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs.

Genom den nya bestämmelsen knöts regleringen av frågor om vårdnad, boende och umgänge närmare till FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen). Artikel 3 i konventionen föreskriver i svensk officiell översättning att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn.

Artikel 3 har karaktären av portalbestämmelse och är avsedd att tillämpas på alla områden, inte bara på familjerättsliga frågor. Den innebär att barnets bästa alltid skall beaktas vid beslutsfattande som berör barn. När barnets bästa vägs mot andra intressen skall barnets bästa vara en tungt vägande faktor (i den engelska versionen ”the best interests of the child shall be a primary consideration”). Bestämmelsen i 6 kap. 2 a § föräldrabalken skall emellertid inte tolkas så att det finns andra intressen som står över barnets bästa. När det gäller vårdnad, boende och umgänge finns det inte några andra intressen som kan ta över (prop. 1997/98:7 s. 104).

Lagstiftning och domstolsavgöranden som gäller frågor om vårdnad m.m. faller inom tillämpningsområdet för Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), artikel 8, som behandlar rätten till

skydd för privat- och familjeliv, hem och korrespondens. Europakonventionen gäller sedan år 1995 som svensk lag. När frågor om vårdnad m.m. skall avgöras av svensk domstol skall således konventionens krav på respekt och skydd för det existerande familjelivet beaktas. Ett ingrepp i rätten till familjeliv kan tillåtas om det är lagligt, ägnat att tillgodose något av de i artikel 8.2 uppräknade skyddade intressena och nödvändigt i ett demokratiskt samhälle för att tillgodose dessa intressen. Varje konventionsstat har en viss diskretionär prövningsrätt ("margin of appreciation") vid bedömningen av om en viss åtgärd är nödvändig.

När en svensk domstol skall avgöra en fråga om vårdnad, boende eller umgänge, är som framgått barnets bästa avgörande. Bedömningen av vad som är bäst för barnet skall innefatta ett hänsynstagande till det familjeliv som skyddas av Europakonventionen. Det skall framhållas att nationella avgöranden om vårdnad m.m. normalt faller inom ramen för den "margin of appreciation" som nämndes; de baseras i regel på en avvägning mellan olika intressen – barnets, moderns och faderns – och hur den utfaller kan Europadomstolen inte annat än undantagsvis ha synpunkter på (se Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, 1997, s. 242).

Principen om barnets bästa har funnits en längre tid i svensk lagstiftning. I 6 kap. föräldrabalken anger flera bestämmelser att domstolen skall besluta efter vad som är bäst för barnet. Dessa bestämmelser – se exempelvis 5, 10 och 10 b §§ – samt de bestämmelser som innehåller delvis andra bedömningsgrunder – t.ex. 7, 8, 9 och 10 a §§ – behölls oförändrade när den nya portalparagrafen i 2 a § första stycket infördes. Denna skulle på så sätt komma att utgöra en grundval för lagens mer konkreta regler och markera att barnets bästa alltid skall finnas med som en bas för bedömningen (se prop. 1997/98:7 s. 46 f).

I sitt yttrande över lagrådsremissen pekade Lagrådet på att den valda lagstiftningstekniken kan leda till samordningsproblem. Lagrådet anförde i denna del följande (prop. 1997/98:7 s. 198).

Viktigare är de samordningsproblem som uppkommer genom införandet av den nya portalparagrafen om hänsynen till barnets bästa. Denna bestämmelse föreslås införas samtidigt som bl.a. redan gällande föreskrifter om att hänsyn skall tas till barnets bästa behålls i en rad enskilda stadganden. En sådan lagstiftningsteknik kan kräva att följdändringar görs även i bestämmelser som inte är aktuella i förevarande lagstiftningsärende. Således anges i 7 § tredje stycket, att vårdnaden i visst fall skall överflyttas till särskilt förordnade vårdnadshavare, om det är "lämpligare". En liknande regel finns i 9 § andra stycket. Uttrycket "lämpligare" infördes vid 1983 års reform i syfte att något försvaga det då gällande rekvisitet "uppenbart med hänsyn till barnets bästa" (jfr t.ex.

prop. 1981/82:168 s. 71). I 10 a §, som infördes 1994, stadgas i sista stycket att viss person skall förordnas till vårdnadshavare, om det inte är "olämpligt". I nu angivna fall kan fråga uppstå, om rekvisiten "lämpligare" och "olämpligt" innehåller en i något avseende annorlunda bedömningsgrund än ett hänsynstagande till vad som är förenligt eller oförenligt med barnets bästa.

Regeringen instämde i att de angivna bestämmelserna borde ses över och anförde att detta borde ske i samband med den planerade språkliga och redaktionella översynen av 6 kap. föräldrabalken (prop. 1997/98:7 s. 46 f).

Kritiska synpunkter på samordningen av olika regler om hänsynstagande till barnet har kommit fram även vid en av lagutskottet anordnad offentlig utfrågning, bl.a. från Barnombudsmannen (se bet. 1997/98:LU12 s. 66 och 180). Barnombudsmannen anförde i huvudsak att det bör finnas en enhetlig formulering när det gäller principen om barnets bästa och att det förhållandet att barnets bästa uttrycks med olika formuleringar, med olika styrka, i de olika bestämmelserna i 6 kap. kan leda till tillämpningssvårigheter.

Behovet av en översyn av bestämmelserna i 6 kap. har också behandlats i en motion till riksdagen, 1998/99:L 405. I motionen har ifrågasatts bl.a. i vilken utsträckning de olika särskilda bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken är förenliga med Barnkonventionen och portalparagrafen i 2 a §. Lagutskottet konstaterade i sitt av riksdagen godtagna betänkande att dessa bestämmelser redan var under översyn (bet. 1998/99:LU18 s. 21 f).

5.2.2 Vad är barnets bästa?

I 6 kap. föräldrabalken finns inte någon definition eller något bestämt angivande av vad som skall anses vara barnets bästa. Barnets bästa är ett begrepp som förändrar sig över tiden och bedömningen av vad som är det bästa för ett barn är beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. Det är därför inte möjligt att i lagtext en gång för alla precisera innebörden av begreppet.

Vid bedömningen av barnets bästa i frågor om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. föräldrabalken kan emellertid uppräknningen av barnets grundläggande behov och rättigheter i 1 § ge ledning. Där anges att barnet har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran samt att barnet skall behandlas med aktning för sin person och egenart och inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Vidare framgår det av 6 kap. 2 a § andra stycket och 2 b § föräldra-

balken att det vid bedömningen skall fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risker för att barnet utsätts för övergrepp, olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas. Hänsyn skall också tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Som nämndes skall också det i Europakonventionen föreskrivna skyddet för familjelivet beaktas (se t.ex. NJA 1993 s. 666).

I prop. 1997/98:7 s. 104 anges följande.

Som många gånger framhållits måste barnets bästa avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. I [2 a §] andra stycket och i 2 b § pekade visserligen på några omständigheter som skall beaktas, men det rör sig självfallet inte om någon uttömmande uppräknings. Vid bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt skall därvid såväl kortsiktiga som långsiktiga effekter för barnet beaktas. Det säger sig självt att det ofta är nära nog omöjligt att objektivt slå fast vad som är bäst för barnet. I sådana fall blir det till sist domstolens resp. socialnämndens uppfattning, antaganden och bedömningar som blir avgörande.

Barnkonventionen innehåller inte heller någon definition av vad som är barnets bästa. År 1996 tillsatte regeringen en parlamentarisk kommitté – Barnkommittén – för att klargöra hur Barnkonventionens anda och innebörd kommer till uttryck i svensk lagstiftning och praxis. Barnkommittén övervägde bl.a. innebörden av barnets bästa vid en bedömning enligt Barnkonventionen (SOU 1997:116, avsnitt 6). Barnkommittén rekommenderade att bedömningen av barnets bästa görs genom att kombinera den kunskap om barn som vetenskap och beprövad erfarenhet ger med att låta barnen själva komma till tals. Kommittén anförde också i huvudsak följande. Barnkonventionen skall ses som en helhet. Artikel 3 om barnets bästa är en portalparagraf som ger vägledning om hur sakartiklarna skall tolkas samtidigt som sakartiklarna i konventionen kan ge vägledning om innebörden av principen om barnets bästa på de olika områden som behandlas av konventionen.

Flera artiklar i konventionen hänvisar till barnets bästa och innebär att en bedömning av barnets bästa skall göras. Som exempel kan nämnas artikel 9 om när barnet skiljs från sina föräldrar mot deras vilja och artikel 18 som gäller föräldrarnas ansvar för att barnet får omvårdnad.

I Barnkonventionen bekräftas familjen som den naturliga miljön för barnets utveckling och välfärd (preambeln). Barnet har en rätt att, så långt det är möjligt, få vetskap om sina föräldrar och bli omvårdad av dem (artikel 7.1). Konventionsstaterna skall säkerställa att barnet inte

skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom i de fall då behöriga myndigheter finner att ett sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, t.ex. vid övergrepp mot eller vanvård av barnet eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas angående barnets vistelseort (artikel 9.1). Konventionsstaterna skall vidare göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utbildning (artikel 18.1).

Principen om barnets bästa har sedan längre varit vägledande i lagstiftningen om vårdnad m.m. i 6 kap. föräldrabalken. Barnkommittén konstaterade i sitt huvudbetänkande, SOU 1997:116, avsnitt 6, bl.a. att 6 kap. föräldrabalken sätter barnets bästa i fokus samt att bestämmelserna, till skillnad mot utgångspunkten i Barnkonventionens artikel 3 om att barnets intressen skall vägas mot andra intressen, anger att barnets bästa står över alla andra intressen. Vidare sades att de lagändringar som hade föreslagits av Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79) i 6 kap. föräldrabalken, bl.a. införandet av portalparagrafen om barnets bästa, skulle medföra att barnens ställning ytterligare stärktes och att lagstiftningen bättre än tidigare skulle harmoniera med Barnkonventionens anda och intentioner.

5.2.3 De olika bedömningsgrunderna i 6 kap. föräldrabalken – slutsatser och förslag

Förslag: Bestämmelserna om vad som skall beaktas vid bedömningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge samordnas och en enhetlig terminologi införs.

Bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken har ändrats ett flertal gånger under de senaste tre decennierna. Successivt har lagstiftningen gått från att betona en stark föräldramyndighet till att sätta barnets behov i centrum. Bestämmelserna om vad som skall beaktas vid bedömningen av frågor om vårdnad m.m. – som anknyter till den hänsyn som skall tas till barnet – har emellertid inte fått någon enhetlig formulering. Det finns anledning att överväga om skillnaderna i formulering också innebär att det är skillnad på den bedömning som skall göras enligt de olika bestämmelserna.

Barnets bästa har sedan länge varit utgångspunkt vid lagstiftning om vårdnad m.m. De mer konkreta bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken kan därför sägas ge en bild av vad lagstiftaren generellt anser vara förenligt med barnets bästa i de olika situationer som behandlas i dessa

paragrafer. Portalparagrafen om barnets bästa i 2 a § är tänkt att utgöra en grundval för de mer konkreta reglerna och markera att barnets bästa alltid skall finnas med som en bas för bedömningen. Att portalparagrafen infördes var inte avsett att innebära en förändring av rättsläget utan snarare i vissa fall en precisering (prop. 1997/98:7 s. 46 f och 104).

Nedan följer en genomgång av de bestämmelser i 6 kap. föräldrabalken som innehåller rekvisit angående vad som skall beaktas vid bedömningen av frågor om vårdnad m.m. och förslag lämnas om bl.a. hur ökad enhetlighet skall uppnås. Varje rekvisit behandlas för sig.

Bäst för barnet (5 § första stycket, 6 § andra stycket, 10 § första stycket, 10 b § andra stycket, 14 a § första och andra styckena samt 15 a § första och andra styckena)

Om någon av föräldrarna vill ha ändring i vårdnaden skall vårdnaden anförtros en av föräldrarna ensam eller båda föräldrarna gemensamt efter vad som är *bäst för barnet* (5 § första stycket). Motsvarande bestämmelse finns för den situationen att barnet har särskilt förordnade vårdnadshavare (10 b § andra stycket). Rätten kan besluta om eller neka att upplösa gemensam vårdnad även mot en förälders vilja, om gemensam vårdnad är bäst för barnet. Barnets bästa är också avgörande vid domstolens beslut i frågor om boende och umgänge, när föräldrarna ansöker om att få vårdnaden överflyttad till sig från en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare samt vid socialnämndens godkännande av avtal om ensam vårdnad, boende och umgänge (6 § andra stycket, 10 § första stycket, 14 a § första och andra styckena samt 15 a § första och andra styckena). Det är främst i anslutning till dessa bestämmelser som de omständigheter som anges i 2 a § andra stycket, och som särskilt skall beaktas vid prövningen av barnets bästa, är tänkta att få en praktisk betydelse (prop. 1997/98:7 s. 104 f). Rekvisitet innebär att barnets bästa skall vara det avgörande och stå över andra intressen, till skillnad mot Barnkonventionens artikel 3 om att barnets bästa skall vägas mot andra intressen. Det kan finnas situationer där det är mycket svårt att avgöra vad som är bäst för barnet. Enligt förarbetena till 2 b § kan då barnets vilja som fristående omständighet bli avgörande för domstolens ställningstagande (se prop. 1997/98:7 s. 105).

Jag föreslår ingen ändring när det gäller rekvisitet *bäst för barnet*.

Gemensam vårdnad – om den inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa (4 § första stycket, 5 § tredje stycket, 6 § andra stycket och 10 b § andra stycket)

Efter en skilsmässa fortsätter vårdnaden att vara gemensam om inte domstol beslutar annat (3 § andra stycket). Domstol kan i ett mål om äktenskapsskillnad, även utan yrkande, besluta att en av föräldrarna skall ha ensam vårdnad om gemensam vårdnad är *uppenbart oförenlig med barnets bästa* (5 § tredje stycket). Motsvarande bestämmelse finns för det fallet att två särskilt förordnade vårdnadshavare skiljer sig (10 b § andra stycket).

Ogifta föräldrar kan – om de är överens – ansöka, avtala eller ge in en anmälan om gemensam vårdnad (4 § och 6 §). Om föräldrarna ger in en anmälan enligt 4 § andra stycket om gemensam vårdnad, görs inte någon prövning av om denna vårdnadsform är till barnets bästa. Om föräldrarna träffar ett avtal som skall godkännas av socialnämnden eller ansöker hos domstol, får de gemensam vårdnad om inte denna är *uppenbart oförenlig med barnets bästa*.

Formuleringen att gemensam vårdnad inte skall beslutas om den är uppenbart oförenlig med barnets bästa kan ge upphov till feltolkningen att gemensam vårdnad kan komma ifråga också när den vårdnadsformen inte är till barnets bästa eller rentav är oförenlig med barnets bästa, så länge detta inte är uppenbart. Lokutionen får emellertid förstås som ett uttryck för lagstiftarens uppfattning att gemensam vårdnad, när föräldrarna är överens, är av så stort värde för barnet att en annan vårdnadsform bör övervägas i princip först om det kan antas att någon av föräldrarna eller båda har så allvarliga brister i förmågan att sörja för barnets person att vederbörande inte bör anförtros vårdnaden eller del i vårdnaden (jfr 7 §, se prop. 1981/82:168 s. 64 och prop. 1997/98:7 s. 109).

Lagstiftarens syn på gemensam vårdnad som den vårdnadsform som i de flesta fall är bäst för barnet framgår också av 2 a § andra stycket där det anges att, vid bedömningen av barnets bästa, avseende särskilt skall fästas vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. I förarbetena till bestämmelsen, som tidigare fanns i 6 a §, framhölls att förutsättningarna för en nära och god kontakt mellan barnet och båda föräldrarna typiskt sett var större om föräldrarna utövade vårdnaden gemensamt (se t.ex. prop. 1990/91:8 s. 60).

För att också redaktionellt markera betydelsen av att föräldrar kommer överens i frågor om vårdnad m.m., har jag föreslagit att de bestämmelser som behandlar möjligheten till samförståndslösningar skall placeras före de bestämmelser som reglerar en prövning i domstol. De sistnämnda bestämmelserna bör enligt min uppfattning redaktionellt

förenklas genom att den särskilda bestämmelsen för situationen att båda föräldrarna vid domstol yrkar gemensam vårdnad (4 § första stycket) avskaffas. Jag föreslår att situationen i stället får omfattas av bestämmelsen i nuvarande 5 §, som omformuleras något. Avgörande för domstolens bedömning skall vara vad som är bäst för barnet.

Bestämmelsen i 4 § andra stycket, om ett förenklat förfarande att erhålla gemensam vårdnad genom registrering, bör sammanföras med bestämmelsen i 6 §, som reglerar föräldrars möjligheter att träffa avtal om vårdnad. För att uppnå enhetlighet med de sammanslagna 4 § första stycket och 5 § bör den ändringen i 6 § göras att socialnämnden skall godkänna avtalen om de är till barnets bästa.

Avsikten med förenklingen är inte att rättsläget skall förändras; det förhållandet att det normalt är bäst för barnet att vårdnaden är gemensam om föräldrarna är överens om detta, framgår av den nyss nämnda bestämmelsen i 2 a § andra stycket och av det företräde för gemensam vårdnad som bestämmelserna om vårdnad m.m. tydliggör (jfr Högsta domstolens dom den 17 juni 1999, mål T 5206-98, se avsnitt 3.1.2). När föräldrarna är överens om att de vill ha gemensam vårdnad, och således inte är i konflikt med varandra, bör alltså även fortsättningsvis gemensam vårdnad nekas föräldrarna i princip först om det kan antas att en av föräldrarna eller båda är olämpliga som vårdnadshavare (se prop. 1981/82:168 s. 63 f och prop. 1997/98:7 s. 109 f).

Förslaget att sammanföra 4 § första stycket och 5 § medför, på grund av den hänvisning till 5 § som finns i 7 § fjärde stycket, att domstolen i fall då föräldrarna ansöker om gemensam vårdnad, även utan yrkande, kan frånta båda föräldrarna eller en av dem vårdnaden om utredningen skulle visa att de eller en av dem är olämplig som vårdnadshavare. Denna möjlighet finns inte nu enligt 4 § första stycket. Ett beslut att frånta en förälder vårdnaden aktualiseras emellertid i regel efter upplysningar från socialnämnden, som också kan föra talan enligt 6 kap. 7 §. I praktiken torde lagändringen därför inte innebära någon skillnad för dessa situationer.

Övriga bestämmelser där den i rubriken angivna lokutionen förekommer, avser fall då domstol i mål om äktenskapsskillnad utan yrkande kan anförtro vårdnaden åt en av vårdnadshavarna. När två vårdnadshavare skiljer sig fortsätter vårdnaden som huvudregel att vara gemensam. I syfte att undvika negativa följder av den ordningen har domstol givits möjlighet att upplösa den gemensamma vårdnaden, om det i målet om äktenskapsskillnad kommer fram att en av vårdnadshavarna är så olämplig att han eller hon inte längre bör stå kvar som vårdnadshavare för barnet eller om gemensam vårdnad av andra skäl är uppenbart oförenlig med barnets bästa (prop. 1981/82:168 s. 29 f). Bestämmelserna har undantagskaraktär; även om vårdnadsfrågan inte

har aktualiserats av vårdnadshavarna kan domstolen skilja en av dem från vårdnaden, om det är nödvändigt för barnets bästa.

Som jag tidigare har anfört kan lokutionen ge upphov till feltolkningen att gemensam vårdnad kan komma ifråga också när den vårdnadsformen inte är till barnets bästa eller rentav är oförenlig med barnets bästa, så länge detta inte är *uppenbart*.

För att på ett klarare sätt än hittills visa på den hänsyn som skall tas till barnets bästa, anser jag därför att saken bör uttryckas så att rätten får, i de angivna situationerna, utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet åt en av vårdnadshavarna, om det är *nödvändigt för barnets bästa*. Formuleringen återfinns i Barnkonventionen, artikel 9.1, som behandlar barnets rätt till sina föräldrar.

Uppenbart bäst för barnet (8 §)

Om barnet inte bor tillsammans med någon av sina föräldrar, utan sedan en längre tid fått omvårdnad av någon annan, t.ex. i ett familjehem, kan vårdnaden anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare om det är *uppenbart bäst för barnet* (8 §). Det krävs inte att föräldrarna har brustit i omsorgen om barnet för att vårdnaden skall kunna överflyttas. Om barnet har funnit sig till rätta i sin nya familj och känner en större trygghet och känslomässig förankring där än i det tidigare hemmet, kan det vara bäst för barnet att inte bli uppryckt från den trygga miljön. En avvägning måste göras mellan styrkan i barnets anknytning till sitt nya hem i förhållande till hur kontakterna med de biologiska föräldrarna har förlöpt. Det krävs att barnet har fått en så stark anknytning till sitt nya hem att det uppfattar det som sitt eget (se prop. 1981/82:168 s. 70).

Formuleringen att vårdnaden kan anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare om det är *uppenbart bäst för barnet*, kan ge upphov till motsvarande feltolkning som den som behandlades ovan. Formuleringen kan således föranleda tolkningen att sådant förordnande inte kan beslutas när förordnandet visserligen vore bäst för barnet, men detta inte är *uppenbart*. Lokutionen får emellertid förstås så att det krävs starka skäl för att det skall anses vara bäst för barnet att vårdnaden frántas föräldrarna; det är först om det är *nödvändigt för barnets bästa* som föräldrarna bör frántas vårdnaden. Denna formulering – dvs. att det är *nödvändigt för barnets bästa* – är enligt min uppfattning att föredra när det gäller att uttrycka den hänsyn som bör tas till barnets relation och band till sina biologiska föräldrar. Formuleringen återfinns som nyss nämndes i Barnkonventionens artikel 9.1, som behandlar barnets rätt till sina föräldrar.

Om det är lämpligare (7 § tredje stycket och 9 § andra stycket)

När det gäller valet av vårdnadshavare när en eller båda föräldrarna dör eller fråntas vårdnaden på grund av brister i omvårdnaden om barnet, gäller följande.

Om en av föräldrarna dör eller fråntas vårdnaden på grund av brister i omvårdnaden om barnet och de hade gemensam vårdnad, utövar den andra föräldern vårdnaden ensam. Hade föräldern ensam vårdnad, har den icke vårdnadshavande föräldern företräde som vårdnadshavare. Om det är *lämpligare*, skall dock vårdnaden flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (7 och 9 §§).

Från en organisation har jag fått synpunkten att bestämmelsen i 9 § andra stycket, att vårdnaden kan flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare trots att det finns en i och för sig lämplig förälder som kan överta vårdnaden, skulle strida mot artikel 8 i Europakonventionen som behandlar rätten till skydd för familjelivet.

Bestämmelsen i 9 § andra stycket (jfr 7 § tredje stycket) innebär att om en förälder som är ensam vårdnadshavare avlider, skall den andra föräldern förordnas i första hand. Har den föräldern inte visat något intresse för sitt barn kan det dock för barnet vara en lämpligare lösning att vårdnaden anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Detsamma gäller om barnet och den andra föräldern endast har haft en sporadisk kontakt med varandra och barnet har funnit en trygghet och gemenskap hos någon annan som är beredd att ta på sig ansvaret som vårdnadshavare. Detta gäller även om föräldern inte själv är olämplig som vårdnadshavare. (Prop. 1981/82:168 s. 36, 69 och 71.)

Artikel 8 i Europakonventionen behandlar bl.a. rätten till skydd för det existerande familjelivet. När en ensam vårdnadshavare dör och domstolen bedömer det vara bäst för barnet att vårdnaden anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare medför detta i regel inte att relationen mellan den andra föräldern och barnet förändras. Föräldern var inte vårdnadshavare innan beslutet fattades och har därefter samma rätt till umgänge med barnet som förut; den rättsliga ställningen är således densamma. De familjeband som kan finnas mellan barnet och föräldern skall beaktas vid bedömningen av vilken lösning av vårdnadsfrågan som är bäst för barnet. Det förhållandet att bestämmelsen inte ger ett absolut företräde för föräldern torde därför inte innebära att bestämmelsen strider mot artikel 8 i konventionen.

Formuleringen "om det är lämpligare" valdes för att något försvaga det dittills gällande rekvisitet "uppenbart med hänsyn till barnets bästa" (se t.ex. prop. 1981/82:168 s. 71). Avsikten var inte att åstadkomma någon ändring när det gäller utgångspunkten för bedömningen; särskilt förordnad vårdnadshavare skall således utses endast om det är lämp-

ligare för barnet att så sker (se prop. 1981/82:168 s. 69). Det är alltså fortfarande *barnets bästa* som är avgörande.

Detta bör komma till uttryck i lagtexten på så sätt att formuleringen *om det är lämpligare*, ersätts med *om det är bäst för barnet*. Genom att, där det är möjligt, välja en formulering som hänvisar till barnets bästa, åstadkoms önskvärd samordning av begreppen och förenkling av regleringen.

Om det inte är olämpligt (10 a § fjärde stycket).

Dör båda föräldrarna och har de eller en av dem gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, skall denna person utses till vårdnadshavare "om det inte är olämpligt" (10 a § fjärde stycket). Bestämmelsen infördes år 1994 i samband med att förmynderskapslagstiftningen reformerades. Motsvarande bestämmelse finns i 10 kap. 7 § om förmyndare.

När en vårdnadshavare skall förordnas särskilt, skall någon utses som är lämpad att ge barnet vårdnad, trygghet och en god fostran (10 a § första stycket). Rekvisiten knyter an till barnets grundläggande rättigheter enligt 1 §. I en situation då fler än en person kan komma i fråga, anges i förarbetena att rätten får träffa sitt val efter vad som är bäst för barnet. Den praxis som utvecklats vid tillämpningen av 5 § kan då tjäna som en utgångspunkt vid bedömningen (se prop. 1993/94:251 s. 185).

Om båda föräldrarna dör, skall det val av vårdnadshavare som någon av dem kan ha gjort följas om det inte är olämpligt. Domstolen behöver alltså i den situationen inte se till att den person som är allra lämpligast som vårdnadshavare utses, så länge som det inte finns särskild anledning att anta att den av föräldern valde är olämplig; det presumeras således att det val som föräldern har gjort är det lämpligaste. Hänsyn skall tas till barnets vilja; om barnet har nått en tillräcklig mognad och motsätter sig att den valde förordnas som vårdnadshavare, kan det inte anses lämpligt att utse honom eller henne. I en del fall kan också, efter det att föräldern uttryckte sitt önskemål, förhållandena ha ändrats på ett sätt som gör det olämpligt att följa önskemålet (se prop. 1993/94:251 s. 186).

Av de återgivna förarbetena kan den slutsatsen dras att – vid prövning enligt fjärde stycket – avgörande är huruvida föräldrarnas val av vårdnadshavare är *olämpligt för barnet*. Liktydigt med detta är huruvida valet är *i strid mot barnets bästa*. För att uppnå ovannämnda samordning och förenkling bör begreppet olämpligt ersättas med den

lokutionen. Det sagda gäller också bestämmelsen i 10 kap. 7 § beträffande val av förmyndare.

Sammanfattning av slutsatserna och förslagen

Genomgången i detta avsnitt ger vid handen att enligt gällande rätt bedömningen i samtliga behandlade fall i själva verket avser *barnets bästa*. Jag har inte funnit annat än att bestämmelserna är väl förenliga med såväl Barnkonventionens intentioner som portalparagrafen i 2 a §. Som framgått är det därmed möjligt att – utan materiella förändringar av rättsläget – vid den redaktionella översynen av lagtexten utmönstra andra begrepp. Avsevärda fördelar följer som nämnts av en sådan enhetlig terminologi och jag föreslår att den införs.

Mina förslag är sammanfattningsvis följande.

1. *Gemensam vårdnad om den inte är uppenbart oförenlig med barnets bästa*. Saken bör uttryckas så att rätten får anförtra vårdnaden om barnet åt en av vårdnadshavarna, *om det är nödvändigt för barnets bästa*. Bestämmelsen i 4 § första stycket utmönstras och en följdändring görs i 6 §.
2. *Uppenbart bäst för barnet*. Uttrycket *nödvändigt för barnets bästa* bör användas i stället.
3. *Om det är lämpligare*. Uttrycket *om det är bäst för barnet* bör användas.
4. *Om det inte är olämpligt*. Uttrycket *om det inte strider mot barnets bästa* bör användas.

5.3 Talerätt

I 6 kap. finns en mångfald talerätsbestämmelser. Dessa framhölls av Lagrådet i sitt yttrande över förslaget till lagändringarna år 1998 som ett exempel på den bristande samordningen i kapitlet (se prop. 1997/98:7 s. 197 f).

Reglerna om talerätt är i princip olika för var och en av de situationer som regleras i kapitlet. De bör därför av praktiska skäl stå i samma paragraf som respektive materiella bestämmelse finns i. Om de skulle flyttas och sammanföras till en bestämmelse i förfarandekapitlet skulle bestämmelserna bli svårare att hantera i den praktiska tillämpningen. Jag har inte funnit det möjligt att skapa en enhetlig systematik när det gäller talerätsbestämmelserna eftersom förutsättningarna som nämnts är olika

i de skilda bestämmelserna. Däremot föreslår jag, för att förenkla reglerna, att de särskilda talerätsbestämmelserna skall utgå i de fall då det redan av lagtexten framgår vem som får föra talan. Vilka dessa fall är framgår av författningskommentaren (se avsnitt 8). När det gäller övriga talerätsbestämmelser föreslår jag vissa språkliga ändringar.

6 Kostnader

Förslaget om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar innebär att socialnämndernas information till föräldrarna behöver utökas. Det kan antas att det kommer att bli en viss ökning av antalet samarbetsamtal när föräldrarna är oense om huruvida de skall ha gemensam vårdnad eller inte. Detta innebär emellertid att föräldrarnas problem fångas upp på ett tidigare stadium än vad som är fallet nu. Detta borde kunna bidra till att minska konflikter mellan föräldrarna och leda till att antalet vårdnads mål i domstol minskar. Totalt sett torde förslaget vara kostnadsneutralt.

7 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

De föreslagna lagändringarna bör träda i kraft snarast möjligt. Med tanke på den tid som erfordras för remissbehandling, beredning inom regeringskansliet samt förberedelsearbete för socialnämnderna är det rimligt att räkna med att detta kan ske den 1 juli 2001.

Reglerna om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar i 5 kap. 10 § andra stycket och 6 kap. 1 § bör tillämpas beträffande barn för vilka faderskapet har fastställts genom en av socialnämnden godkänd bekräftelse efter det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft. Utgångspunkten för beräkningen av den tremånadersperiod inom vilken föräldrarna kan anmäla om de inte vill ha gemensam vårdnad skall alltså ligga efter ikraftträdandet.

När det gäller övriga bestämmelser i de föreslagna nya 5 och 6 kapitlena föräldrabalken torde det inte vara påkallat med några övergångsbestämmelser, eftersom någon saklig ändring inte har skett. Dessa bestämmelser bör således kunna tillämpas även i mål som har inletts före ikraftträdandet respektive i de fall socialnämnd redan har påbörjat godkännande av avtal mellan föräldrarna.

8 Författningskommentar

Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken

5 kap. Om vårdnad, boende och umgänge

Gemensamma bestämmelser

1 §

Ett barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barnet skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 1 §. En mindre språklig justering har gjorts. De övergripande redaktionella förslagen har behandlats i avsnitt 5.1.

2 §

Barnets bästa skall komma i främsta rummet *när* frågor som rör vårdnad, boende och umgänge *avgörs*.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risker för att barnet utsätts för övergrepp, olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa skall beaktas.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 2 a §. Första stycket har ändrats språkligt till följd av den nya kapitelindelningen. Om denna, se avsnitt 5.1.

Förhållandet mellan denna övergripande bestämmelse om hänsynen till barnets bästa och de mer preciserade bestämmelser i kapitlet som innehåller bedömningsgrunder som anknyter till barnets bästa har behandlats i avsnitt 5.2.

3 §

När frågor som rör vårdnad, boende och umgänge *avgörs* skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Bestämmelsen, som nu finns i 6 kap. 2 b §, har ändrats språkligt av samma skäl som föregående paragraf.

Vårdnad

4 §

Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Om vårdnadshavare finns bestämmelser i 10–20 §§.

Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller arton år eller *innan* dess ingår äktenskap.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 2 § första stycket. Vissa redaktionella och språkliga ändringar har gjorts. I första stycket, som innehåller allmänna bestämmelser om vilka som är barnets vårdnadshavare, har lagts in en hänvisning till de särskilda bestämmelserna om vårdnadshavare.

5 §

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9–15 kap.

Bestämmelserna finns nu i 6 kap. 2 § andra och tredje styckena.

6 §

Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 11 §.

7 §

Barnet ingår självt avtal om anställning eller annat arbete, men endast om vårdnadshavaren samtycker till avtalet. Barnet får självt säga upp avtalet och, om barnet har fyllt sexton år, utan nytt samtycke avtala om annat arbete av liknande art.

Barnet eller vårdnadshavaren får säga upp avtalet med omedelbar verkan, om det behövs med hänsyn till barnets hälsa, utveckling eller skolgång. Har vårdnadshavaren sagt upp avtalet av detta skäl, får barnet inte därefter träffa nytt avtal utan vårdnadshavarens samtycke.

Om verkan av att barnet ensamt har träffat avtal om arbete utan att ha rätt till det finns bestämmelser i 9 kap. 6 och 7 §§.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 12 §.

8 §

Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare, skall vad som sägs i 6 eller 7 § gälla dem tillsammans.

Om en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att ta del i sådana beslut om vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andre ensam. Denne får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 13 §. Som en följd av de redaktionella ändringarna i kapitlet har paragrafhänvisningarna i första stycket ändrats. I övrigt har vissa språkliga ändringar gjorts.

9 §

Om rätten för barn och vårdnadshavare att få stöd och hjälp hos socialnämnden finns bestämmelser i socialtjänstlagen (1980:620). Socialnämnden förmedlar kontakter med andra rådgivande samhällsorgan.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 14 §.

Vårdnadshavare

10 §

Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam.

Är modern ensam vårdnadshavare enligt första stycket, blir vårdnaden dock gemensam när tre månader har förflutit från det att faderskapet har fastställts genom en bekräftelse som har godkänts av socialnämnden, såvida ingen av föräldrarna inom denna tid har anmält till socialnämnden att han eller hon motsätter sig gemensam vårdnad.

Vårdnaden blir gemensam också om föräldrarna ingår äktenskap med varandra. Detta gäller dock inte, om rätten innan dess har anförtrött vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Första stycket finns nu i 6 kap. 3 § första stycket första meningen.

Andra stycket är nytt och innehåller en regel om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar. Bestämmelsen har behandlats i avsnitt 3.3.5.

En förutsättning för gemensam vårdnad enligt andra stycket är att modern har ensam vårdnad på grund av bestämmelsen i första stycket. Vårdnaden blir således inte gemensam om modern eller fadern har ensam vårdnad på grund av att de har träffat ett avtal om detta som har godkänts av socialnämnden. Föräldrarna får inte heller gemensam vårdnad om rätten redan har anförtrött vårdnaden åt någon av föräldrarna eller åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

En annan förutsättning är att faderskapet har fastställts genom en av svensk socialnämnd godkänd faderskapsbekräftelse. Om faderskapet har fastställts utomlands eller av svensk domstol, blir vårdnaden inte automatiskt gemensam enligt denna regel, se avsnitt 3.3.5. För att svensk socialnämnd skall vara behörig i faderskapsärendet krävs enligt 2 kap. 1 § föräldrabalken att barnet har hemvist i Sverige. Internationellt privaträttsliga frågor i anslutning till den föreslagna regeln om automatisk gemensam vårdnad för ogifta föräldrar har behandlats i avsnitt 3.4.

Enligt 1 kap. 4 § föräldrabalken kan faderskap bekräftas även före barnets födelse. Det förekommer emellertid inte att en sådan bekräftelse godkänns innan barnet är fött. Orsaken härtill är att risken för felbedömning minskar genom möjligheterna att beakta konceptionstid och barnets utvecklingsgrad vid födelsen. (Se Socialstyrelsens Allmänna råd, 1988:6. Jfr 3 kap. 9 § tredje stycket föräldrabalken som anger att domstol inte får slutligen pröva en talan om fastställande av faderskap före barnets födelse.) Den tid inom vilken föräldrarna kan motsätta sig gemensam vårdnad genom anmälan till socialnämnden räknas från det att bekräftelsen har godkänts.

En förälder som inte vill att vårdnaden om barnet skall bli gemensam kan anmäla detta till den socialnämnd som handlägger eller har handlagt faderskapsärendet. Om en sådan anmälan har gjorts, blir vårdnaden inte gemensam utan modern fortsätter att ha ensam vårdnad om barnet. En bestämmelse om förfarandet när en anmälan görs finns i den föreslagna 6 kap. 1 §.

Möjligheten att anmäla gemensam vårdnad finns kvar vid sidan av den automatiska regeln. Härigenom blir det möjligt för föräldrar att snabbare få gemensam vårdnad. Vidare kan föräldrarna avtala om eller ansöka vid domstol om gemensam vårdnad. (Se 5 kap. 12 och 13 §§.)

Tredje stycket finns nu i 6 kap. 3 § första stycket andra meningen. Bestämmelsen har fått en språklig utformning.

11 §

Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under *gemensam vårdnad*, om *inte denna* upplöses enligt 13, 14 eller 15 §. Skall barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, skall rätten i domen *påminna* om att vårdnaden *fortfarande* är gemensam.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 3 § andra stycket. Som en följd av de redaktionella ändringarna har paragrafhänvisningarna ändrats. I övrigt har språkliga ändringar gjorts.

12 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala att vårdnaden skall vara gemensam eller att en av dem skall ha vårdnaden om barnet. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. *Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.*

Föräldrarna kan få gemensam vårdnad också genom registrering hos skattemyndigheten efter anmälan av dem båda *till*

1. socialnämnden i samband med att nämnden skall godkänna en faderskapsbekräftelse, eller

2. skattemyndigheten under förutsättning att *beslut* om vårdnaden inte har meddelats tidigare och att föräldrarna och barnet är svenska medborgare.

I paragrafen har sammanförts bestämmelserna om föräldrars möjligheter att, utan domstolsprövning, komma överens om hur vårdnaden skall utformas.

Första stycket finns nu i 6 kap. 6 §. Den språkliga utformningen av den hänsyn som skall tas till barnets bästa vid bedömningen av föräldrarnas avtal har ändrats, se avsnitt 5.2.3. Som framgår där är avsikten inte att föräldrarnas överenskommelser om gemensam vårdnad skall bedömas annorlunda än i dag.

Andra stycket finns nu i 6 kap. 4 § andra stycket. Mindre språkliga justeringar har gjorts.

13 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill *de* eller *en* av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten efter vad som är bäst för barnet *besluta* att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna.

Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det.

I mål om äktenskapsskillnad får rätten utan yrkande anförtro vårdnaden om barnet åt en av föräldrarna, om *det är nödvändigt för* barnets bästa.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 5 §. Den omfattar i den nya lydelsen också fall som avses i nuvarande 6 kap. 4 § första stycket. Ändringen har behandlats i avsnitt 5.2.3, där det framgår att avsikten inte är att förändra rättsläget.

Beträffande domstolens utredning av vårdnadsfrågan är det, när föräldrarna är överens om hur vårdnadsfrågan skall lösas, i allmänhet tillräckligt att domstolen bereder socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar (se t.ex. prop.1990/91:8 s. 65). Ändringen påverkar därför inte domstolens utredningsskyldighet.

Den talerätsbestämmelse som i dag finns i 6 kap. 5 § tredje stycket första meningen har tagits bort. Det framgår av texten att det är föräldrarna som får föra talan och en särskild talerätsbestämmelse behövs därför inte (jfr 5 kap.19 §).

I tredje stycket har bedömningsgrunden avseende barnets bästa formulerats om, se avsnitt 5.2.3.

14 §

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen om barnet på det sätt som sägs i första stycket, skall rätten flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Står barnet under endast en förälders vårdnad, skall rätten i fall som avses i första stycket flytta över vårdnaden till den andra *föräldern*. *Vårdnaden skall dock anförtros en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare om det är bäst för barnet.*

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra mål enligt 13 §.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 7 §. I tredje stycket har den bedömningsgrund som anknyter till barnets bästa omformulerats, se avsnitt 5.2.3.

Paragrafhänvisningen i fjärde stycket har ändrats.

15 §

Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det *nödvändigt för barnets bästa* att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller *till någon av dem*, skall rätten *på talan av social-*

nämnden utse denne eller dessa att *som* särskilt förordnade vårdnadshavare *ha* vårdnaden om barnet.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 8 §. Vissa språkliga och redaktionella ändringar har gjorts. Formuleringen av den hänsyn som skall tas till barnets bästa har ändrats, se avsnitt 5.2.3.

16 §

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, skall den andra föräldern ensam *ha* vårdnaden. Om båda föräldrarna dör, skall rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, skall rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra *föräldern*. *Vårdnaden skall dock anförtros* åt en eller två särskilt förordnade *vårdnadshavare om det är bäst för barnet*.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 9 §. Andra stycket har fått en ny språklig utformning till följd av samordningen av de olika begreppen som anknyter till barnets bästa, se avsnitt 5.2.3.

17 §

Står barnet under vårdnad av en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare och vill någon av barnets föräldrar eller båda få vårdnaden överflyttad till sig, skall rätten besluta efter vad som är bäst för barnet. Rätten får inte flytta över vårdnaden till föräldrarna gemensamt, om båda föräldrarna motsätter sig det.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av båda föräldrarna eller en av dem eller på talan av socialnämnden.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 10 §.

18 §

Om *en* vårdnadshavare skall förordnas särskilt, utses någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran. Den som är underårig får inte förordnas till vårdnadshavare.

Två personer kan utses att *ha gemensam vårdnad*, om de är gifta med varandra eller bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden.

För syskon skall samma person utses till vårdnadshavare, om inte särskilda skäl talar mot det.

Om *en* vårdnadshavare skall förordnas efter föräldrarnas död och föräldrarna eller en av dem har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, skall denna person förordnas, om det inte *strider mot barnets bästa*.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 10 a §. Vissa språkliga ändringar har gjorts. I sista stycket har den bedömningsgrund som anknyter till barnets bästa omformulerats, se avsnitt 5.2.3.

19 §

En särskilt förordnad vårdnadshavare har rätt att på begäran bli entledigad från uppdraget.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och *de eller en* av dem vill att vårdnaden inte längre skall vara gemensam, skall rätten anförtro vårdnaden åt en av dem efter vad som är bäst för barnet. Rätten kan också i mål om äktenskapsskillnad mellan vårdnadshavarna utan yrkande *besluta* om vårdnaden enligt vad som nu har sagts, om *det är nödvändigt för* barnets bästa.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 10 b §. I andra stycket har talerättsbestämmelsen tagits bort. Det framgår ändå av texten att det är vårdnadshavarna som kan föra talan (jfr 5 kap. 13 §). Den språkliga utformningen av den hänsyn som skall tas till barnets bästa har ändrats, se avsnitt 5.2.3. I övrigt har en mindre språklig justering gjorts.

20 §

En särskilt förordnad vårdnadshavare skall entledigas, om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas eller dör, skall den andra ensam ha vårdnaden. Om båda vårdnadshavarna entledigas eller dör, skall rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas efter ansökan av socialnämnden.

Bestämmelsen finns i dag i 6 kap. 10 c §.

Boende

21 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna, får de avtala om barnets boende. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 14 a § andra stycket. Möjligheten för föräldrarna att träffa avtal om barnets boende har placerats före den

paragraf som behandlar möjligheten till domstolsprövning av frågan om boendet (5 kap. 22 §). Skälen för detta framgår av avsnitt 5.1.

22 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna, får rätten på talan av en av dem eller båda besluta vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med. Avgörande skall vara vad som är bäst för barnet.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 14 a § första stycket.

Umgänge

23 §

Barnet skall ha rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med.

Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses. Särskilt förordnade vårdnadshavare har ett motsvarande ansvar.

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses.

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och skall umgås med en förälder som det inte bor tillsammans med, skall den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det. Om barnet skall umgås med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära, skall upplysningar enligt första meningen lämnas av vårdnadshavaren.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap. 15 §.

24 §

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Avtalet skall gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Avtalet skall godkännas, om det som har överenskommits är till barnets bästa.

Bestämmelsen finns i nuvarande 6 kap. 15 a § andra stycket. Möjligheten för föräldrarna att träffa avtal om umgänget har placerats före bestämmelsen som behandlar möjligheten att få en domstolsprövning av umgängesfrågan (5 kap. 25 §). Skälen för detta finns i avsnitt 5.1.

25 §

Rätten skall besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet. Talan om umgänge får föras av en förälder som vill umgås med sitt barn. Om umgänge begärs av någon annan, får talan föras av socialnämnden.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap 15 a § första stycket.

26 §

Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, skall den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som föranleds av barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det skall ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan jämkas av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om ändring i förhållandena föranleder det.

Bestämmelsen finns nu i 6 kap 15 b §.

6 kap. Förfarandet i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge**1 §**

En anmälan enligt 5 kap. 10 § andra stycket av en förälder som motsätter sig gemensam vårdnad görs skriftligen hos den socialnämnd som enligt 2 kap. 1–3 §§ har att se till att faderskapet fastställs. Socialnämnden skall pröva om anmälan har kommit in i rätt tid.

Socialnämndens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Bestämmelsen är ny.

En förälder som vill anmäla att han eller hon motsätter sig att vårdnaden blir gemensam enligt bestämmelsen i 5 kap. 10 § andra stycket skall göra detta skriftligen hos den socialnämnd som är skyldig att utreda vem som är far till barnet. Om faderskapet till ett barn skall fastställas är socialnämnden enligt 2 kap. 1 § skyldig att försöka utreda vem som är far till barnet, och se till att faderskapet fastställs, om barnet har hemvist i Sverige. Dessa uppgifter åligger i regel socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört (se 2 kap. 2 och 3 §§).

En anmälan skall göras inom tre månader från det att faderskapsbekräftelsen har godkänts av socialnämnden. Anmälan kan emellertid göras redan i samband med att faderskapet utreds och bekräftas. Innan tremånadersfristen har löpt ut, har föräldrarna möjlighet att återta en gjord anmälan. När en anmälan kommer in kan det därför vara lämpligt att socialnämnden erinrar föräldrarna om att de har möjlighet att genom

samarbetssamtal enligt 12 a § socialtjänstlagen få hjälp att komma överens i fråga om vårdnaden, boendet och umgänget.

Socialnämnden skall pröva om en anmälan har kommit in i rätt tid, dvs. inom tre månader från det att faderskapsbekräftelsen godkändes. Om det inte har gjorts någon anmälan eller om en anmälan har kommit in för sent, blir vårdnaden gemensam. Om en anmälan har gjorts i rätt tid, fortsätter modern att vara ensam vårdnadshavare. Om socialnämndens beslut överklagas, fortsätter modern att vara ensam vårdnadshavare till dess frågan om anmälan har gjorts i rätt tid är slutligt avgjord.

2 §

En anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket om gemensam vårdnad för föräldrar som inte är gifta med varandra prövas av skattemyndigheten i den region där barnet är folkbokfört. Anmälan skall göras skriftligen.

En anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket 2 görs hos valfri skattemyndighet eller allmän försäkringskassa.

Skattemyndighetens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Riksskatteverket får från skattemyndigheten ta över uppgiften att föra det allmännas talan i länsrätt och kammarrätt. Riksskatteverket för det allmännas talan i Regeringsrätten.

Bestämmelsen finns nu i 16 §. I första stycket har uppgiften att anmälan skall göras av båda föräldrarna tagits bort. Det framgår redan av bestämmelsen i 5 kap. 12 § andra stycket (nuvarande 6 kap. 4 § andra stycket) att anmälan skall göras av dem båda.

Enligt första stycket prövas en anmälan om gemensam vårdnad av skattemyndigheten. I andra stycket anges att en anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket 2 görs hos valfri skattemyndighet eller allmän försäkringskassa. Någon motsvarande bestämmelse om var en anmälan enligt 5 kap. 12 § andra stycket 1 görs är inte nödvändig; det framgår av nu nämnda lagrum att ansökan görs hos socialnämnden i samband med att faderskapet bekräftas. Socialnämnden vidarebefordrar sedan anmälan till skattemyndigheten, som prövar den.

3 §

Föräldrar kan enligt 12 a § socialtjänstlagen (1980:620) få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och *umgänge samt genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i sådana frågor.*

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal mellan föräldrarna enligt 5 kap. 12 § första stycket, 21 eller 24 § skall godkännas.

Vid sin prövning av föräldrarnas avtal skall socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Utan hinder

av sekretess enligt 7 kap. 4 § första stycket sekretesslagen (1980:100) är en annan socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den socialnämnd som skall pröva avtalet.

Socialnämndens beslut enligt andra stycket får inte överklagas.

Bestämmelsen finns nu i 17 a §. Till första stycket har, från nuvarande 18 § första stycket, flyttats en erinran om att föräldrar har möjlighet att, enligt 12 a § socialtjänstlagen, få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Syftet med den bestämmelsen är att markera att föräldrarna bör försöka lösa sin konflikt i samförstånd innan de vänder sig till domstol med sin tvist (prop. 1997/98:7 s. 122). För att också redaktionellt göra denna markering bör erinran om möjligheten att få hjälp genom samarbetssamtal sammanföras med bestämmelserna om förfarandet när avtal träffas. Domstolens möjligheter att initiera samarbetssamtal regleras i 6 §.

Hänvisningarna i andra stycket har ändrats till följd av de redaktionella ändringarna av kapitlet.

4 §

Har en socialnämnd godkänt ett avtal om vårdnad, skall ett meddelande om avtalets innehåll sändas samma dag till

1. skattemyndigheten i den region där barnet är eller senast har varit folkbokfört,

2. *Centrala studiestödsnämnden*, om avtalet gäller ett barn som har fyllt 15 år,

3. den allmänna försäkringskassa där vårdnadshavaren är inskriven eller skulle ha varit inskriven om vårdnadshavaren hade uppfyllt åldersvillkoret i 1 kap. 4 § lagen (1962:381) om allmän försäkring. Innebär avtalet att föräldrarna skall ha gemensam vårdnad om barnet, skall meddelandet sändas till den försäkringskassa där modern är eller skulle ha varit inskriven.

Bestämmelsen finns nu i 17 b §. I punkt 2 har gjorts en språklig ändring.

5 §

Frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp av rätten i den ort där barnet har sitt hemvist. Sådana frågor kan tas upp även i samband med äktenskapsmål. Om det inte finns någon behörig domstol, tas frågorna upp av Stockholms tingsrätt.

Frågor om vårdnad som avses i 5 kap. 13, 14, 15 och 17 §§ samt 19 § *andra stycket* samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 5 kap. 26 § skall anses som en del av frågan om umgänge. Står barnet

under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och är föräldrarna överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan.

Övriga frågor om vårdnad handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden.

I mål om vårdnad och boende kan underhållsbidrag för barnet yrkas utan stämning.

Dom i mål om vårdnad, boende eller umgänge får meddelas utan huvudförhandling, om parterna är överens i saken.

Bestämmelsen finns nu i 17 §. Som en följd av de redaktionella ändringarna har paragrafhänvisningarna ändrats.

6 §

I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

Om rätten lämnar uppdrag enligt *första* stycket, kan den förklara att målet skall vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

Bestämmelsen finns nu i 18 § andra och tredje styckena.

7 §

Rätten skall se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda.

Innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna rätten sådana upplysningar.

Om det behövs utredning utöver vad som sägs i andra stycket, får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa den. Rätten får fastställa riktlinjer för utredningen och bestämma en viss tid inom vilken utredningen skall vara slutförd. Om det behövs, får rätten förlänga denna tid. Rätten skall se till att utredningen bedrivs skyndsamt.

Den som verkställer utredning skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten.

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

Bestämmelsen finns nu i 19 §.

8 §

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har vunnit laga kraft eller föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och avtalet har godkänts av socialnämnden. Rätten skall besluta efter vad som är bäst för barnet.

Ett beslut enligt första stycket får meddelas utan huvudförhandling. Innan beslutet meddelas skall motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan inhämta upplysningar från socialnämnden i frågan. Har rätten meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet skall avgöras, skall rätten ompröva beslutet.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har vunnit laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

Bestämmelsen finns nu i 20 §. Det har gjorts en mindre språklig justering.

9 §

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge kan rätten, i samband med att den meddelar dom eller beslut i saken och om det finns särskilda skäl, på yrkande av en part förelägga motparten vid vite att lämna ifrån sig barnet. Har vite förelagts i samband med *ett* beslut som avses i 8 § första stycket, kan rätten *besluta* att föreläggandet skall gälla omedelbart.

Ett beslut om föreläggande enligt första stycket får överklagas endast i samband med överklagande av domen eller beslutet om vårdnad, boende eller umgänge.

Frågor om utdömande av förelagt vite prövas av länsrätten på ansökan av den part som har begärt föreläggandet.

Bestämmelsen finns nu i 21 §. Paragrafhänvisningen i första stycket har ändrats till följd av de redaktionella ändringarna. I övrigt har vissa språkliga ändringar gjorts.

10 §

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge gäller i fråga om rättegångskostnader andra och tredje styckena i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Vardera parten skall bära sin rättegångskostnad. En part kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta motparten dennes rättegångskostnad, om *parten* har förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om det annars finns särskilda skäl.

Skall en part enligt andra stycket helt eller delvis ersätta motpartens rättegångskostnad och har partens ställföreträdare, ombud eller biträde förfarit på ett sådant sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken och därigenom vållat kostnaden helt eller delvis, kan han eller hon förpliktas att

tillsammans med parten ersätta kostnaden. Rätten kan besluta om detta även om *ingen av parterna* yrkar det.

Denna paragraf tillämpas också när målet eller ärendet handläggs i högre rätt.

Bestämmelsen finns nu i 22 §. Vissa språkliga ändringar har gjorts.

9 kap. Om underårigs omyndighet

2 §

Om rätt för underårig att själv taga tjänst eller annat arbete stadgas i 5 kap.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

10 kap. Om förmyndare

7 §

Skall efter föräldrarnas död förmyndare förordnas för en underårig och har föräldrarna eller en av dem gett till känna vem de önskar till förmyndare, skall denna person förordnas om det inte *strider mot barnets bästa*.

Bedömningsgrunden som anknyter till barnets bästa har omformulerats (jfr 5 kap. 18 §), se avsnitt 5.2.3. Vidare har en mindre språklig justering gjorts.

20 kap. Vissa gemensamma bestämmelser om rättegången

11 §

Beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången i frågor som avses i 6 kap. 8 §, 7 kap. 15 §, 10 kap. 16 eller 17 § eller 11 kap. 18 § eller 23 § tredje stycket skall överklagas särskilt.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

21 kap. Om verkställighet av domar, beslut eller avtal om vårdnad, boende eller umgänge m.m.

1 §

Vid verkställighet skall barnets bästa komma i främsta rummet.

Verkställighet av vad allmän domstol har bestämt i dom eller beslut om vårdnad, boende, umgänge eller överlämnande av barn söks hos länsrätten.

Har domen eller beslutet inte vunnit laga kraft och är det inte särskilt medgivet att verkställighet ändå får ske, får länsrätten inte vidta åtgärder enligt 2-4 §§.

Verkställighet av avtal enligt 5 kap. 12 § första stycket, 21 och 24 §§ söks hos länsrätten. Vad som i detta kapitel föreskrivs om verkställighet av dom eller beslut som vunnit laga kraft gäller även ett sådant avtal.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

Förslaget till lag om ändring i lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap

3 kap. Rättsverkningar av registrerat partnerskap

2 §

Registrerade partner får varken gemensamt eller var för sig anta adoptivbarn enligt 4 kap. föräldrabalken. Inte heller får registrerade partner enligt 5 kap. 18 § föräldrabalken utses att gemensamt utöva vårdnaden om en underårig.

Lagen (1984:1140) om insemination och lagen (1988:711) om befruktning utanför kroppen gäller inte för registrerade partner.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:620)

12 a §

Kommunen skall sörja för

1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad, boende och umgänge (samarbetssamtal) samt

2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt föräldrabalken. 5 kap. 12 § första stycket, 21 och 24 §§ föräldrabalken.

Kommunen skall sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som bedrivs av det allmänna eller yrkesmässigt av enskild och som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

48 §

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller föräldrabalken avse endast uppgifter som anges i följande lagrum

1 kap. 4 § föräldrabalken,

2 kap. 1, 4-6, 8 och 9 §§ föräldrabalken, dock inte befogenhet enligt 9 § att besluta att inte påbörja utredning eller att lägga ned en påbörjad utredning,

3 kap. 5, 6 och 8 §§ föräldrabalken,

5 kap 12 § första stycket, 21 och 24 §§ föräldrabalken,

6 kap. 7 § föräldrabalken beträffande beslut att utse utredare i mål och ärenden om vårdnad, boende eller umgänge,

7 kap. 7 § föräldrabalken beträffande godkännande av avtal om att underhållsbidrag skall betalas för längre perioder än tre månader,

11 kap. 16 § andra stycket föräldrabalken.

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får inte heller omfatta befogenhet att meddela beslut i frågor som avses i 27 § denna lag eller att fullgöra vad som ankommer på nämnden enligt 5 § lagen (1947:529) om allmänna barnbidrag eller 17 § lagen (1996:1030) om underhållsstöd.

Ändringen är föranledd av de redaktionella ändringarna i nuvarande 6 kap. föräldrabalken.

Bilaga 1

Barn- och ungdomspsykiatriska synpunkter på vårdnad, boende och umgänge

av *Torgny Gustavsson*, överläkare i barn- och
ungdomspsykiatri, Växjö

Ett barn blir till

För att skapa ett barn behövs en mamma och en pappa. Det är lika självklart, när det gäller den psykologiska tillblivelsen av ett barn som när det gäller den fysiska. Barnet är en produkt av sina föräldrar. Biologiskt lämnar de sina gener, sina ärftliga förutsättningar till barnet, och miljö, livslopp, omständigheter modifierar och utvecklar dessa genetiska förutsättningar till den enskilde individens unika biologiska varelse.

På samma sätt utgör föräldrarna psykologiskt barnets ursprung och ger det dess psykologiska grundförutsättningar. Den klassiska utvecklingspsykologin visar hur detta sker i ett samspel mellan barnet och i första hand modersgestalten, varefter så småningom fadersgestalten blir allt viktigare. Via modersgestaltens närande-värnande funktion får barnet grundtrygghet som är avgörande för de utmaningar, det sökande sig utåt, som fadersfunktionen stimulerar. I ett ständigt samspel mellan trygghet och utforskande, mellan närhet och separation och med sin unika genetiska uppsättning som förutsättning, utvecklar barnet sin grundläggande personlighet och sina grundläggande erfarenheter av och modeller för kvinnligt och manligt och av relationer mellan generationer och mellan könen.

Barnets upplevelse av sig själv, av självbild och identitet får sin ursprungliga form under de första levnadsåren upp till skolåldern och utvecklas vidare, nyanseras och fördjupas under pubertet och tonår. I mycket skapas identitet genom upplevelser och erfarenheter av likheter och skillnader. Den lilla flickan får veta och ser att hon liknar sin mamma och skiljer sig från sin pappa, men också att hon har sin pappas näsa, sin storebrors sinne för rytm, sin mammas temperament. På samma sätt ser pojken likheterna med pappa men också att han har sin

mammas hårfärg o s v. De första spåren av identitet och könstillhörighet skapas. När barnet härmar den vuxne, konkurrerar med den vuxne och söker den vuxnes bekräftelse och kärlek är detta också delar i identitetsutvecklingen. Barnet konstruerar på så sätt successivt bilden av sig själv, av likheter och skillnader, nyanser och kontraster så att ett *jag* framstår allt tydligare. Och i detta *jag* finns för alltid, fast integrerat, barnets upplevelse, erfarenheter och minnen av båda sina föräldrar. Detta gäller oberoende av om föräldrarna lever tillsammans eller inte, för även det barn som inte träffar en förälder har inom sig föreställningar och fantasier om både sin pappa och sin mamma, även om dessa bygger på mycket knappa erfarenheter.

Utan kärlek överlever inget barn. Det har äldre tiders grymma experiment visat och det framgår tydligt i många modernare vetenskapliga studier. Att vara älskad som den man är, utgör grunden i ett gott självförtroende – inte att få beröm för framgångar eller förmågor. När barnet upplever att det duger och att dess särart respekteras, att dess olika drag och fasetter ses som en helhet som inte i grunden ifrågasätts, då växer barnets självtillit och en positiv självbild skapas. Ett gott självförtroende är en av de viktigaste faktorerna för en god psykisk – och sannolikt också fysisk – hälsa.

Vad skapar då ett dåligt självförtroende, en negativ självbild, en negativ identitet? Om barnet upplever att föräldrar och viktiga andra vuxna mer eller mindre förkastar eller tar avstånd ifrån det eller från delar av barnets personlighet, så är det stor risk att barnet självt tar över dessa värderingar av sig själv. Det kan givetvis ta sig olika uttryck. Barnet kan nedvärdera sig, inte tilltro sig saker som det borde klara, inte våga satsa, men det kan också resultera i att barnet förnekar väsentliga delar av sig själv eller projicerar sådana delar på andra som sedan blir måltavla för barnets ovilja, kritik, aggressivitet.

Orsakerna till att sådant sker kan vara många och sammansatta, men i skilsmässosituationer och när föräldrar strider om ett barn är risken större. Då befinner sig föräldrarna i konflikt och är kritiska, arga och förkastande gentemot varandra. Barnet kan då lätt få känslan av att den kritik de hör en förälder rikta mot den andra, också gäller barnet i de avseenden som barnet upplever att det liknar den andre föräldern. Oftast varseblir föräldrarna barnets situation och förmår skydda barnet, förklara för det, prioritera dess intressen. De flesta barn går oskadade ur sina föräldrars skilsmässa, även om alla barn lider av den och önskar sina föräldrar sams igen. Men stundom dras barnet djupt in i föräldrakonflikten, används och spelas ut, offras i striden, och utsätts för ibland fleråriga dragkamper och lojalitetskonflikter, och de barnen riskerar, beroende på ålder och var i sin psykologiska utveckling de är, olika typer av skador och svårigheter. Förutom sorg och smärta är det självbild och

synen på och tilltron till relationer, som hotas. Om min mamma anser att min pappa är skurkaktig och ondsint, vad anser hon då om det hos mig som liknar honom – och *hur ser jag mig*, när den som betyder mest kanske ser mig sådan?

Barn behöver båda

Föräldrar har olika roller i förhållande till sina barn. Främst beror de olika rollerna på att föräldrarna är olika som människor. Deras olika personligheter, olika sätt och stil, intressen och värderingar ger barnet ett rikt spektrum att ta till sig och spegla sig mot, införliva, förkasta, modifiera. De olika rollerna är naturligtvis också förbundna med könsroller och andra specifika sociala roller. Den ene kan alltså inte ersätta den andre. Barnet utvecklas i ett kontinuerligt växelspel med både sin mamma och sin pappa och kan därigenom hitta sina egna förhållningssätt och roller. Givetvis sker detta också i förhållande till andra, alltifrån syskon, vuxna släktingar och bekanta, lärare till idoler och mytfigurer. Men föräldrarna är och förblir i centrum.

Inte minst behövs föräldrarna som relief och korrektiv i pubertetens och ungdomsårens intensiva psykologiska utveckling och identitetsbildning. Föräldrar behövs som bekräftelse och då behövs båda, eftersom jaget består av båda. De behövs inte nödvändigtvis sammanboende, inte kvantitativt lika mycket, inte i samma sorts relation, men jaget behöver spegla sig i dem bägge, känna igen sig och få veta att det duger, men behöver dem också för att kunna korrigera kursen i utvecklingen, för att kunna kontrastera och *inte* vara lik.

Om vårdnad

Det biologiska föräldraskapet är inte förändringsbart. I stor utsträckning gäller detsamma för det psykologiska föräldraskapet, och så även i de fall då de psykologiska och biologiska föräldrarna inte är identiska. Att skapa ett barn – biologiskt såväl som psykologiskt – medför således ett ansvar, som inte kan frånträdas men givetvis misskötas, negligeras eller förnekas. I den psykologiska meningen är vårdnad om ett barn alltså alltid gemensam och inte förhandlingsbar. Barnet har dessa sina föräldrar, och det gäller oberoende om de är gifta eller inte, om de sammanlever, är särbo eller inte har någon inbördes vuxenrelation. Ur ett barnperspektiv är det de, som har att ta hand om, ge kärlek, trygghet, stimulans, har att vårda oberoende av vilka juridiska förhållanden som råder. Men – återigen ur barnets synvinkel – detta gemensamma vårdnadsansvar är uppenbarare och lättare att uppfatta, mindre ifråga-

satt och mindre osäkert, när föräldrarna lever samman, kanske också när de är gifta. Ur detta barnperspektiv är det därför troligen mer angeläget att formellt reglera den gemensamma vårdnaden, när det uppenbara föräldraskapet är mindre tydligt, som t ex när föräldrar inte lever samman och inte är gifta.

Barn uppskattar gemensam vårdnad. De tycker om att bägge föräldrarna är aktivt involverade i deras liv, att bägge tar på sig ett ansvar och att ingen har "vunnit" dem utan att de tillhör båda. Tvärt emot vad som gäller i den hittillsvarande lagstiftningen, talar detta alltså starkt för att regeln skall vara, att också ogifta föräldrar generellt skall ha gemensam vårdnad. Det skulle på så sätt utgöra ett tydligt uttryck för lagstiftarens förväntan också på ogifta föräldrar att samverka och ta ett gemensamt ansvar för sina barns bästa.

Undantagen återkommer jag till.

Om konflikter

Föräldrarna behövs också för att ha konflikter med, båda två. Från födelsen strävar barnet mot ökad självständighet. Samtidigt är behovet av trygghet ständigt närvarande. Närhet och distans är avgörande dimensioner i utvecklingen. Närheten ger trygghet men minskar autonomin, distansen innebär det motsatta. Konflikten är medlet att skapa distans, att våga sig ut på öppet vatten och möta utmaningen i att segla själv. Det framstår tydligt alltifrån tvååringens "Kan själv!" till tonåringens testande av varje upptänklig gräns och konflikt om varje regel.

Det viktiga är att konflikten får betyda just detta. Men om föräldrarnas inbördes konflikter är inflammerade, om skilsmässa hotar eller är ett aktuellt faktum, så finns risken att också barnets konflikter bedöms och uppfattas i detta perspektiv. Antingen det sker i barnets fantasi, eller det är föräldrarna som tolkar barnets konflikter som ställningstagande i deras uppgörelse, kan det resultera i att barnet håller sig tillbaka och undviker de naturliga konflikter som hör till ålder och utveckling eller blir indraget i en konflikt, som inte är deras egen, och som de vare sig kan påverka eller dra sig ur. Det kan ge skuldkänslor, barnet kan beroende på ålder uppfatta sig som skyldig till föräldrakonflikten eller känna skuld för att de hamnar på den ena eller andra förälderns sida, ta på sig skuld för att den andre föräldern kommer i underläge, blir övergiven, kritiserad. Barnet kan också utnyttjas i konflikten, som vapen, slagfält och segertrofé – och barnet kan hamna i den destruktiva situationen att det självt kan utnyttja en sorts maktposition i föräldrarnas skilsmässostrid.

Resulterar skilsmässokonflikten i att barnet under en viss period kanske inte alls får träffa en förälder, drabbar det barnet på flera sätt. Långt upp i åldern, även i tonåren i vissa situationer, har barn delvis ett mytiskt tänkande och ser sig själv som världens centrum på både gott och ont. De kan då komma att uppfatta att deras egna kanske mycket åldersrimliga konflikter med föräldrarna både åstadkommer skilsmässa, resulterar i att umgänget uteblir och är tecknet på att barnet självt inte är älskat just på grund av sin konflikt med föräldern – när det i verkligheten är makarna, som använder umgänget med barnet i sin inbördes strid. Hos barnet skapar det sorg, skuld, osäkerhet och självanklagelser och kan sätta bestående spår.

Men även om barnet inte får träffa sin förälder finns bilden av denne inne i barnet och är en del av barnets självbild. Bilden av den andre är också bilden av mig. Och risken, när umgänget uteblir, är att bilden av den andre förvandlas från bilden av en verklig människa till en fantombild via omgivningens attityder och reaktioner. Den frånvarande kan bli ett helgon, eller en djävul beroende på omständigheter i skilsmässan och annat. Det påverkar hur jag ser mig själv. Om den frånvarande pappan blir beskriven som en skurk, så kan barnet komma att tro att det också har en skurk inom sig. Detta måste barnet hantera och det kan ske genom att nedvärdera sig själv eller rikta försvaret utåt, mot andra i t ex aggressivitet eller förakt.

Vad behöver barn?

Mitt i den hetsiga skilsmässokonflikten är det svårt för föräldrarna att hålla barnens situation i fokus. Och även om en skilsmässa alltid innebär en smärta och ett lidande för barnen, så tål barn i vanliga fall den stress och det trauma som en skilsmässa innebär. Människan utvecklas genom kriser, ålders- och utvecklingsrelaterade kriser men också via traumatiska kriser och en genomlevd kris medför ofta nya perspektiv, viktiga lärdomar och ny orientering. Men om krisen låses fast, inte kommer till lösning och kan utvecklas, så drabbas barnet och kan få psykiatriska symptom både på kort och lång sikt.

Att barn behöver båda sina föräldrar har den djupare innebörden att de behöver tillgång till, uppskattning av och möjlighet att utveckla alla sina inre delar, de delar som har sitt ursprung i pappan såväl som mamman, och de behöver detta utan att det blir skuldbelagt, nedvärderat eller förnekad.

Barn behöver således att föräldrar – och om det blir aktuellt: myndigheter – löser skilsmässokonflikten relativt snabbt och utan att dra in, utnyttja eller skuldbelägga barnen. Barnen behöver *förstå skeendena*,

behöver få *uttrycka sin uppfattning* och sina känslor och behöver *kunna påverka* sin egen situation utifrån den åldersnivå de befinner sig på. De behöver att deras föräldrar kan prioritera deras intressen mitt i konflikten sins emellan, och till detta hör att kunna ge barnen besked om praktiska ting som om var de skall bo, hur de skall träffa sina föräldrar, vad som skall ske med saker, som möbler, leksaker och annat som är viktigt för barnet. De behöver också få veta och ge sin syn på hur kontakter med mor- och farföräldrar och andra släktingar skall se ut liksom hur de skall kunna ha kontakt med kamrater de flyttar ifrån.

Var skall barnet bo?

Hur skall då barnet få tillgång till bägge sina föräldrar så att dess utveckling gynnas på bästa sätt, när föräldrarna inte bor tillsammans? Forskning, som finns på området utifrån svenska förhållanden, är inte omfattande, men vissa fakta finns att tillgå.

Barn tycker om växelvis boende. De data som finns, talar för att barn som bor ömsevis hos bägge föräldrarna, delar föräldrarnas vardag och som i vardagen blir föremål för bägges omsorger, uppfostran, intresse, gränssättning o s v mår något bättre än barn med det klassiska helgumgänget.

Men när detta är sagt, måste man konstatera att denna kunskap grundar sig på förhållanden som ligger en bit tillbaka i tiden, då lagstiftning och praxis var annorlunda. Gemensam vårdnad var inte förstahandsalternativet och var för inte så länge sedan undantag snarare än regel. Växelvis boende var ovanligt – och är det fortfarande – och praktiserades i första hand av föräldrar, som genomtänkt och systematiskt satte barnets bästa i centrum oavsett skilsmässa och konflikt sins emellan. När lagstiftaren nu säger att gemensam vårdnad skall vara regeln och domstolen t o m skall kunna döma till sådan vårdnad mot den ene förälderns önskemål, innebär detta att förhållandena ändras, så att man inte självklart kan utgå från att tidigare forsknings- och erfarenhetskunskap gäller fullt ut.

Lagen är normativ och lagändringen som trädde i kraft den 1 oktober 1998 avser att påverka separerande föräldrar på ett liknande sätt som t ex lagen mot aga. Det innebär att även föräldrar som finner det svårt att samverka med sin f d make/maka nu skall motiveras att göra just det. På sikt kommer det antagligen att innebära, att ett sådant förhållningssätt blir självklarare än nu för föräldrar som skiljs, men i ett första skede kan det också föra med sig att samverkan blir svårare och att en del barn kommer att komma i kläm p g a denna lagändring. Ett påtvingat samarbete har betydligt sämre förutsättningar än ett frivilligt valt. De

svårigheter som kan förutses är att den gemensamma vårdsnaden används i skilsmässokonflikten, om striden inte är förbi – vilket ju domstolen tyvärr inte har makt att få till stånd. Då kan den gemensamma vårdsnaden utnyttjas för att bråka med den andre, obstruera, trassla, rättshaveristiskt söka sak för verkliga eller förmenta oegentligheter, allt för att komma åt den andre, vilket ju i verkligheten framför allt drabbar barnet. Den gemensamma vårdsnaden blir då ytterligare ett vapen att användas i skilsmässokampen. Å andra sidan kanske skillnaden inte blir så stor: vill man bråka, hittar man alltid ett ämne och ett slagfält.

Lagens normativa och påverkande karaktär är ju speciellt riktad mot pappornas deltagande i och ansvarstagande för barnets uppväxt, fostran och utveckling. Vi vet ju att pappornas abdikation från föräldraskapet är en viktig och bekymmersam faktor inte minst för pojkar. Mer eller mindre välunderbyggt har det bl a hävdats, att s k värstingar många gånger inte har positiva manliga förebilder och saknar pappor, som engagerar sig. Om lagändringen har möjlighet att påverka dessa förhållanden kommer kanske att visa sig, men det finns nog anledning att känna en viss tvekan. Att män har så pass lätt att strunta i sitt föräldraansvar har djupa och komplicerade orsaker, som möjligen delvis är biologiskt bestämda, men framför allt grundade i ett flertusenårigt patriarkaliskt system och djupt nedlagt i den manliga psykologin. Dessutom finns givetvis, och som den individuellt viktigaste förklaringen, den enskilda pappans situation. Vissa pappor tror inte de är viktiga, andra menar att mamman är omöjlig att komma överens med och det blir bara bråk, så därför är det bäst för barnet att inte ta kontakt. För åter andra är kontakten med barnet den smärtsamma påminnelsen om det äktenskapliga misslyckandet – eller den smärtsamma upplevelsen av förlusten av den täta kontakten med barnet, som man inte klarar av att hantera.

Den omvända situationen finns också. Hustrun-modern kan vara fylld av agg och hindra kontakt, prata i barnet att det inte behöver, inte *ens vill* ha kontakt med sin pappa. Mamman kan också vilja klara allt själv – för att bevisa sin duglighet, att hon klarar sig lika eller väl så bra själv. Eller mamman kan vara rädd för varje kontakt med fadern, en situation som ju tyvärr inte är ovanlig och många gånger inte heller orealistisk, men som komplicerar situationen för barnet, och som jag skall återkomma till.

Det finns således ett flertal – givetvis fler än som nämnts – faktorer, som gör att påverkanskraften i en förändrad lagstiftning beträffande hur pappor har kontakt med sina barn, när de inte lever med dem, antagligen är ganska svag. Risken är väl att det för barnen till dessa försumliga eller förskjutna fäder inte blir någon särskild skillnad annat än på pappret.

En rimlig följd av ökad frekvens av gemensam vårdnad är antagligen att fler föräldrar kommer att överväga växelvis boende och delad vård. De föräldrar, som under en större eller mindre del av sitt barns uppväxt förmått att upprätthålla ett ömsevis boende och ett i vardaglig praxis delat ansvar, har nästan alltid därmed visat prov på en samarbetsförmåga och en insikt i barnets behov utöver det vanliga. Sannolikt är det dessa faktorer mer än den praktiska boendeformen, som givit utslag i att dessa barn både uppskattat och farit psykiskt väl av arrangementet. Utifrån sett kan det ju verka både krångligt och uppslitande ur en mängd olika aspekter, att flytta fram och tillbaka, att inte ha *ett* hem, att glömma ta med sig, byta kamrater och rutiner e t c. Sådana saker klagar också de barn som har ömsevis boende på ibland. Om fler föräldrar börjar praktisera delat boende som en konsekvens av lagförändringar, så kommer antagligen också fler föräldrar med sämre samarbetsförmåga, eller med andra motiv än barnets bästa för sitt val, att välja denna boende- och vårdform. Krav på millimeterrättvisa, prestige-skäl, oginhet, revanschbehov ligger då kanske nära till hands – känslor och reaktioner i samband med skilsmässor är ofta hetsiga, primitiva och djupt egoistiska. I sådana situationerna kommer knappast själva boende- eller vårdformens goda, att uppväga dess nackdelar, och det goda samarbetet, som antagligen är förutsättningen för att boendeformen skall lyckas, kommer inte att kunna etableras.

Ändå är det givetvis en stor fördel om fler barn kommer att ha två föräldrar, som tar ett gemensamt ansvar, om fler barn kommer att ha pappor som finns kvar som aktiva föräldrar och om fler barn får träffa bägge sina föräldrar frekvent och i vardagen. Och även om man kan känna sig tveksam till kraften i lagens normpåverkan, så skall inte den faktorn negligeras – inte minst lagen mot aga visar det tydligt. Idag är det ganska få föräldrar som hävdar att aga behövs, och de flesta ser det som ett misslyckande om de använt sig av fysisk bestraffning, nästan alla vet att det går bättre på andra sätt.

Behoven ändras

Att prioritera barnets behov före sina egna är en av de grundläggande ting vi begär av goda föräldrar. Det innebär naturligtvis inte att ständigt göra barnet till viljes eller att ständigt ställa sig själv eller de vuxnas behov åt sidan. Barn behöver trygga, nöjda, tillfredsställda vuxna, barn behöver vuxna som gör mogna, ömsinta, framsynta och kloka bedömningar. Barn behöver inte bara fest och godis utan både spenat och god nattsömn. Att prioritera barns behov betyder framför allt att se barn-

perspektivet, se situationen med barnets behov och barnets upplevelse för ögonen.

Barns behov skiftar genom åren. Det lilla barnets behov av trygghet, närhet, omhändertagande och skydd förvandlas successivt till tonåringens behov av förtroende, gränssättning, utmaningar, krav och ansvar, stöd och råd. Enkelt kan det uttryckas så att det lilla barnet behöver moderlighet och det större barnet behöver mer och mer av faderlighet utan att behovet av moderlighet någonsin helt försvinner.

På samma sätt förändras barnets behov i skilsmässosituationen. Det barn vars föräldrar skiljer sig då barnet är i späda ålder, behöver framför allt kontinuitet, närhet, förutsägbarhet. Det behöver att rutiner och bemötande inte alltför drastiskt förändras, att såväl den psykologiska situationen som den fysiska är sig lik från dag till dag och över tid. Det lilla barnets upplevelse av tid och av tillvarons brist på konstans, gör att vanliga umgängessituationer kan tyckas vara mindre gynnsamma. Två veckor är i späda ålder en oändlighet och den som man inte ser på så lång tid kan för barnet nästan ha försvunnit ur medvetandet. Två dagar är å andra sidan en kanske alltför kort tid för att återuppväcka den trygga relationen. Ett kontinuerligt boende hos en omhändertagande, värnande och närande förälder är viktigt. Täta byten, skiften i vanor och rutiner kan vara förvirrande, svårförståeligt och otryggt.

Utifrån sådana teoretiska överväganden grundade på kunskap om barnpsykologi, har man sagt sig att det rutinmässiga varannanhelgs-umgänget kanske inte är det ur barnets synvinkel bästa. Det har t ex hävdats att det för små barn, bl a med tanke på objektkonstans, skulle vara att föredra att ha längre intervall mellan umgängestillfällena, men låta varje umgänge vara över längre tid. Barnet skulle då t ex vistas stadigvarande hos modern men kanske en gång per kvartal vistas under två till tre veckor hos fadern. Detta grundar sig i teoretisk barnpsykologisk kunskap, och har på så sätt fog för sig. Samtidigt kan sådana umgängesformer ställa höga krav på social anpassning för föräldrarna avseende arbetsliv, barntillsyn m m, och därmed utgöra en belastning, som försämrar föräldraförmågan och uppväcker irritation mellan föräldrar. Man måste dock vara medveten om att det inte finns några forskningsmässiga belägg från praktisk verklighet, för att den modell, som här skissats utifrån teoretiska ståndpunkter, skulle innebära de fördelar, som man tänkt sig. De långa separationer som en sådan umgängesmodell skulle innebära är såväl ur teoretisk synpunkt som från empirisk kunskap mycket tveksamma. Att ta med dessa olika perspektiv, när man funderar över de för barnet bästa lösningarna, gör ändå att förståelsen för barnets behov ökar och kanske bättre tillgodoses.

Det äldre barnet, t ex femåringen, börjar få ett uttalat behov av en nära relation med den likkönade föräldern. Detta gäller inte minst pojkar.

Små barn vistas i kvinnodominerade miljöer alltifrån hemma hos den ensamstående mamman, till barnomsorgen och sedermera i lågstadieskolan. Manliga förebilder är det ont om och pojkar behöver sina fäder. Då borde vård, boende och umgänge kunna vara flexibelt på ett odramatiskt sätt, så att den moderliga kontinuiteten och närheten kunde växla över till mer av faderlighet. Flickor behöver naturligtvis, och sannolikt i precis lika hög grad kontakt med sina fäder, behöver hjälp till profilering, nyansering och komplettering av sin utveckling genom ett ökat inslag av manlig princip. Framför allt behöver alla barn kontakt med sitt ursprung. För att det skall kunna bli fallet för barn till skilda föräldrar eller föräldrar, som aldrig sammanlevt, krävs att barnets behov av hur umgänge och vård utövas kan tillåtas förändras med åldern, och att under mellantiden ingen förälder stiger av ansvar och engagemang. Det behövs alltså dels en flexibilitet i det formella systemet som beslutar om de legala ramarna och en motsvarande flexibilitet på det personliga föräldraplanet. Föräldrar med god samarbetsförmåga klarar ju detta på egen hand utan att anlita socialförvaltning och domstol. För de andra borde samhällsinstanserna tydligt stödja en sådan flexibilitet. Också här kan lagarna vara normpåverkande. En möjlig väg skulle kunna vara att beslut eller kontrakt om vårdnad, boende och umgänge i domstol respektive socialförvaltning gällde för viss tid och omprövades i takt med att barnets behov förändrades.

Att samarbeta

Föräldrars samverkan är således en viktig hälsofaktor för barnet. Det inte bara visar barnet att föräldrarna värnar och intresserar sig för barnet, att de bägge fortsätter att ta ansvar och visa omsorg. Minst lika viktigt är att barnet blir varse att föräldrarna respekterar varandra och kan se varandra som resurser och värdefulla tillgångar för barnet. Därigenom får barnet signaler om att både det manliga och det kvinnliga är värdefullt, att de olika delar och aspekter, som finns inom barnet är bra och behövs. Det bidrar till att barnets personlighet, identitet och självförtroende utvecklas gynnsamt.

Förutsättningarna för ett gott samarbete är självfallet en ömsesidig respekt och tilltro mellan föräldrarna. Bägge måste se och erkänna den andres värde, vad den andre kan bidra med och att barnet behöver den andre. Att respektera varandras gränser, kompetens och integritet är i föräldrasamverkan lika viktigt som i varje annat samarbete, men givetvis många gånger extra svårt, när konflikter, slitningar, besvikelser och förödd kärlek färgar så många aspekter av relationen. Att så många

föräldrar klarar det är ett gott tecken på hur svenska föräldrar i gemen oftast förmår prioritera sina barn.

De svåraste situationerna uppstår när det funnits – och kanske fortfarande finns – våld och hot om våld inblandat i relationen. I debatten omkring den nya lagstiftningen som trädde i kraft den 1 oktober 1998 har från kvinnojourers och feministiskt håll påpekats de risker, som kan finnas förbundna med att gemensam vårdnad skall vara förstahandsalternativet, och att enskild vårdnad skall kräva särskilda motiv. Det har understrukits att slagna, hotade kvinnor här riskerar att hamna i ytterligare ett underläge, eftersom hoten kan vara mycket svåra för en utomstående att upptäcka. En kvinna kan därför känna sig tvingad att acceptera gemensam vårdnad med en man, som slagit henne, och alltså vara tvingad till att samarbeta med någon hon på goda grunder är rädd för, och som på intet sätt visat henne respekt, aktat på hennes integritet eller hennes gränser. Dessa synpunkter och farhågor är värda att ta på stort allvar, och socialförvaltningar och domstolar måste lägga ner stor nit i att söka motverka att sådana situationer uppstår. Ett gott samarbete kan givetvis aldrig ske under tvång eller hot. Dessutom innebär misshandel av en förälder, en mamma, automatiskt att barnet är misshandlat, och är föräldern rädd för misshandel, så finns den rädslan också hos barnet oavsett om barnet blivit slaget eller inte.

Om samarbetet gnisslar, kan barn komma i kläm på många sätt. Det ligger nära till hands att föräldrarna använder barnet i en kamp mot den andre. Då kan barnet hamna i en koalition med en förälder, dvs gå en förälders ärende genom att ständigt sätta sig i konflikt med den andre, eller det kan trianguleras till en situation där alla barnets handlingar tolkas som uttryck för ställningstagande i konflikten mellan föräldrarna. Föräldrar kan använda barnet och umgänget med det som straff- och belöningsverktyg mot varandra eller barnet kan bli syndabocken som får klä skott för att makarna inte kan samverka. Det kan bli den enes eller bägges tröstare och beskyddare. Allt detta är roller, som barnet hamnar i och ikläder sig mot sin egen vilja och med små möjligheter att välja bort, men som skadar barnet, om situationen blir bestående. Risken för att barn hamnar i sådana roller är säkerligen påtagligt mycket större om gemensam vårdnad har fastslagits mot den ene förälderns önskan.

Mot dessa risker måste ställas, att barn givetvis lider och förlorar mycket på att föräldrarna inte samarbetar. Gemensam vårdnad är implicit en uppmaning till samarbete. Lagens och det offentligas normgivande kraft innebär troligen att en del föräldrar, som inte självmant skulle gjort det, tänker efter och då finner det möjligt att samarbeta om barnen trots skilsmässan. På sikt kommer antagligen denna goda effekt av lagen att överväga. Det viktiga är att se till att skyddsfunktionerna

mot negativa effekter av lagstiftningen är tillräckligt välutvecklade och alerta.

Riskfyllt umgänge

I FN's konvention om barnets rättigheter stadgas i artikel 9 barnets rätt till regelbundet umgänge med bägge sina föräldrar och i artikel 18 båda föräldrarnas gemensamma ansvar. I artikel 19 tillförsäkras barnet skydd mot fysiskt och psykiskt våld, vanvård eller utnyttjande av föräldrar eller annan vårdnadshavare.

När den ene föräldern allvarligt åsidosätter barnets bästa kommer dessa artiklar – och vad viktigare är – dessa behov hos barnet i konflikt med varandra. Det sker t ex när den ene föräldern har misshandlat eller sexuellt utnyttjat barnet eller slagit den andre föräldern, men det kan också vara aktuellt, när en förälder lider av svårare psykiatriska störningar eller missbrukar alkohol och/eller narkotika. Om föräldrarna då är skilda, kommer vårdnads-, boende- och umgängesfrågor att bli komplicerade och många olika sorters hänsyn och övervägande aktualiseras.

Det förefaller ganska självklart, att barnets behov av skydd och trygghet måste komma i första hand. Det behovet ser olika ut och kan tillförsäkras på olika sätt beroende på vilken ålder barnet befinner sig i. För tonåringen är det naturligt att ett större mått av eget bestämmande blir aktuellt, och skyddet kan bestå i möjligheten att välja och vetskapen om var skydd och hjälp finns och hur det kan nås. För det lilla barnet måste den vuxna – föräldern eller sociala myndigheter – gå in och arrangera, begränsa och kanske finnas med som fysisk person.

Skall då en misshandlare ha umgänge med sitt barn? Skall den som kanske är en farlig våldsverkare och har slagit både mamman och barnet vid många tillfällen, eller den som sexuellt förgripit sig på sitt barn, verkligen tillåtas träffa sitt barn? Har han inte förverkat sin föräldrarätt?

I artikel 3 i Barnkonventionen står att barnets bästa skall komma i första hand. Det innebär bl a att barnet inte skall användas för aldrig så lättförståeliga behov av att bestraffa och hämnas på en förälder som förbrutit sig. Även när det gäller våldsamma, farliga föräldrar måste vi se till vilket behov av kontakt *barnet* har. Och oftast har barnet det behovet. Barnet behöver ha en relation till sitt ursprung, det behöver en verklig pappa att relatera till, inte en monsterbild – eller en i hemlighet uppbyggd hjältefigur. Barnet behöver jämföra sig, finna likheter såväl som skillnader. Det behöver kanske möjligheten till konfrontation, till att anklaga, skälla ut. Ur ett barnperspektiv är det alltså inte den vuxne som skall ha rättigheten att träffa sitt barn, utan barnet som, under trygga skyddade former skall ha rätten att träffa och ha en relation till sin

förälder. Och inte ens en mördare eller den som förgripit sig är *bara* detta – 24 timmar om dygnet, 365 dagar om året. Barnet har rätt att se att det finns en annan förälder *också*.

Umgänge i sådana situationer kan se ut på olika sätt p g a omständigheter, riskbedömning, tidigare traumatiska upplevelser e t c, och kanske skall vara så glest som några gånger om året och under bara några timmar. Även ett så glest umgänge är dock bättre än inget alls, för det tomrum som annars uppstår, fylls kanske ut av det som är sämre eller blir just ett tomrum också i barnets själ.

Umgänget med en farlig förälder, eller med en psykiskt sjuk förälder, en missbrukare är inte lätt för barnet. Förutom skydd, behöver barnet också möjlighet att med en trygg vuxen förbereda sig och i efterhand bearbeta umgänget, och de vuxna runt barnet måste klara av att barnet kan reagera med oro, ilska, sorg eller smärta. Känslor är inte farliga och inte ett tecken på att umgänget är skadligt, men barnet kan behöva hjälp att hårbärgera sina känslor, inte att stoppa undan och förneka dem. Om den vårdnadshavande föräldern p g a egna erfarenheter av hot, våld, rädsla har svårt att hjälpa barnet med detta, eller med att vara den trygghet, som behövs i samband med umgängestillfällena, så måste andra, privatpersoner eller professionella, finnas tillgängliga.

Ståndpunkter

Barn behöver bägge sina föräldrar och behöver att de har en vettig inbördes föräldrarelation och kan se och prioritera sitt barns behov. Detta ger barnet förutsättningar att utveckla en stabil grundtrygghet och det är viktigt för dess personlighetsutveckling, identitetsutveckling mognad och självförtroende. Barn som inte har två samverkande föräldrar kan naturligtvis också utvecklas positivt och gör ofta så, men deras förutsättningar är osäkrare och deras väg knöligare.

Bäst tillgodoses givetvis barnets behov om föräldrarna sammanlever i en harmonisk relation, men även skilda föräldrar skapar oftast sådana trygga och utvecklande uppväxtförhållande för sina barn. Det centrala för barnet är inte formerna för föräldrarnas samliv eller samarbete, formerna för vårdnad, omsorg, boende eller umgänge. Det centrala är föräldrarnas ömsesidiga relation och deras relation till barnet. Goda respektfulla och stödjande relationer, samarbete präglad av omsorg om barnet och medvetandet av att bägge behövs och tillför barnet viktig psykologisk näring, är vad som utvecklar barnet och förebygger psykisk ohälsa.

Finns dessa förutsättningar i stabila och tillräckligt goda och ansvarstagande relationer, kan sannolikt de praktiska arrangemangen runt barnet

ordnas på en mängd olika och för det enskilda barnet och dess föräldrar unika och tillfredsställande sätt. Det finns inga bestämda former för vård, boende och umgänge, som generellt kan sägas vara helt överlägsna eller helt förkastliga. Ingen forskning kan bestämma den bästa vårdnadsformen. För de flesta föräldrar faller det sig säkert naturligast med gemensam vårdnad och att eftersträva att barnet har god kontinuerlig tillgång till bägge föräldrarna i vardagen, utan att barnets liv blir sönderstyckat, kamratrelationer uppbrutna och rättvisefrågor ställs i centrum. Föräldrarna bosätter sig nära varandra, de deltar i alla praktiska göromål, går på föräldramöten tillsammans, är barnvakt hemma hos varandra, när det är bäst för barnet e t c. Men en rad andra arrangemang kan bli lika bra, när föräldrarna är överens och har barnets bästa för ögonen.

Men samverkan är svårt efter en skilsmässa, när en make/förälder burit sig illa åt eller när man kanske aldrig haft en djupare relation. Det ligger ofta nära till hands att vuxna använder barn. Krav på t ex umgängesformer, -täthet och -längd utgår då ofta mer från föräldrarnas behov av rättvisa, av att den andre inte skall få vinna, av att ge igen eller straffa. Känslorna som ligger bakom sådana reaktioner och styr föräldrarna är ofta lätta att förstå. Det är inte desto mindre till skada för barnet att bli utnyttjat på sådant sätt.

Också hos de professionella i det omgivande offentliga samhället, som skall råda och besluta om barnens villkor, när barnets välfärd är i fara eller föräldrar inte förmår komma överens, kan liknande reaktioner och känslor uppstå. Barn kan användas för att skipa rättvisa åt en förfördelad förälder, för att straffa en som förbrutit sig, för att belöna en som lidit eller upppoffrat sig. Medvetandet om riskerna för sådana reaktioner och självreflektionen över egna känslor och ställningstaganden måste vara hög och levande bland dessa myndigheter.

Utifrån ovanstående resonemang kan sammanfattas och konkluderas:

1. Gemensam vårdnad är generellt att föredra ur barnets synpunkt. Visserligen är sannolikt de positiva effekter man kan förvänta sig vid generell gemensam vårdnad även för ogifta föräldrar eller föräldrar som ej sammanlevt, mindre än de man sett i materiel där föräldrarna aktivt valt gemensam vårdnad, men allt talar ändå för att generella regler är bra för barnet. Barnet får genom generell gemensam vårdnad många viktiga signaler som att samhället förväntar sig gemensamt föräldrautövande, att bägge föräldrarna är likställda, delaktiga och lika viktiga och att barnet kan vända sig till och använda sig av bägge sina föräldrar. Generella regler utgör också ett besked till föräldrarna att de ej kan/bör stiga av sitt föräldraansvar

för att de separerar som makar eller har valt att aldrig sammanleva. Den viktigaste effekten av, men samtidigt den viktigaste förutsättningen för ett gott utfall av gemensam vårdnad, är givetvis föräldrarnas samarbetsförmåga och förmåga att prioritera barnet, och inte det formella vårdnadsbeslutet.

2. De situationer då gemensam vårdnad inte automatiskt bör bli aktuell är då en förälder utsatt barn för fara eller skadat barnet som vid sexuella övergrepp eller misshandel, eller då skadan varit indirekt, som när den andra föräldern blivit misshandlad eller allvarligt hotad. Dels är de nödvändiga förutsättningarna för samarbete då knappast för handen, dels är risken stor, att barnet uppfattar den misshandlande föräldern som ett hot och en fara, och att den gemensamma vårdnaden därmed utgör en stark otrygghetsfaktor för barnet. Gemensam vårdnad bör heller inte förekomma i de fall, då motsättningarna mellan föräldrarna är så stora att de inte förmår samverka om barnet utan använder diskussionerna om barnets vårdnad och om dess väl och ve för att bekämpa, kränka och såra varandra. Gemensam vårdnad skulle i dessa fall innebära att man gjorde barnet till föräldrarnas slagfält och vapen. Visserligen kan man argumentera att den gemensamma vårdnaden kan tjäna som påtryckning och uppmaning till föräldrarna att utveckla sin samarbetsförmåga, men i de fall då förutsättningarna är mycket dåliga, tar en sådan utveckling – om den alls sker – så lång tid och är så plågsam, att barnets psykiska hälsa och utveckling riskeras under förloppet.
3. Det är således inte de civilrättsliga förhållandena mellan föräldrarna utan deras inbördes relation och relationen till barnet, som skall avgöra när avsteg skall göras från den generella regeln om gemensam vårdnad. Därför förefaller det minst sagt osannolikt att gemensam vårdnad – eller växelvis boende – utdömt mot en förälders bestämda vilja, kan lända till barnets bästa. Tvärt om kan det bidra till ytterligare strid mellan föräldrar, vilket drabbar barnet negativt.
4. Det finns idag knappast någon forskning, som utvisar effekter av s k växelvis boende. De uppgifter som finns tyder på att sådant boende snarast har gynnsamma effekter och upplevs positivt av barnet. Det är dock rimligt att tro att detta, åtminstone till en del är effekter av att när det prövats, så har det skett med föräldrar som varit överhövan duktiga på att samarbeta om och prioritera sina barns behov. Å andra sidan finns inga uppgifter eller data som talar för att växelvis boende skulle vara negativt ur barnets synpunkt. Från

barnpsykologisk-utvecklingspsykologisk och teoretisk utgångspunkt kan man dock föra vissa resonemang:

- Det mycket lilla barnet, d v s barn under tre års ålder, har ännu ej uppnått s k objektkonstans och är osäkra beträffande kontinuitet, konstans och varaktighet. I denna ålder är barn därför för sin utveckling beroende av att ha en stabil situation, återkommande och igenkännbara rutiner och trygga, stabila primära (föräldra)relationer. Detta talar för att växelvis boende ej är att rekommendera för de allra yngsta.
 - Barn är under hela sin uppväxt beroende av sin omgivning, av sina kamrater, sin igenkända miljö, sina invanda möjligheter. Växelvis boende bör förutsätta att föräldrarna anpassar sitt boende så att de bor nära varandrar och så att barnet kan behålla sin miljö, sina kamrater, sina vanor på ett för åldern naturligt sätt, när det byter bostad. Om olika arrangemang med skjutsningar e t c måste till för att det enkla vardagslivet skall fungera, så kommer detta att hämma barnets möjligheter och utveckling. För skolbarn är det givetvis en förutsättning att barnet går i samma skola oberoende av om det bor hos mamma eller pappa.
 - För barn i förskole- och lågstadieåldern är hemmiljön och föräldrakontakten mycket viktiga, under det att kamratrelationer och möjligheter att ta del av fritidsaktiviteter, föreningsliv och liknande, är av stor vikt för tonåringen. Ett växelvis boende som innebär byte av miljö är därför mer påfrestande för tonåringen.
 - Växelvis boende skall vara till för barnets behov och inte för att skapa rättvisa mellan föräldrar. Om det senare skulle vara fallet, så drabbas barnet genom att det blir en bricka i ett spel, och barnets önsknings om flexibilitet i det växelvisa boendet blir lätt ammunition i detta spel.
 - Ur ett barnperspektiv är det självklart att barnets boende och inte minst växelvis boende inte borde vara något som bestämdes en gång för alla, utan att det fanns möjlighet att förändra boendet i enlighet med de behov, som barnet har i olika skeden av sin uppväxt och utveckling.
5. Bra umgänge för barn är nästan alltid det umgänge som föräldrar kan enas om, eftersom barnet då upplever samverkande och nöjda föräldrar. I empirisk forskning finns inga hållpunkter för att en sorts umgänge skulle vara bättre än en annan, men givetvis kan man också här anlägga teoretiska aspekter. De synpunkter, som angivits ovan angående växelvis boende, är i de flesta avseenden giltiga också rörande umgänge. Det konventionella varannanhelgsumgänget är inte

lämpat för små barn utan objektkonstans. Umgänge för de allra minsta barnen, de under två till tre år, utformas därför bäst om de har ett stadigt boende hos och daglig kontakt med en vårdare samt träffar den andre föräldern tätt, d v s flera gånger i veckan. Från teoretisk utgångspunkt har hävdats att umgängesschemata, som innebar längre tider hos modern, med ett glesare umgänge men över längre tid, hos fadern jämförelsevis skulle vara bättre. Det är viktigt att komma ihåg att dessa teoretiska aspekter långt ifrån är oemotsagda och dessutom inte utvärderats empiriskt. Sådant umgänge ställer ju dessutom stora krav på umgängesföräldern, och kan därför i sig bli en hindrande faktor för samverkan. Det är givetvis också så att barn tjänar på att träffa umgängesföräldern frekvent och i vardagen, så att relationen växer ur alla de naturliga situationer runt omhändertagande, tillsyn, uppfostran, stimulans och lust men också konflikt och trötthet, som hör vardagen till.

6. Det offentliga samhällets uppgifter beträffande barn i skilsmässa-situationer bör vara:
 - att främja god samverkan mellan föräldrar – att skapa förutsättningar för att föräldrar skall vara fria gentemot varandra, ge varandra respekt även om de inte tycker om varandra, visa öppenhet beträffande sina ståndpunkter, avsikter och reaktioner,
 - verka för att föräldrar ser och prioriterar barnets genuina behov före sina egna,
 - och att inom det offentliga samhället självt utveckla:
 - barnkompetens – kunskap om hur barn är och vad de behöver,
 - förmågan att inta barnperspektiv – kunna se sammanhang och situationer från barnets horisont och med dess upplevande och behov för ögonen,
 - samt förmågan att lyssna till barnet.

Barn måste på ett tydligare och mer genomgripande sätt själva bli tillfrågade, hörda, känna sig delaktiga i hur deras tillvaro formas, när deras föräldrar inte kan leva tillsammans och när samhället tar på sig ansvar för att skapa så gynnsamma villkor som möjligt. Men barn skall inte belastas med upplevelsen, att det är de som bestämmer eller har ansvaret för de beslut, som fattas och de åtgärder som utformas.

Jag kommer alltid att minnas den äldre och mycket korrekta lagman, som i ett LVU-mål avbröt förhandlingarna och vände sig till den unga osäkra mamman, som hade sitt späda barn med i rättssalen. Vänligt sa han: "Jag tycker det låter som om den lille behöver få torra blöjor." Han

visade stor barnkompetens och satte barnets omedelbara behov i centrum och han lät barnet komma till tals.

Bilaga 2

Utdrag ur FN:s konvention om barnets rättigheter

Artikel 3

1. Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.

2. Konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.

3. Konventionsstaterna skall säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal och lämplighet samt behörig tillsyn.

Artikel 7

1. Barnet skall registreras omedelbart efter födelsen och skall ha rätt från födelsen till ett namn, rätt att förvärva ett medborgarskap och, så långt det är möjligt, rätt att få vetskap om sina föräldrar och bli omvårdad av dem.

2. Konventionsstaterna skall säkerställa genomförandet av dessa rättigheter i enlighet med sin nationella lagstiftning och sina åtaganden enligt tillämpliga internationella instrument på detta område, särskilt i de fall då barnet annars skulle vara statslöst.

Artikel 9

1. Konventionsstaterna skall säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom i de fall då behöriga myndigheter, som är underställda rättslig överprövning, i enlighet med tillämplig lag och tillämpliga förfaranden, finner att ett sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, t.ex. vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas angående barnets vistelseort.

2. Vid förfaranden enligt punkt 1 i denna artikel skall alla berörda parter beredas möjlighet att delta i förfarandet och att lägga fram sina synpunkter.

3. Konventionsstaterna skall respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.

4. Då ett sådant åtskiljande är följden av åtgärder som en konventionsstat tagit initiativet till, t.ex. frihetsberövande, fängslande, utvisning, förvisning eller dödsfall (innefattande dödsfall oavsett orsak medan personen är frihetsberövad) gentemot den ena av eller båda föräldrarna eller barnet, skall den konventionsstaten på begäran ge föräldrarna, barnet eller, om så är lämpligt, någon annan medlem av familjen de väsentliga upplysningarna om den/de frånvarande familjemedlemmarnas vistelseort, såvida inte lämnandet av upplysningarna skulle vara till skada för barnet. Konventionsstaterna skall vidare säkerställa att framställandet av en sådan begäran inte i sig medför negativa följder för den/de personer som berörs.

Artikel 18

1. Konventionsstaterna skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling. Föräldrar, eller, i förekommande fall, vårdnadshavare har huvudansvaret för barnets uppfostran och utveckling. Barnets bästa skall för dem komma i främsta rummet.

2. För att garantera och främja de rättigheter som anges i denna konvention skall konventionsstaterna ge lämpligt bistånd till föräldrar och vårdnadshavare då de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran och skall säkerställa utvecklingen av institutioner, inrättningar och tjänster för vård av barn.

3. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barn till förvärvsarbetande föräldrar har rätt att åtnjuta den barnomsorg som de är berättigade till.

Artikel 19

1. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.

2. Sådana skyddsåtgärder bör, på det sätt som kan vara lämpligt, innefatta effektiva förfaranden för såväl upprättandet av sociala program som syftar till att ge barnet och dem som har hand om barnet nödvändigt stöd, som för andra former av förebyggande och för identifiering, rapportering, remittering, undersökning, behandling och uppföljning av fall av ovan beskrivna sätt att behandla barn illa samt, om så är lämpligt, förfaranden för rättsligt ingripande.

— — —

Bilaga 3**Utdrag ur europeiska konventionen den 4 november 1950
angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de
grundläggande friheterna**

Artikel 8 – Rätt till skydd för privat- och familjeliv

1. Var och en har rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.

2. Offentlig myndighet får inte inskränka åtnjutande av denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till statens säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbefinnande eller till förebyggande av oordning eller brott eller till skydd för hälsa eller moral eller för andra personers fri- och rättigheter.

Artikel 14 – Förbud mot diskriminering

Åtnjutandet av de fri- och rättigheter som anges i denna konvention skall säkerställas utan någon åtskillnad såsom på grund av kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationellt eller socialt ursprung, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt.
